

Sanni Mikander & Katja Ruotsalainen

SUKUPUOLIREPRESENTAATIOT ERI VUOSIKYMMENTEN LUKUKIRJOISSA

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO

Filosofinen tiedekunta

Soveltavan kasvatustieteen ja opettajakoulutuksen osasto,

Savonlinna

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2010

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO

Tiedekunta: Filosofinen tiedekunta		Osasto: Soveltavan kasvatustieteen ja opettajan-koulutuksen osasto, Savonlinna		
Tekijät: Mikander, <u>Sanni</u> Jemina & Ruotsalainen, <u>Katja</u> Johanna				
Työn nimi: Sukupuolirepresentaatiot eri vuosikymmenten lukukirjoissa				
Pääaine	Työn laji	Päivämäärä	Sivumäärä	
Kasvatustiede	Pro gradu -tutkielma	☒	29.5.2010	131 + liitteet
	Sivuainetutkielma	☐		
	Kandidaatin tutkielma	☐		
	Aineopintojen tutkielma	☐		
Tiivistelmä				
<p>Tässä tutkimuksessa käsitellään sukupuolia ja niiden representoitumista kolmen eri vuosikymmenen lukukirjoissa. Tutkimuksemme tavoitteena on nostaa esiin lukukirjoihin mahdollisesti rakentuneita sukupuolten välisiä sosiaalisia ja kulttuurisia eroja, eriarvoisuuksia ja toiseuksia. Tarkoitus on selvittää: 1) Miten sukupuolet representoituvat eri vuosikymmenten lukukirjoissa teksteissä ja kuvituksissa? 2) Millaisissa rooleissa lukukirjojen tytöt ja pojat esiintyvät?</p> <p>Tutkimuksen tarkoituksena on lisätä ymmärrystä sukupuoliin liittyvistä käsitteistä. Tavoitteenamme on myös tuoda ilmi perustelut tarpeelle tutkia sukupuolten representoitumista eri vuosikymmenten lukukirjoissa. Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen käsitteet ja niiden merkitys sukupuolieroihin avaa tutkimuksemme käsitteiden määritelmä-osuuden. Sukupuoli-identiteetti-käsitettä tulee avattua sukupuolirooleihin, -stereotypioihin ja sukupuolijärjestelmään perehtymällä. Oppikirjojen kuvitukseen ja visuaaliseen kuvan tulkintaan liittyvää teoriaa tarkastelemme visuaalisen lukutaidon ja representaation käsitteitä avaamalla.</p> <p>Tutkimuksemme sisältää katsauksen sukupuolten väliseen tasa-arvoon suomalaisessa koulujärjestelmässä. Aiemmin suoritettuja oppikirjatutkimuksia on koottu yhteen aiheen tutkimuskentän selkeyttämiseksi. Aineisto muodostui sattumanvaraisesti kerätyistä 1960-, 1980- ja 2000-luvun lukukirjoista. Kirjoja oli jokaiselta vuosikymmeneltä kaksi. Aineiston empiirisen osuuden analyysissa käytettiin Grounded Theorya tekstien osalta sekä semioottista kuva-analyysia kuvitusta analysoidessa. Tutkimalla sekä lukukirjojen teksti- että kuvitussisällön pyrimme saamaan mahdollisimman kattavan kuvan lukukirjojen sukupuolirepresentaatioista.</p>				
Avainsanat: sukupuoli, sukupuoli-identiteetti, sukupuolijärjestelmä, sukupuolirooli, sukupuolistereotypia, piilo-opetus suunnitelma, oppikirjan kuvitus, visuaalinen lukutaito, representaatio				

UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Faculty: Philosophical Faculty		School: School of Applied Educational Science and Teacher Education, Savonlinna		
Authors: Mikander, <u>Sanni</u> Jemina & Ruotsalainen, <u>Katja</u> Johanna				
Title: Gender representations in reading books of different decades				
Main subject	Level	Date	Number of pages	
Education	Pro gradu -tutkielma	X	29.5.2010	131 + appendices
	Sivuainetutkielma			
	Kandidaatin tutkielma			
	Aineopintojen tutkielma			
Abstract				
<p>The purpose of this study is to discuss about genders and their representations in reading books of three different decades. The study aims to expose social and cultural differences, inequalities and otherings. Target is to discover 1) How genders represent in texts and illustrations of reading books of three different decades? 2) Which roles to they cast to the girls and boys in them?</p>				
<p>The intention of the study is to broaden out the understanding of various concepts related to gender. We also strive to forth bring the reasons why there's a need to examine gender representations through reading books from different decades. The biological and social gender concepts and their significance open the definition part of our study. Sexual identity -concept is evaluated through sexual role, stereotype and gender system. The theory of illustration and interpretation of visual pictures is studied through opening the concepts of visual reading ability and representation.</p>				
<p>Our research includes a glance of the gender equality in Finnish school system. Formerly under-vent study book researches have been put together to clarify our field of study. Data consists of randomly picked up reading books from 1960s, 1990s and 2000s decade. There were two books from each decade. The empiric part of our study was done through Grounded Theory for the texts and through semiotic picture analysis in sifting the visual data. By researching both the text parts and illustrations in reading books, we aim to receive an overall picture as broad as possible about the gender representations in reading books.</p>				
Keywords: gender, gender identity, gender system, gender role, gender stereotype, hidden curriculum, illustration of school books, visual reading ability, representation				

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 SUKUPUOLI	9
2.1 Biologinen ja sosiaalinen sukupuoli	10
2.2 Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen merkitys sukupuolieroissa.....	13
2.3 Sukupuoli-identiteetti	13
2.4 Sukupuolirooli ja stereotypiat	15
2.5 Sukupuolijärjestelmä.....	17
3 SUKUPUOLTEN VÄLINEN TASA-ARVO SUOMEN KOULUJÄRJESTELMÄSSÄ.....	19
3.1 Piilo-opetussuunnitelma	22
4 AIEMPIA OPPIKIRJATUTKIMUKSIA	24
5 TUTKIMUSTAVOITE JA – ONGELMAT	26
6 TUTKIMUSAINEISTON HANKINTA- JA ANALYYSIMENETELMÄT	27
6.1 Kvalitatiivinen tutkimusmenetelmä	27
6.2 Kriittinen teoria paradigmana	29
6.3 Grounded Theory tutkimusmenetelmänä	30
6.4 Oppikirjojen kuvitus ja kuvan visuaalinen tulkinta	34
6.4.1 Oppikirjojen kuvitus	34
6.4.2 Kuvan visuaalinen tulkinta	35
6.4.3 Representaatio.....	36
6.4.4 Visuaalinen lukutaito	37
6.5 Semioottinen kuva-analyysi	38
7 TUTKIMUSSTRATEGIA	43
7.1 Tutkimusprosessin kulku.....	43
7.2 Tutkimusaineisto	45
8 TUTKIMUSTULOKSET	48
8.1 Avainkertomukset.....	50
8.1.1 Avainkertomus 1:stä nousevat luokat	50
8.1.2 Avainkertomus 2:sta nousevat luokat	53
8.1.3 Avainkertomus 3:sta nousevat luokat	54
8.1.4 Avainkertomus 4:sta nousevat luokat	55
8.2 Aineiston lisäanalysointia sukupuolirepresentaatioluokkien pohjalta	57
8.2.1 Luokka 1: Ammatti	57
8.2.2 Luokka 2: Leikit.....	61
8.2.3 Luokka 3: Harrastus.....	63

8.2.4 Luokka 4: Kotityöt.....	67
8.2.5 Luokka 5: Koulutoiminta.....	70
8.2.6 Luokka 6: Muu toiminta	71
8.2.7 Luokka 7: Luonnekuvaus.....	76
8.2.8 Luokka 8: Ulkonäkö	80
8.3 Kuva-analyysin tulokset.....	82
8.3.1 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 1960-luku	82
8.3.1.1 Me luemme jo (1962).....	82
8.3.1.2 Aikamme lukukirja 2 (1969).....	86
8.3.2 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 1980-luku	90
8.3.2.1 Aapiskukon lukukirja 2 (1987)	90
8.3.2.2 Hyvä Suomi 2, lukukirja (1989)	96
8.3.3 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 2000-luku	100
8.3.3.1 Tammen kultainen lukukirja (2003)	101
8.3.3.2 Kirjakuja 2, lukukirja (2009).....	108
8.4 Yhteenveto tutkimuksen tuloksista	112
8.4.1 Lukukirjojen tekstisisällön sukupuolirepresentaatiot	112
8.4.2 Lukukirjojen kuvitussisällön sukupuolirepresentaatiot	115
9 POHDINTA.....	118
9.1 Tutkimuksen päätulosten tarkastelua	118
9.2 Tutkimustulosten luotettavuuden arviointia.....	119
9.3 Jatkotutkimusehdotukset	122
LÄHTEET	123
LIITTEET	131

1 JOHDANTO

Koulujen oppimateriaalit tavoittavat parhaimmillaan ikäluokkansa jokaisen jäsenen. Varsinkin alakoulun puolella ja vasta lukemaan opettelevien keskuudessa oppikirja on edelleen keskeinen oppimateriaali. Oppikirjoilla on vastuullinen tehtävä asennekasvattajina, eikä ole samantekevää millaista kirjojen teksti- ja kuvasisältö on. Oppimateriaalin tasa-arvoisuus on jo 1980-luvulla ollut tärkeä tutkimuksen kohde ulkomailla, ja myös kansainväliset järjestöt ovat laatineet omia suosituksiaan ja ohjeitaan oppimateriaalisältöjä varten. Oppimateriaalin tulisi sisältää positiivisia samaistumismalleja niin pojille kuin tytöillekin, stereotyyppisiä kuvauksia tulisi välttää ja kielenkäyttöön olisi kiinnitettävä huomiota. (Lahelma 1989, 53.) Suomessa oppikirjojen sukupuolisisältöjä on tutkittu vähemmän.

Oppisisältöjä arvioitaessa on kiinnitetty huomiota humanististen arvojen ja naisen elämänpiirin näkymättömyyteen (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7). Naisten näkymättömyys tarkoittaa sitä, etteivät kyseisen sukupuolen aktiviteetit ole saaneet koulun oppisisällöissä samaa merkitystä kuin miesten aktiviteetit. Naisten tekemisiä ei ole havaittu silloinkaan, kun ne ovat olleet yhtä merkittäviä kuin miesten, joilla he ovat päässeet historiaan. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 45.) Koulu ei myöskään tunnu antavan perustietoja naisen ja miehen asemasta, sen historiallisesta kehityksestä, sukupuolirooleista ja sukupuolen mukaisesta työnjaosta kodissa, työelämässä ja muualla yhteiskunnassa (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7). Tasa-arvokasvatuksessa tarvittavan oppisisällön tulisi sisältyä eri oppiaineiden oppimateriaaleihin. Oppimateriaali ei myöskään saa sisältää tavoitteen vastaista piiloviestintää vaan sen tulisi sisältää positiivisia samaistumismalleja niin tytöille kuin pojillekin. Oppimateriaalissa ei saisi olla stereotyyppisiä kuvauksia miehistä ja naisista. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 52- 53.) Vaikka edellä mainitut seikat ovat oletettavasti olleet kustantajien tiedossa, 1980- ja 2000-lukujen kirjat, puhumattakaan 1960-luvun kirjoista, sisältävät edelleen stereotyyppisiä sukupuoli-representaatioita.

Naiseksi tai mieheksi syntymisellä on olennainen vaikutus koko elämäämme. Miten ihmiset näkevät ja kokevat minut, miten minä näen ja koen muut ja kuinka ylipäätään käyttäydyn. Yleensä havaitsemme ja koemme maailman sen mukaan, miten sukupuolet ja sukupuolten väliset erot ovat kulttuurisesti rakentuneet. Toimimme sen mukaan, kuinka sukupuoliroolimme edellyttävät ja valitsemme käyttäytymismallin, jota seuraamme. Kuvamme maailmasta on sukupuolittunut. (Pesonen, 2001, 44.) Sukupuolten välistä tasa-arvoa pidetään Suomessa tärkeänä ja tavoiteltavana asiana. Perustuslakimme määrittää sukupuolet yhdenvertaisiksi, ja lakiin on kirjattu myös tavoite yhä edistää sukupuolten tasa-arvoisuutta. Koulumaailmassakin asia on koettu tärkeäksi ja sukupuolten tasa-arvoisuuden edistäminen on määritelty valtakunnalliseen perusopetuksen opetussuunnitelmaan (POPS, 2004). Tavoitteet ovat korkealla ja paperilla asiat ovat mallikkaasti, mutta kuinka on asian laita todellisuudessa? Millaisen kuvan naisen ja miehen roolista koulun oppikirjat lukijoilleen antavat? Opettajien tärkeät työvälineet, oppimateriaalit kirjoitettuna kaikkineen, sisältävät tutkimusten mukaan hyvin vähän sukupuolirooleja kyseenalaistavia aineistoja. Sukupuolierot esitetään oppikirjoissa biologiaan perustuvina ja essentialisina, ei kulttuurisesti muotoutuvina ja jatkuvasti uudelleenluotavina. Itsestään selviä erotteluja tulisi koulumaailmassa kyseenalaistaa, muutoin saatetaan ylläpitää seurauksiltaan kielteisiä stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolesta. (Aapola 1999, 244.)

Tutkimuksemme tavoitteena on selvittää millaisia sukupuolten representaatiota toisluokkalaisten lukukirjoihin sisältyy. Tutkimamme lukukirjat on suunnattu juuri lukemaan oppineille toisluokkalaisille, joten kirjat sisältävät tekstin lisäksi myös paljon kuvitusta. Tutkimme tekstin ja kuvituksen sisältämiä sukupuolirepresentaatioita ja sitä millaisia rooleja lukukirjojen tytöille ja pojille tarjotaan. Sukupuolirepresentaatioiden esiin nostamisen ja niiden tarkemman erittelyn tarkoituksena on lisätä opettajien tietoisuutta käyttämiensä oppimateriaalien mahdollisesti sisältämistä piilosanomista. Piilosanomilla tarkoitamme tässä yhteydessä sukupuoliin sidottuja tiedostamattomia rooleja ja ominaisuuksia, joita lukukirjoissa mahdollisesti esiintyy. Opettajien tulisi kyetä huomaamaan oppimateriaalien stereotyyppiset sukupuolikäsitykset ja ymmärtää niiden mahdolliset vaikutukset oppilaisiin. Tutkimuksemme tavoitteena on nostaa esiin lukukirjoihin mahdollisesti rakentuneita erilaisia sosiaalisia ja kulttuurisia eroja, eriarvoisuuksia ja toiseuksia. Kyseisistä asioista tietoiset opettajat pystyvät myös muuttamaan käytänteitä. Muutos voidaan toteuttaa sukupuoleen liittyviä

itsestäänselvyyksiä esiin nostamalla ja niitä kyseenalaistamalla. Jos opettajat ymmärtävät ja tiedostavat paremmin käyttämiensä kirjojen sukupuolirepresentaatioita sekä niiden mahdollisia piilosanomia, voidaan sukupuolistereotyyppioita käsitellä ja nostaa esiin esimerkiksi opetuskeskusteluissa.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys alkaa sukupuoli-käsitteen määrittelyllä. Tavoitteena on selvittää, mitä kaikkea sukupuoliin ja identiteetin rakentumiseen liittyy. Avaamme lisäksi seuraavia sukupuolisuuteen liittyviä käsitteitä: sukupuolirooli, -stereotypia ja sukupuolijärjestelmä. Käsitteitä selventämällä pyrimme antamaan lukijoille eväitä ilmiön monipuolisuuden ymmärtämiseen. Luvussa kolme käymme läpi sukupuolten välisen tasa-arvon tilaa Suomen koulujärjestelmässä. Esittelemme myös lyhyesti piilopetussuunnitelman käsitteen. Neljännessä luvussa esittelemme aiemmin tehtyä sukupuoli-painottunutta oppikirjatutkimusta ja niistä saatuja tuloksia.

Teoriaosion jälkeen siirrytään tutkimuksen empiiriseen osuuteen. Luvuissa viisi, kuusi ja seitsemän esitellään tarkemmin tutkimuskysymykset, käyttämämme analyysimenetelmät ja tutkimusstrategia, josta selviää tutkimusprosessimme kulku ja muut tutkimuksen toteutuksen yksityiskohdat. Luku kuusi sisältää myös oppikirjojen kuvitukseen ja visuaaliseen kuvan tulkintaan liittyvää teoriaa, jota avaamme visuaalisen lukutaidon ja representaatio-käsitteiden avulla.

Varsinainen empiirinen osio aineiston analyysineen alkaa luvusta kahdeksan. Lukukirjojen tekstisisällöt analysoidaan Grounded Theory-menetelmää käyttäen. Kirjallisen aineiston sisältöä avataan lukijalle avainkertomusten ja niistä esiin nousseiden luokkien avulla. Tarkemman lisäanalyysin avulla aineiston luokat käydään vielä läpi yksi kerrallaan. Seuraavaksi aineiston kuvitus analysoidaan semioottisen kuva-analyysin keinoin vuosikymmen kerrallaan. Luvun lopussa Grounded Theoryn ja semioottisen kuva-analyysin avulla saatuja tuloksia esitellään kirjallisen ja kuvallisen aineiston erillisissä yhteenvedoissa. Luvussa yhdeksän tarkastellaan tutkimuksesta saatuja päätuloksia, arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta ja esitetään jatkotutkimusehdotuksia.

2 SUKUPUOLI

Mikä on sukupuoli? Mitä naisella ja miehellä, työllä ja pojalla tarkoitetaan? Entä mitä tarkoittaa maskuliininen ja feminiininen? Sukupuoli on yksi keskeisimmistä käsitteistä, joilla määritämme henkilöitä kulttuurissamme. Sukupuoli on jatkuvasti läsnä kun kohtaamme muita ihmisiä, ajattelemme sitä tietoisesti tai emme. Sukupuoli on tähän vuosituhanteen asti, ja vielä tänä päivänäkin, määrännyt miten voimme pukeutua ja käyttäytyä. Arkielämässä sukupuoli on jotain, minkä kanssa on tultava toimeen, ja jota pidämme itsensä selvyytenä. (Charpentier 2001, 22.)

Tyttöjen ja poikien maailmat ovat erilaiset jo koulunaloittamisiässä. Leikit, harrastukset ja kiinnostuksen kohteet eroavat tyttöjen ja poikien kesken merkittävästi toisistaan. Myös ystävyysuhteet alkavat eriytyä sukupuolen mukaan jo ennen kouluikää. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 9-10.) Sanana ”sukupuoli” viittaa toisaalta sukuun ja toisaalta ihmisten puolinaisuuteen. Ihmisyksilö on aina puolikas, ja kaksi erilaista puolikasta muodostavat suvunjatkamisen kokonaisuuden. Angloamerikkalaisessa tutkimuksessa yleistyi 1960-luvulla sukupuolen jakaminen biologiseen ja sosiaaliseen. (Sipilä 1998, 28 – 29.) Sukupuoli on sosiaalinen erottelumerkki, joka pohjautuu biologisiin, anatomisiin ja fysiologisiin tosiasioihin, mutta johon liittyy myös kulttuurin määräämiä tekijöitä (Vehviläinen 1982, 12). Ihmisestä voidaan väittää täysin varmasti, että hänen on oltava joko mies tai nainen, ainakin tietynä ajankohtana. Huolimatta kaikista sukupuolten välimuodoista yksilö on kuitenkin aina yksi kahdesta, mies tai nainen. (Weininger 2000, 26, Sipilä 1998, 21.) Ympäristö ja ennen kaikkea vanhempien asenteet biologiseen sukupuoleen vaikuttavat siihen kuinka lapsi kokee itsensä tyttönä tai poikana, myöhemmin miehenä tai naisena (Vehviläinen 1982, 25).

Pesosen (2001, 40–41) mukaan sukupuoli, nainen ja mies, on usein oletettu luonnollisiksi ja muuttumattomiksi. Nainen ja mies ovat fyysisiltä ominaisuuksiltaan erilaisia. Erilaisuuteen

on ajateltu liittyvän myös henkisiä ominaisuuksia, joiden on katsottu johtuvan biologisesta perimästä. Näitä mentaalisia piirteitä kutsutaan feminiinisiksi tai maskuliinisiksi. Sosiaalisessa kontekstissa ja vuorovaikutustilanteessa koemme ihmisen sukupuolen olennaiseksi lähtökohdaksi. Edelleen sukupuoli-ideologiat pitävät sisällään normatiivisia väitteitä ja oletuksia siitä, millainen käytös on sopivaa miehille miehinä tai naisille naisina (Rolin 2002, 86). Käsitukset omasta ja toisen sukupuolesta vaikuttavat ja ohjaavat käyttäytymistä. Mitä näiden käsitysten taustalla sitten oikein on?

Reisby (1997, 23) jakanut sukupuolen kolmeen tasoon, jotka voidaan erottaa toisistaan vain analyttisesti. Todellisuudessa ne sekoittuvat toisiinsa.

1. Sosiaalinen sukupuoli: eli yhteiskunnalliset edellytykset ja ehdot, jotka yhteiskunnassa vallitsevat ja joita biologinen sukupuoli määrittää tai joihin se vaikuttaa. Monissa yhteyksissä naisilla ja miehillä on erilaiset mahdollisuudet ja olosuhteet. Esimerkiksi samasta työstä saadaan erilaista palkkaa ja työmarkkinat ovat selvästi sukupuolittuneet.
2. Kulttuurinen sukupuoli: eli mielikuvat joita liitetään naiseuteen ja mieheyteen. Ennakkoluulot, odotukset, käsitykset ja ilmenemismuodot, symbolit ja merkit.
3. Psykkinen sukupuoli: jolla tarkoitetaan subjektiivista tietoisuutta sukupuolesta. Tietoisuus omasta sukupuolesta eli käsitys tai tunne omasta sukupuolesta. Yksilön sukupuolitietoisuus kehittyy läpi elämän, koska yhteiskunnalliset sekä kulttuuriset odotukset ja käsitykset muuttuvat iän myötä.
4. Biologinen sukupuoli: synnymme tietynlaisina ruumiillisina olentoina, joiden sukupuolipiirteisiin yhteiskunnalliset ja kulttuuriset olosuhteet vaikuttavat.

2.1 Biologinen ja sosiaalinen sukupuoli

Länsimaissa ihmisyyden on totuttu ymmärtämään sukupuolisidonnaisesti. Ihmiset jaetaan kahteen vastakkaiseen luokkaan ja kumpaankin luokkaan yhdistetään tietyt piirteet. Sukupuolille oletetaan kuuluvan erilaisia luonnostaan sopivia rooleja ja ominaisuuksia. Miesten on ajateltu olevan pätevämpiä ajattelutyöhön ja arvokkaampia, naiset taas sopivimmiksi lastenhoitotehtäviin. (Charpentier 2001, 23.)

Sukupuoli on sekä biologinen että sosiaalinen. Sosiaalinen sukupuoli pohjautuu yksilön biologiseen sukupuoleen, mutta se määritellään ja sille annetaan erilaisia odotuksia eri aikoina ja eri kulttuurien piireissä. Kun pohditaan sukupuolten välistä tasa-arvoa, lähtökohdiana pidetään sukupuolta sosiaalisena ja kulttuurisesti muuttavana. Sosiaaliseen sukupuoleen voidaan vaikuttaa kasvatuksen ja koulutuksen avulla. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 6.)

Ihmisen seksuaalisuus ja sukupuolisuus on laaja ja monimutkainen kokonaisuus. Keskeisenä kysymyksenä sukupuolieroissa voidaan pitää sitä missä määrin sukupuolien väliset erot ovat tulosta biologisesta ja missä määrin taas sosiaalisesta sukupuolesta. Virtasen (2002, 35) mukaan seksuaalisuus-termin kantasanalla *sex* tarkoitetaan yleismaailmallisesti sukupuolisuuden käsitettä. *Gender*-käsitteeseen sisällytetään yksilön kokemus tai tulkinta omasta sukupuolestaan, siis naisena tai miehenä oleminen. Myös yhteisön odotukset, tulkinnat ja kokemukset yksilön sukupuolesta liittyvät tämän käsitteen ulottuvuuteen. Jako biologiseen (nainen/mies) ja sosiaaliseen sukupuoleen (feminiinisyys/maskuliinisuus) on hyödyllinen mutta käytännössä näitä kahta kategoriaa ei ole aina helppoa erottaa toisistaan. Kategorioiden väliin jäävä harmaa alue onkin tutkijoiden suuren kiinnostuksen kohteena. Arkikielen käytössä edellä mainitut termit usein sekoittuvatkin toisiinsa ja niitä käytetään toistensa synonyymeinä (Drudy, Martin, Woods & O'Flynn, 2005, 3 – 5.)

On helppo ymmärtää että biologiset sukupuolet näyttäisivät jakautuvan ongelmattomasti muodoltaan ja rakenteeltaan kahteen, naiseen ja mieheen. (Butler 2006, 54). Biologinen sukupuoli määräytyy Virtasen (2002, 36–39) mukaan hedelmöitymisessä vanhemmilta saatujen sukupuolikromosomien mukaisesti. Puhutaan myös geneettisestä ja kromosomaalisesta sukupuolesta. Biologinen eli geneettinen sukupuoli pitää sisällään X- ja Y-kromosomien ja niiden yhdistelmien geneettisen tiedon, joka toimii alkion- ja sikiökehityksessä yksilön sukupuolen perustana.

Biologisen sukupuolen kahtiajakautuminen ei merkitse sitä, että myös sosiaalisia sukupuolia olisi pysyvästi vain kaksi (Butler 2006, 54). Jos sosiaalinen sukupuoli lakkaa olemasta fysiologisen sukupuolen jatke, sosiaalisia sukupuolia voi olla useampi kuin kaksi (Sipilä 1998, 37). Sosiaalisen sukupuolen ajatellaan heijastavan biologista sukupuolta tai toisaalta ajatellaan, että sosiaalinen sukupuoli on biologisen rajoittama. Sosiaalinen sukupuoli on kuitenkin itsenäinen biologisesta sukupuolesta. (Butler 2006, 55).

Tyttöjen ja poikien ystävyysuhteet ovat jo varhain sosiaalisen sukupuolen rakentajia. Ystävyysuhteet ovat vapaaehtoisia ja vastavuoroisia sekä edellyttävät jatkuvaa molemminpuolista vahvistamista. Kaikille kulttuureille on yhtäläistä se, että lasten toverisuhteet vaikuttavat sosialisoinnin kulkuun yhtä lailla, ehkä enemmänkin kuin muut sosialisointitapahdat, joihin lapset osallistuvat. (Hopearuoho-Saajala & Keskinen 1998, 58–59.) Tyttö-, poika- ja sekaryhmät luovat erilaisen sosiaalisen kasvuympäristön lapsille, ja nämä erilaiset ryhmät vaikuttavat lapsen kehittyvään sosiaaliseen sukupuoleen. Sosiaaliset sukupuolet ja niiden välille syntyneet erot juontavat juurensa yhteiskunnassa muinoin vallinneeseen työnjakoon. (Nenola 1986, 94.) Tytöt ja pojat sovitetaan helposti perinteisiin tyttö- ja poikarolleihin (Reisby 1997, 22), mutta sosiaalisen sukupuolen ”sosiaalisuus” ei merkitse sitä, että se koostuisi ihmisten ominaisuuksista, jotka ovat yhteiskunnan tai kulttuurin aiheuttamia (Rolin 2002, 87). Lapset ja nuoret testaavat omia maskuliinisia ja feminiinisiä positiivisia ja tarkastelevat ympäristöään, joten vanhempien vanhoilliset ajatusmallit tyttö- ja poikarolleista tarttuvat helposti myös jälkeläisiin.

Vaikka biologia vaikuttaa sukupuolen kehittymiseen, se on kuitenkin monien suhteiden yhteistuotos. Sukupuoli on historiallinen ja rakentuu yhteiskunnallisten ehtojen puitteissa. (Reisby 1997, 22.) Virtanen (2002, 44–45) määrittää sosiaalisen sukupuolen tarkoittavan yhteisön sosiokulttuurista kokemusta ja tulkintaa yksilön sukupuolesta. Sukupuoli ei ole vain jotain mitä ollaan, vaan jotain, joksi tullaan ja jonka muodostumiseen itse aktiivisesti vaikutetaan. Sukupuoli nähdään kulttuurisena ja sosiaalisena konstruktiona. (Reisby 1997, 15.) Sukupuoli muuttuu mutta se ei tarkoita sitä, että sukupuoli olisi epämääräinen (Reisby 1997, 23). Laji- ja kulttuurihistoriamme ohjaamina pyrimme määrittelemään kaikki yksilöt joko naisiksi tai miehiksi. Sosiaaliseen sukupuoleen katsotaan kuuluvaksi myös yksilön juridinen asema yhteiskunnassa naisena tai miehenä. Sukupuoleen liittyviä ongelmia voi

syntyä, jos henkilön käyttäytyminen ja pukeutuminen ovat ristiriidassa yhteiskunnan tulkinnan kanssa. Perinteisen sukupuolikäsityksen rinnalle on esitetty Virtasen (2002, 44–45) mukaan non-gendeerisyyden käsitettä, joka tunnustaa sukupuolet mutta ei priorisoi niitä tilanteissa, joissa sukupuolella ei ole todettu olevan mitään merkitystä. Yhteiskuntamme ja valtaosa väestöstä pyrkii kuitenkin yhä näkemään yksilöt perinteisesti naisina tai miehinä ja antamaan heille feminiinisen tai maskuliinisen sosiaalisen sukupuolen.

Jako biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen ei ole kuitenkaan ainoa tapa käsittää sukupuolta, toteaa Pesonen (2001, 42). Liljeströmin (1996, 120) mukaan sex-gender-jakoa voidaan arvostella siitä, että se ottaa sex-kategorian annettuna eikä huomioi, että myös käsitys biologisesta sukupuolesta on kulttuurisesti konstruoitu. Sosiaalinen sukupuoli siis rakentuu biologisen sukupuolen perustalle, joka puolestaan nähdään vain sosiaalisen kautta.

2.2 Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen merkitys sukupuolieroissa

Simone de Beauvoirin lause ”naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan” (1980, 154) on ollut lähtökohtana feministitutkijoille, jotka ovat tehneet eron biologisen ja sosiologisen sukupuolen välillä. Pesonen (2001, 41) katsoo, että tämän näkemyksen mukaan on olemassa kahdenlaista sukupuolta: se miksi synnyttään ja se, miksi kasvetaan, sosiaalistutaan. Naiselle ja miehelle annetut mentaaliset piirteet ovat kulttuurisia konstruktioita, eivätkä siis essentialisia ja universaaleja. Nämä piirteet ovat syntyneet kulttuurista, joka on toiminut miehen hallitsemassa diskurssissa. Mieslähtöisessä kulttuurissa elävä nainen on siten määrittynyt miehen kautta. Erottamalla biologisen ja sosiaalisen sukupuolen käsitteet on katkaistu kytkös biologis-fyysisten ja psyykkisten ominaisuuksien väliltä. Samalla on poistunut näkemys siitä, että naisen ja miehen paikka sosiaalisessa työnjaossa olisi määräytynyt ”luonnollisin” perustein. Feminiinisyys ja maskuliinisuus ymmärretään ihmisen luomiksi rakenteiksi. Pesosen (2001, 41) mukaan arkielämän nais- ja miesnäkemykset rakentuvat siis oletuksille, jotka eivät ole olemuksellisia.

2.3 Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti liittyy läheisesti sosiaaliseen sukupuoleen. Sen kautta yksilö tuntee kuuluvansa tiettyyn ihmisryhmään. Lapsi syntyy yleensä aina sukupuoleltaan joko tytöksi tai pojaksi. Jo vastasyntyneet lasten ominaisuuksia määrittävät vanhempien taholta. Pojat ovat yleensä potria ja tytöt sieviä. Jo 18 kuukauden ikäisellä lapsella on vahva käsitys omasta sukupuolestaan, eikä sitä voida muuttaa ilman vakavia seuraamuksia ja ongelmia. (Pihlaja & Viitala 2004, 28.) Maailma, jossa elämme pitää sisällään suuren ja kirjavan joukon identiteetiltään erilaisia yksilöitä ja ryhmiä (Niemi 2007, 9). Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan vahvaa tietoisuutta omasta sukupuolesta ja sen hyväksymisestä (Pihlaja & Viitala 2004, 28) sekä yksilön suhdetta elinympäristöönsä (Niemi 2007, 10). Identiteetin kehitys on pitkä ja vaativa kehitysprosessi, jossa lapsi oppii läheisiltään toimintamalleja, asenteita ja arvoja. Näiden oppien varassa hänen tulee selviytyä omassa ympäristössään. (Niemi 2007, 10.) Yksilön identiteettiä pidetään ongelmallisena silloin, kun se puuttuu kokonaan tai on hyvin hauras ja haavoittuva. Ellei yksilö tiedä, kuka hän on, mihin hän kuuluu tai mitä hän tavoittelee, voidaan olettaa, ettei hän ole kyennyt tunnistamaan ja tekemään näkyväksi omaa ominaislaatuaan. (Eteläpelto 2007, 93.)

Virtasen (2002, 48–49) mukaan sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan yksilön omaa sisäistä kokemusta ja tietoisuutta siitä, onko hän nainen vai mies. Kokemus voi olla selkeä ja pysyvä, jolloin puhutaan vakaasta identiteetistä. Sukupuoli-identiteetti voidaan myös kokea epävakaaaksi, jos oman sukupuolen tulkinta on luonteeltaan epävarmaa tai vaihtelevaa. Yksilö voi kokea sukupuoli-identiteettinsä hyväksyttäväksi ja käyttäytyä sen mukaisesti. Identiteettiin liittyy vaatimus loukkaamattomuudesta. Jos yksilön identiteetin jotain osaa ei hyväksytä, yksilön käyttäytyminen alkaa rajoittua tai estyä. (Niemi 2007, 13.)

Aiemmin ihmisen sosiaalinen identiteetti yhteiskunnassa määrittyi hänen sosiaaliluokkansa, sukupuolensa, kansallisuutensa ja ammattiasemansa mukaisesti (Eteläpelto 2007, 95). Myös perhe ja suku olivat turvaverkkona yksilön identiteetin kehittymiselle, mutta nykyisin lapsi ja nuori joutuu tekemään oman elämänsä ratkaisuja hyvin varhain (Niemi 2007, 12). Niemen (2007, 11) mukaan identiteettiä rakentaessa kootaan tiedolliset, sosiaaliset ja tunteenomaiset elementit ja muodostetaan niistä itselle sopiva kokonaisuus. Identiteetin rakentaminen tapahtuu jatkuvassa vuorovaikutuksessa sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön kanssa. Myös Lähteenmaa ja Näre (1992, 13) katsovat identiteetin muodostuvan vuo-

rovaikutuksessa ulkomaailman kanssa. Naisten ja miesten identiteetin määrittelyssä on huomattu olevan eroavaisuuksia. Tytöt ja naiset määritellään seksuaalisuutensa, miehet sen sijaan toimintansa kautta. Jokisen (1991, 162) mukaan tyttöjen yksilöityminen muovautuu olennaisesti heidän ruumiillisuutensa välityksellä. Yksilöityminen voidaan tulkita rinnakkaisena prosessina sukupuolittumiselle ja ruumiin seksuaalistumiselle. Sukupuoli-identiteetin käsite on hyvä erottaa seksuaalisen identiteetin käsitteestä, joka kehittyy yksilöllä vasta murrosiässä. Ensin siis kehittyy aina sukupuoli-identiteetti ja vasta sitten seksuaalinen identiteetti. (Pihlaja & Viitala 2004, 28.)

Lapset tutustuvat äidin ja isän rooleihin synnyttämisen-, hoivaamisen- ja kotileikkien kautta. Tytöt ja pojat havaitsevat leikkien kautta mikä on mahdollista omalle sukupuolelle, esimerkiksi pojat eivät voi olla äitinä. Nämä havainnot ja leikit ovat tärkeitä oman sukupuolen vahvistumisen ja identiteetin kehittymiselle. Tietystä kehitysvaiheesta lapsi samaistuu samaa sukupuolta olevaan vanhempansa, ja oidipaalivaiheessa (noin neljän viiden ikäisenä) ”mennä naimisiin” vastakkaista sukupuolta olevan vanhemman kanssa. Sukupuolisuuteen liittyvien kehitysvaiheiden läpikäynti ja ratkaisut ovat tärkeitä ajatellen lapsen myöhempiä kehityksiä. (Pihlaja & Viitala 2004, 29.)

2.4 Sukupuolirooli ja stereotyyppit

Sukupuolirooli on yhteisön antama malli, miten tyttönä ja poikana tulee käyttäytyä (Pihlaja & Viitala 2004, 28). Sukupuolesta tuskin olisi tullut ongelmaa, ellei osa ihmisistä olisi kokenut heille väitettyä luonnollista roolia itselleen sopimattomaksi (Sipilä 1998, 22). Sukupuolirooli lasketaan Virtasen (2002, 49) mukaan kuuluvaksi sukupuoli-identiteettiin. Hänen mukaansa sukupuolirooli sisältää yksilön toiminnan, pukeutumisen, käyttäytymisen, puheen, arvojen ilmaisemisen, leikin, työn, harrastukset ja valinnat, joilla hän ilmaisee itselleen ja muille olevansa nainen, mies tai jotain muuta. Sukupuoliroolin katsotaan olevan yhteiskunnan asettama normi, joka luonnollisesti on kulttuuri- ja aikakausisidonnainen. Tämä normi määrittää kuinka yksilön odotetaan käyttäytyvän: ”Kestä se kuin mies!” ”Käyttäydy kuin nainen!” Yhteiskunnan odotusten mukainen rooli määrittelee sukupuolisuuden ilmaisemisen ja sen reunaehdot. Palmu (1992, 302) määrittelee sukupuoliroolit ikä-

ja statusroolien ohella perustavanlaatuisiksi rooleiksi. Eri sukupuolille hyväksytyt käyttäytymistyyppit ilmenevät kulttuurissa stereotyyppien avulla. Sukupuoliin liittyvät stereotyypit ovat sukupuoliin liittyvien asenteiden ja odotusten tiivistymiä, jotka muuttuvat kulttuurin mukana. Sukupuoliroolin voidaan katsoa pitävän sisällään kaiken sukupuolisesti merkittävän käyttäytymiset alkaen pienimmistä eleistä (Sipilä 1998, 32).

Stockardin ja Johnsonin (1980, 34–35) mukaan sukupuoliroolit eivät merkitse pelkästään sitä, että nainen ja mies ovat erilaisia vaan että heitä myös arvostellaan ja arvioidaan juuri sukupuolen perusteella eri tavoin. Sukupuolen mukaan kasvattamisen tavat vaihtelevat yhteiskunnittain. Yhteiskunnasta riippuen tytöt ja pojat voidaan erottaa jo aikaisessa vaiheessa, kun taas toisaalla kasvatus on lähes samanlaista sukupuolesta riippumatta ja tyttöjä ja poikia kohdellaan tasavertaisesti. Jokapäiväisessä elämässä sukupuolen mukaista erotte-
lua kuitenkin tapahtuu niin kotona, töissä kuin muissa organisaatioissa.

Historia on muokannut naisen arvosta miehen arvoa alhaisemman ja ajatus vaikuttaa vielä monta vuosikymmentä myöhemmin ihmisten oletuksiin sekä ideaaleihin. Ajatellaan että mies ja miehisuus on arvokkaampaa kuin nainen ja naiseus, jota pidetään toissijaisena ja vajavaisuutena (Härkönen 1996, 43). Freud kuvaa luennoillaan (1915–1917) oman aikansa naisen roolia passiiviseksi, mutta myönsi itsekkin että ”*meidän on kuitenkin varottava aliarvioimasta yhteisöelämän vaikutusta, se kun myös vaatii naista omaksumaan passiivisen roolin*” (Freud 1981, 507–508). Jos emme saa poistettua uskomuksia, naisen rooli ei koskaan nouse miehen tasolle. Nationalistisissa liikkeissä perinteitä kyseenalaistavat modernit naiset koetaan usein uhkaksi. Kun kansallisuuden fyysiset, sosiaaliset ja mentaaliset rajat ovat uhattuina, naiset pyritään palauttamaan traditionaalisiin rooleihinsa. (Komulainen 2002, 11.)

Jokainen yhteiskunta luo ja ylläpitää keinotekoisia ammattijakoja ja persoonallisuusodotuksia eri sukupuolille. Stereotyypit voidaan määritellä ominaisuuksiksi, joita tietyillä ihmisryhmillä on. Ne ovat piintyneitä uskomuksia tietyille ihmisryhmälle kuuluvista ominaisuuksista. Sukupuolistereotyypit vaikuttavat vanhempien kasvatusasenteisiin ja menetelmiin, ja he asettavat näiden asenteidensa pohjalta stereotyyppisiä odotuksia ja vaatimuksia

lapsillensa. (Vehviläinen 1982, 17 – 18.) Stereotyyppiset sukupuoliroolit rajoittavat miehen ja naisen toimintavapautta, tytön ja pojan valinnan vapautta (Vehviläinen 1982, 84).

2.5 Sukupuolijärjestelmä

Sukupuolijärjestelmä käsitteenä viittaa Gordonin ja Lahelman (1992, 320–321) mukaan siihen, että yhtenä vallan jaon ulottuvuutena yhteiskunnassamme on sukupuoli. Tässä yhteydessä valta määritellään poliittisena, taloudellisena, sosiaalisena ja kulttuurisena valtana, joka ilmenee myös ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja kasvokkain käydyssä kanssakäymisessä. Valtarakenteiden keskiössä on pääasiassa miehiä kun naiset taas jäävät valtarakenteiden reunoille. Gordon ja Lahelma jatkavat, että vallassa olevat miehet kuuluvat suhteellisen pieneen ryhmään hyvin toimeen tulevia, heteroseksuaalisia, valtavirtakulttuuriin kytkeytyviä miehiä, joiden sanotaan edustavan hegemonista maskuliiniteettia. Maskuliniteetti koostuu eriytyneistä maskuliniteeteistä kuten työläismiehet, etnisten ja seksuaalisten vähemmistöjen miehet, joiden katsotaan edustavan alistettuja maskuliniteetteja. Tämän käsityksen mukaan 'mies' ja 'mieheys' toimivat normeina, jolloin 'nainen' ja 'naisuus' leimaantuvat poikkeaviksi. Ei ole olemassa ”universaalia” maskuliinisuutta ja feminiinisyttä, vaan mallit ovat historiallisesti muuttuvia (Sipilä 1998, 32, Ojala, Palmu & Saari-nen 2009, 18).

Gordon ja Lahelma (1992, 320–321) toteavat, että koulussa vallitsee maskulinisoivia ja feminisoivia käytäntöjä. Pojat joutuvat selvittelemään paikkansa maskuliniteettien hierarkiassa, ja hierarkiasta poikkeaminen voi olla vaikeaa. Hegemonista maskuliniteettia muovaavasta kilpailusta kieltäytyvä poika saattaa ajautua yksinäisyyteen ja kiusaamisen kohteeksi. Feminiinisyteen ei katsota kuuluvan valtaa samalla tavalla kuin maskuliinisuuteen, joten tyttöjen keskinäinen vuorovaikutus ei ole yhtä hierarkista kuin poikien. Gordonin ja Lahelman mukaan hegemoniselle maskuliniteetille ei löydy vastapainoksi hegemonista femininiteettiä, ja niinpä tytöille ei valtataistelu ole samalla lailla ominaista kuin pojille. Tämän vuoksi tyttöjen saattaa olla helpompaa toteuttaa sekä maskuliinisia että feminiinisiä toimintamuotoja. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että poikamainen tyttö hy-

väksytään helpommin kuin tyttömäinen poika. Miehen ei kuulu tehdä asioita, jotka kuuluvat kulttuuriseen naiseuteen (Härkönen 1996, 43). Virtanen (2002, 44) esittää, että koulu, vanhemmat ja terveydenhuoltokin ovat osaltaan olleet heikentämässä yksilössä ilmeneviä vastakkaisen sukupuolen piirteitä ja vahvistaneet yhden sukupuolen ominaisuuksia ymmärtämättä sitä, mikä on yksilön oma kokemus ja tulkinta sukupuolestaan.

Liljeströmin (1996, 129) mukaan sukupuolijärjestelmä-käsitteen taustalla on halu hakea yleistyksiä; on etsitty merkityksellistettyä yleiskuvaa ja tiettyä mallia sekä ajankohtaisen että historiallisen konkretian ymmärtämiselle. Sukupuolijärjestelmäteorian pyrkimys yleistämiseen on ollut syynä sille, että teoriaa on myös kritisoitu. Sukupuolittavan vallan määrittelemät rajat ja sen naiseudelle antamat mahdollisuudet tekevät kuitenkin yleistyksistä Liljeströmin mukaan tärkeitä. Liljeström jatkaa toteamalla, että ilmiöiden löytäminen ja tunnistaminen ja niiden toisenlainen nimeäminen ja uusien selitysmallien luominen ovat olleet välttämätön ja ratkaiseva osa feministisen teorian kehitystä.

3 SUKUPUOLTEN VÄLINEN TASA-ARVO SUOMEN KOULUJÄRJESTELMÄSSÄ

Sisällöltään tasa-arvon käsite on sidoksissa siihen historialliseen yhteyteen, jossa se on syntynyt ja saanut merkityksensä. Tasa-arvon määrittelemisen perustuu ideologeihin tasa-arvosta. Ideologiat ja määritelmät yhdessä vaikuttavat tasa-arvopolitiikkaan. (Härkönen 1996, 19.) Sukupuolten tasa-arvon edistäminen on eräs koululaitoksille määritellyistä yhteiskunnallisista tehtävistä, joka on asetettu myös lainsäädännössä (Lahelma & Gordon 1997, 93). Opetussuunnitelman mukaan perusopetuksen arvopohjana ovat ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Perusopetuksen avulla pyritään lisäämään yksilöiden välistä tasa-arvoa. Kun lähtökohtana on sukupuoli, tarkoittaa tasa-arvo sitä, että tyttöjä ja poikia kohdellaan tasa-arvoisesti (Reisby 1997, 29). Sukupuolten tasa-arvo tavoitteen asettamisen lähtökohtana pidetään naisten alistetumpaa asemaa ja syrjintää (Lahelma 1992, 15). Tasa-arvoistaminen vapauttaa miehen ja naiset jäykistä sukupuolirooleista käyttämään koko inhimillistä potentiaaliaan. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 7.) Sukupuolten välistä tasa-arvoa edistetään antamalla tytöille ja pojille valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin yhteiskunnassa sekä työ- ja perhe-elämässä.

Perusopetuksen tehtävänä on tarjota yksilölle mahdollisuus hankkia yleissivistystä ja suorittaa oppivelvollisuus. Perusopetus antaa myös yhteiskunnalle välineen lisätä yhteisöllisyyttä ja tasa-arvoa. (POPS, 2004.) Opetussuunnitelma-asiakirjojen sisältö luokittelee peruskoulun muodollisesti sukupuolineutraaliksi. Asiakirjat on kuitenkin kirjoitettu niin, ettei sukupuolella olisi väliä koulussa ja näin ollen ne eivät osoita aktiivista pyrkimystä tukea yhteiskunnan sukupuolen mukaisen työnjaon muuttumista siten, kuten tasa-arvotavoite edellyttäisi. (Lahelma 1992, 117.) Sukupuolen huomiotta jättäminen opetussuunnitelmasta voidaan tulkita pyrkimykseksi edistää tasa-arvoa siten, että vältetään korostamasta stereotypioita. Käsite sukupuolineutraali on lataukseltaan negatiivinen, koska se on näennäistä ja sen takana ilmenee sukupuolispesifiyden tai sukupuolierottelun itsestäänselvyytenä pitämistä. (Härkönen 1996, 47 – 48.) Sukupuolen häivyttäminen pois opetussuunnitelmasta ei häivyttä sitä pois koulusta. Toisaalta sukupuoli saattaa olla koulun sisällä hyvinkin selkeä kun oppilaita esimerkiksi jaetaan tyttö- ja poikaryhmiin. Niin opettajat, oppilaat, vanhem-

mat kuin oppikirjojen kirjoittajatkin tulkitsevat neutraaleja lausumia omien sukupuolittuneiden näkemystensä kautta. Sukupuolen vaikutus tulisi ottaa huomioon koulun arjessa, etteivät mahdolliset stereotyyppiset näkemykset tytöistä ja pojista pääsisi vaikuttamaan suhtautumistapaamme. (Lahelma & Gordon 1997, 93.)

Tasa-arvokokeilutoimikunta lähtee ajatuksesta, että sukupuolten tasa-arvon edistäminen koulun kasvatustavoitteena merkitsee koulutuksen rakenteellisten puitteiden, opetussuunnitelman sekä koulun opetus- ja kasvatustilanteiden kehittämistä edellä esitettyjen kolmen tavoitteen mukaisesti (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 8). Tasa-arvokokeilutoimikunta (1988:17) on määritellyt tavoitteet siihen kuinka tasa-arvon tulisi näkyä koulutuksessa:

1. Tytöille ja pojille annetaan tiedolliset, taidolliset ja asenteelliset valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin perhe-, työ- ja yhteiskuntaelämässä.
2. Tyttöjen ja poikien opetuksesta ja kasvatuksesta pyritään poistamaan stereotyyppiset käsitykset miehen ja naisen roolista, ja annetaan yksilölle vapaus kasvaa omista edellytyksistään käsin. Tällöin tuetaan myös niitä nuorten taipumuksia ja kiinnostuksen kohteita, jotka suuntautuvat toisen sukupuolen perinteiselle toiminta-alueelle.
3. Opetuksen ja kasvatuksen välityksellä lisätään tyttöjen ja poikien tietoja ja tiedollisuutta naisten ja miesten elämästä sekä arvoista, joita niihin sisältyy, samoin kuin naisten ja miesten välisestä eriarvoisuudesta, eriarvoisuuden historiallisesta taustasta sekä sen merkityksestä tämän päivän ihmisille ja yhteiskunnan kehitykselle. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 7 – 8.)

Palmu (2003, 46) toteaa, että koulussa ja oppitunneilla opitaan sukupuoleen liittyviä erilaisia mielikuvia, odotuksia ja normeja. Koulussa sukupuolta saatetaan häivyttää tai piilottaa. Tyttöjen ja poikien osaamisista ja haluamista saatetaan olettaa stereotyyppisesti. Palmun mukaan koulun toiminnan säätely ja kontrollointi aiheuttavat sen, että sukupuoli vaikuttaa koulun käytäntöihin systemaattisesti. Vaikka koulua pidetään sukupuolineutraalina, opettajilla on oppilaita kohtaan erilaisia käsityksiä näiden sukupuolen mukaan. (Lahelma 2009, 138 – 140, Tainio 2009, 157.) Yleisenä tendenssinä voidaan pitää ajatusta, että tyttöihin

suhtaudutaan poikiin verrattuna välinpitämättömästi ja heidät koetaan anonyymeinä. Tytöt saavat vähemmän opiskeluun liittyviä haasteita ja vähemmän vastakaikua, heillä on myös vähemmän vaikutusvaltaa opetuksen suhteen. Samalla opettajat kuitenkin käyttävät tyttöjen hyviä ominaisuuksia: vastuuntuntoa ja huolenpitotaitoa hyväkseen arvostamatta niitä. (Reisby 1997, 19.)

Kun opettajat kouluopetuksessa kiinnittävät tyttöjä enemmän huomiota poikiin, tällöin he vahvistavat käytöksellään ajatusta siitä, että se mitä pojat tekevät on tärkeämpää. Käyttäytymistä, joka ei ole tiedostettua, voidaan muuttaa kun se tiedostetaan. (Suonio 1986, 6, Löfström 2007, 88 – 89, Reisby 1997, 19.) Pojat ovat luokkahuoneen vuorovaikutuksen keskipisteenä niin hyvässä kuin pahassakin. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7.) Opettaja ei kohtele tyttöjä ja poikia tarkoituksellisesti eri tavoin, vaan hänkin on sisäistänyt ja omaksunut tietyt kulttuuriset oletukset ja käsitykset mieheydestä ja naiseudesta. (Löfström 2007, 91). Opettaja ei siis vain heijasta tiettyjä sukupuolioletuksia, vaan hän myös toiminnallaan vahvistaa ja siirtää niitä eteenpäin. Opettaja siis sukupuolittaa oppilaitaan. (Löfström 2007, 91.) Vaikka voimme todeta, että rajat ja odotukset tyttöjen välillä vaihtelevat ja muuttuvat, tosiasia Reisbyn (1997, 24) mukaan on se, että jokainen meistä erottelee kanssaihmissä sukupuolen avulla. Emme voi kokonaan välttää käsitteitä tyttö ja poika. Kohtelemme toisiamme myös tietyn sukupuolen edustajina, ilman että edes selkeästi tiedostaisimme tätä (Löfström 2007, 88). Koulun todellisuuteen siirtyessä kirjoitetun opetussuunnitelman neutraalit lausumat saavat sukupuolittuneita sisältöjä. Gordonin ja Lahelman (1992, 318) mukaan oppilaiden sukupuoli ja sen vaikutus heidän tekoihin tulisi ottaa tietoisesti huomioon, sillä muuten se vaikuttaa kouluinstituution rakenteissa, prosesseissa ja kulttuurissa tiedostamattomana. Oppimiseen ja opetukseen sisältyy piilotettuja viestejä sukupuolesta.

Opetussuunnitelmien oppisisältömäärittelyissä ei juuri näy miehiä ja naisia, tyttöjä ja poikia, eikä myöskään yhteiskunnan sukupuolittuneita rakenteita. Oppikirjoja analysoineet tutkijat, 1960-luvulta tähän päivään, ovat havainneet että materiaaleissa toistuu stereotyyppinen naisten ja miesten kuvaus. Tyttöjä ja naisia kuvataan kirjoissa miehiä harvemmin. Aktiivisissa rooleissa kuvatut naiset ovat harvinaisempia kuin toiminnallisiin rooleihin kuvatut miehet. Useissa uusissa kirjoissa on havaittavissa yritystä muuttaa tätä mallia. Vä-

littyvät sukupuoliviestit kuitenkin edelleen tiedostamatta oppikirjojen teksteistä ja kuvista? Esimerkiksi ammattikuvauksia sisältävissä oppikirjoissa ei tekstissä yleensä mainita työntekijän sukupuolta. Kuvissa neutraali henkilö kuitenkin saa sukupuolen, jolloin oppilaiden jo valmiit ennakkokäsitykset vahvistuvat: automekaanikot ovat miehiä ja sairaanhoitajat naisia. (Lahelma & Gordon 1997, 100.)

Metso (1992, 277–278) kertoo kuinka totesi tapaustutkimuksessaan koulun tasa-arvokasvatuksen jääneen varsin mekaaniseksi. Opettajat eivät olleet lainkaan kiinnittäneet huomiota oppisisältöjen ja -kirjojen tasa-arvokysymyksiin. Tutkittujen opettajien mukaan oppikirjojen tekijät kiinnittävät jo asiaan huomiota siinä määrin, etteivät oppikirjat tarjoa enää stereotyyppistä kuvausta sukupuolista. Asian merkityksettömyyttä oli perusteltu myös sillä, että oppilaita oli kannustettu itsenäiseen tiedonhankintaan ja -muokkaukseen. Oppikirjat olivat kuitenkin toimineet oppilaiden perustietolähteinä myös tässä tutkitussa koulussa, joten oppilaat eivät käytännössä voineet välttyä oppikirjojen tarjoamilta stereotypioilta. Metson tutkimassa koulussa oli pyritty puuttumaan sukupuolen mukaan eriytyneeseen piilo-opetussuunnitelmaan. Tasa-arvotoimenpiteiden läheisempi tarkastelu osoitti kuitenkin, että tytöt jäivät edelleen poikien varjoon ja joutuivat jopa kantamaan vastuuta poikien tekemättä jättämisistä. Tasa-arvon edistäminen edellyttäisi, ettei oppimateriaali sisältäisi tavoitteiden vastaista piiloviestintää. Palmu (1992, 304) toteaa, että opettajien osuus oppimateriaalin käsittelyssä on tärkeä. Oppimateriaalin ja -kirjojen sisältäessä seksistisiä tai stereotyyppisiä kuvia ja sanoja, voi opettaja käyttää tällaista materiaalia hyväksi rakentavissa opetuskeskustelussa. Ongelmaksi voi muodostua se, etteivät opettajat tiedosta oppimateriaalien sisältämiä piiloviestejä, eivätkä näin ollen pysty kyseenalaistamaan sanomaa.

3.1 Piilo-opetussuunnitelma

Amerikkalaiset kehittivät piilo-opetussuunnitelman käsitteen 1960-luvulla ja seuraavalla vuosikymmenellä ilmaisia alettiin käyttää myös Euroopassa (Broady 1986, 101). Piilo-opetussuunnitelmalla tarkoitetaan sosiaalisen käyttäytymisen sääntöjä, jotka vallitsevat koulussa, vaikka niistä ei ole erikseen sovittu. Piilo-opetussuunnitelmasta tuli ”piilevä” kun progressivismi alkoi syrjäyttää kuria korostavaa pedagogiikkaa (Broady 1986, 103 – 115).

Opettajien nähdään kasvattavan oppilaita opettamisen lomassa, sillä kasvatusvelvollisuus sisällytetään nykypäivänä opettajien työnkuvaan. Sata vuotta sitten oli itsestään selvää, että kansakoulun opettajien piti kasvattaa, opettaa oppilaita pitämään itsensä puhtaina ja kunnossa, häveliäinä ja hyväkäyttöksinä sekä tuntemaan jumalanpelkoa ja kunnioitusta ylemmissä asioissa ja esivaltaa kohtaan (Broady 1986, 102). Oppisisältöihin välittyy piilopetussuunnitelman kautta myös yhteiskunnallinen sukupuolityöjärjestys, jossa hoivavastuu on epätasaisesti jakautunut miesten ja naisten välille (Lahelma 1992, 78).

Piilo-opetussuunnitelmaa tasa-arvon näkökulmasta tarkasteltaessa keskitytään yleensä kolmeen asiaan. Ensimmäiseksi opettajan täytyy miettiä suhtautumistapaansa tyttö- ja poikaoppilaisiin ja miettiä ajan jakamista sukupuolettomasti. Toiseksi, naisten näkymättömyys ja stereotyyppiset roolimallit oppisisällöissä ja –materiaaleissa vaikuttavat siihen, millaisina oppilaat kokevat eri sukupuolet. Ja kolmanneksi, opetustoimen henkilöstön sukupuolirakenne antaa mallin yhteiskunnallisesta työnjaosta laajemminkin. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7.) Opettajat ovat vastuussa piilopetussuunnitelmasta ja koko koulun yhteisenä haasteena tulee olla piilopetussuunnitelman paljastaminen (Vuorikoski, Törmä & Viskari 2003, 126–127).

4 AIEMPIA OPPIKIRJATUTKIMUKSIA

Oppikirjojen tutkimuksessa on havaittavissa kolme erilaista suuntausta. Ensimmäinen tutkii oppikirjoja luettavuuden ja ymmärrettävyyden näkökulmasta. Toinen tutkimusperinne selvittää oppimisstrategioiden ja metakognition yhteyttä oppimiseen. Kolmannessa suuntauksessa oppikirjoja on tutkittu asiasisällön näkökulmasta. Lukuisissa tutkimuksissa opetuskulttuuria on luonnehdittu oppikirjakeskeiseksi. Suomessa opetus pohjautuu puhuttuun ja kirjoitettuun tietoon. Oppikirja on kullekin sukupolvelle väline omaksua aikakauden auktorisoitua virallista kulttuuriperintöä. (Väisänen 2005, 2.) Oppikirjoja on tutkittu paljon mutta keskitymme tässä omassa lyhyessä katsauksessamme sukupuolisuuteen liittyviin tutkimuksiin.

Palmu (2003, 46) käsittelee tutkimuksessaan sukupuolen rakentumista koulun kulttuurisissa teksteissä. Palmun tutkimusaineistona ovat toimineet yläkoulun äidinkielen tunneilla käytetyt erilaiset tekstit. Tutkimustuloksista käy ilmi, että koulussa ja oppitunneilla opitaan sukupuoleen liittyviä erilaisia mielikuvia, odotuksia ja normeja. Oppimateriaaleina käytetyt tekstit sisältävät stereotyyppisiä kuvauksia tyttöjen ja poikien osaamisista ja haluamisista. Palmu näkee sukupuolen vaikuttavan koulun käytäntöihin systemaattisesti.

Grünthal (2002, 312) on tarkastellut 1900-luvun aapisrunoutta kahdesta eri näkökulmasta. Hän on analysoinut aapisrunouden maailmankuvaa, eli käsitystä arvoista, omasta maasta ja maisemasta sekä toimijoista niissä. Lisäksi Grünthal on tarkastellut runouden mittaa ja muotoa. Aineistona hänellä toimi kymmenen satunnaisesti valittua 1900-luvulla ilmestynyttä aapista.

Koski (2001, 3) on käsitellyt tutkimuksessaan suomenkielisten aapisten ja lukukirjojen sisältämien opetuskertomusten moraalisia ideaaleja ja niiden muutoksia itsenäisyyden aikana. Hänen tavoitteenaan on ollut analysoida sitä, millainen maailman ihanne kirjoissa luodaan, ja mihin kiinnitetään ajatus siitä, että jokin ajattelu tai toiminta on oikeaa, hyvää

ja suotavaa ja jokin toinen väärää, pahaa ja torjuttavaa. Aineistona Koskella on ollut 57 aapista ja lukukirjaa itsenäisyyden ajalta.

Koski (1999, 21–22) on tutkinut sitä, miten hyvän ihmisen ominaisuudet, tehtävät ja tulevaisuudennäkymät sekä yhteisölliset velvoitteet ovat eriytyneet tyttöjen ja poikien kasvatuksessa 1900-luvulla. Aineistona hänellä oli Suomen itsenäisyyden aikana julkaistut suomenkieliset aapiset ja alaluokille tarkoitetut lukukirjat. Tutkimustaan varten Koski analysoi 50 aapista ja lukukirjaa vuosilta 1924–1997.

Palmu (1992, 301) analysoi tutkimuksessaan, millaisia sukupuoli-ideologiaa ilmentäviä merkityksiä aapisissa liitetään sukupuoliin. Aapisten välittämä sukupuoli-ideologia on Palmun mukaan koko se aapiseen rakennettu maailma, jossa eri sukupuolta olevat henkilöt toimivat. Sukupuoli-ideologia-käsitteen avulla voidaan ymmärtää tekstien merkitysten ja yksilön välistä vuorovaikutusta, ja ymmärtää tämän vuorovaikutuksen tuloksena syntyneitä käsityksiä eri sukupuolista. Palmun tarkoituksena oli analysoida aapisia tarkastellen millaisen kuvan eri sukupuolista aapisten kuvat ja teksti välittävät.

Tasa-arvonäkökulmasta tehdyt oppikirjatutkimukset olivat 1980-luvun Suomessa pieni-muotoisia ja ne kohdistuivat ainoastaan yhteen oppiaineeseen ja kouluasteeseen (Lahelma 1992, 77). Pitkänen-Koli (1987) on tutkinut kielten oppikirjoja. Menneinä vuosikymmeninä saadut tutkimustulokset kertoivat oppikirjojen vahvistavan perinteisiä käsityksiä naisten ja miesten rooleista. Kirjat antoivat suppeamman kuvan esimerkiksi naisten ammateista kuin mitä ne todellisuudessa olivat. Toisaalta myös miesten ammatit olivat perinteisiä. Oppikirjojen on todettu antavan pojille enemmän samaistumismalleja kuin tytöille. Oppikirjat eivät olleet valmistaneet tyttöjä ja poikia tasapuoliseen asemaan, eivätkä näin ollen tavoittaneet 1980-luvulla asetettuja tasa-arvovaateita. (Pitkänen-Koli 1987, 97.)

5 TUTKIMUSTAVOITE JA – ONGELMAT

1) Miten sukupuolet representoituvat eri vuosikymmenillä lukukirjojen teksteissä ja kuvituksissa?

2) Millaisissa rooleissa lukukirjojen tytöt ja pojat esiintyvät?

Erittelemme tutkimuksemme sukupuolten representointia lukukirjojen tarinoissa. Ovatko kirjojen tekijät lukukirjojen sisältöä luodessaan pitäytyneet perinteistä sukupuolinäkemyistä noudattaen tyttö-poika-jaoittelussa? Mikä kuvataan eri sukupuolten tehtävänä, miten sukupuolen merkitys on muuttunut ja millaiseksi tyttöjen ja poikien asema eri vuosikymmenten lukukirjoissa kuvataan? Jäävätkö lukukirjojen tytöt poikien jalkoihin kertomusten roolijaoissa, ketkä ovat pääosissa ja jääkö jompikumpi sivummalle? Katsaus eri vuosikymmenten lukukirjoihin on mielenkiintoinen, koska se tuo esiin millaisia tehtäviä tytöille ja pojille on eri aikoina annettu. Kuinka eri sukupuoliin liitetyt merkitykset ovat aikojen kuluessa muuttuneet?

Lukukirjojen tavat kuvata tyttöjä ja poikia ovat tutkimuksessamme analyysin kohteena. Millaisia tyttöjä ja poikia lukukirjoissa kuvataan, esiintyykö lukukirjoissa erilaisia tyttöjä ja poikia? Selvitämme tutkimuksessamme millaisena tyttöjen ja poikien asema kirjojen teksteissä esitetään. Tutkiessamme vasta lukemaan oppineille suunnattuja lukukirjoja otamme tutkimuskohteeksi tekstien lisäksi myös kirjoissa runsaina esiintyvät tyttö- ja poika-aiheiset kuvat, joita analysoimalla täydennämme tutkimuksemme antamaa tyttö- ja poikakuvausta.

Tutkimuksessamme pyrimme selvittämään millaisen käsityksen lukukirjat lukijoilleen tytöistä ja pojista tarjoavat. Millaisena tyttöjen ja poikien toiminta ja elämä kuvataan, mitä tytöt ja pojat tekevät yhdessä, mitä erikseen? Tarjoavatko lukukirjat tarinoissaan perinteistä tyttö- ja poikakäsitystä vai mahtuuko mukaan myös erilaisia tyttöjä ja poikia?

Noudattaako lukukirjojen sukupuolikuvaus perinteistä roolijakoa tyttöjen ja poikien välillä vai onko mukaan päässyt myös roolijakojen rikkomista? Millaisiin rooleihin tytöt ja pojat lukukirjoissa asetetaan? Suhtaudutaanko tyttöihin ja poikiin eri tavalla heidän sukupuolensa perusteella? Poikkeavatko tyttöjen ja poikien roolit erilaisina toimijoina toisistaan tutkimissamme lukukirjoissa?

6 TUTKIMUSAINEISTON HANKINTA- JA ANALYYSIMENETELMÄT

6.1 Kvalitatiivinen tutkimusmenetelmä

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa on pyrkimyksenä löytää tai paljastaa tosiasioita pikemminkin kuin todentaa jo olemassa olevia väittämiä (Hirsjärvi ym. 2000, 152). Kvalitatiivisia ja kvantitatiivista menetelmiä ei voida pitää täysin toistensa vastakohtina, vaan paremminkin ne täydentävät toisiaan ja ovat tietynlainen jatkumo toisilleen (Alasuutari 1994, 23). Parhaimmillaan erilaiset tutkimusmenetelmät ja lähestymistavat täydentävät toisiaan esiintyessään samassa tutkimuksessa (Pyörälä 1995, 11). Kohdejoukko valitaan tarkoituksenmukaisesti ja aineisto kootaan luonnollisissa, todellisissa tilanteissa. Tapauksia käsitellään ainutlaatuisina ja aineistoa tulkitaan sen mukaisesti. (Hirsjärvi ym. 2000, 155.) Tilastollisiin yleistyksiin pyrkimisen sijaan laadullisessa tutkimuksessa pyritään kuvaamaan jotakin tapahtumaa, ymmärtämään tiettyä toimintaa tai antamaan teoreettisesti mielekäs tulkinta jostakin ilmiöstä (Eskola & Suoranta 1998, 61). Aineiston hallinta on erityisen tärkeää kvalitatiivisessa tutkimuksessa (Miles & Huberman 1994, 45). Laadullista tutkimusta tekevän tutkijan on tiedettävä tarkasti mitä hän on tekemässä ja hänen on hahmotettava myös millaista laadullista tutkimusta hän ei ole tekemässä (Tuomi & Sarajärvi 2009, 67).

Tutkimussuunnitelma elää tutkimushankkeen mukana, eikä laadullisen tutkimuksen luonteeseen kuulu tiukasti alussa sovittuun tutkimussuunnitelmaan pitäytyminen. Tutkimus on jatkuvaa prosessointia tehtyjen päätösten ja päämäärien suhteen. Kvalitatiivisilla menetelmillä voidaan saavuttaa ilmiöiden prosessiluonne. Aineistonkeruu, analyysi, tulkinta ja raportointi kietoutuvat näkyvästi yhteen kun tutkimussuunnitelma on avoin. (Eskola &

Suoranta 1998, 13; Lewis 2003, 47.) Kuten laadullisessa tutkimuksessa on tapana, pyrimme välttämään ennakolta lukkoonlyötyjä olettamuksia tutkimuksen kohteesta tai tuloksista. Tiedostamme parhaamme mukaan alitajuntaiset ennakko-olettamuksemme ollaksemme mahdollisimman avoimia vastaanottamaan aineistosta löytyviä uusia näkökulmia. (Eskola & Suoranta 1998, 19–20.)

Aineiston keruu, teoreettinen ajattelu ja tulkinta ovat kvalitatiivisessa tutkimuksessa luonteudessa vuorovaikutuksessa keskenään. Keskeistä tutkimuksessa on teoreettisten ydinkategorioiden löytyminen. Näiden ydinkategorioiden löytyminen auttaa pelkistämään ja jäsentämään kehittymässä olevaa teoriaa. Tutkimuskohteen selkeytyminen auttaa tutkijaa selvittämään mihin teoreettisiin näkemyksiin kannattaisi vielä syventyä. (Kiviniemi 2007, 70 ja 75–76.)

Teoria tarkoittaa tutkimuksessamme viitekehystä, eli sen avulla selvitämme näkökulman ja teoreettiset perusteet. Tutkimuksemme liittyy aiempiin tutkimuksiin ja niiden selitysmalleihin viitekehuksemme avulla. (Ritchie 2003, 24–25.) Teoria toimii tutkimuksessamme keinona hahmottaa sukupuolia ja niihin liittyvää monipuolista käsitteistöä yleensä. Emme käytä tutkimuksessamme yhtä suurta teoriaa vaan useita pieniä teorioita. Tällöin tutkimus etenee aineisto- tai ilmiöpohjaisesti. Erilaiset käsitteet, teoriat ym. toimivat tulkintakehyksinä, joiden avulla tutkijan on mahdollista tulkita aineistoaan ja sitä kautta tutkimaansa ilmiötä. Pyrimme liittämään aineiston ja teorian tiiviisti toisiinsa.

Teorioina toimivat sukupuolen määritelmät jakona biologisiin ja sosiaalisiin sukupuoliin sekä niiden merkitykset sukupuolieroissa. Teoriataustana toimivat myös sukupuoli-identiteetin, sukupuoliroolin, -stereotypian ja -järjestelmän käsitteet. Sukupuolten välinen tasa-arvo ja sen ilmeneminen Suomen koulujärjestelmässä tulevat esitellyiksi tutkimuksemme teoriataustassa. Myöhemmin menetelmäosiossa myös oppikirjojen kuvitukseen ja visuaaliseen kuvan tulkintaan liittyvät visuaalisen lukutaidon ja representaation käsitteet tulevat lyhyesti määritellyiksi.

6.2 Kriittinen teoria paradigmana

Paradigmalla tarkoitetaan tutkijan maailmakuvan muodostavaa peruskomusten joukkoa, joka ohjaa tutkijan etenemistä (Guba & Lincoln 1994, 105; Denzin & Lincoln 2005, 183). Tutkielmamme paradigmana toimii kriittinen teoria. Kriittinen teoria sopii tutkimuksiin, joissa tutkitaan erilaisia aineistoja, kuten dokumentteja ja elämäkertoja sekä historiallisesta että arvojen näkökulmasta. Mielenkiinnon kohteina ovat elinolosuhteiden vaikutukset uskomuksiin, käyttäytymiseen ja kokemuksiin (Snape & Spencer 2003, 12). Tutkimustekniikoiden suhteen kriittisessä teoriassa ei ole rajoituksia. Tämä mahdollistaa sekä määrällisen että laadullisen tutkimuksen kyseisen metateorian pohjalta, ero tulee esille lähestymistavassa. Kriittisessä teoriassa kiinnostuksen kohteena voi toimia esimerkiksi aineistossa näkyvät konfliktit tai jännitteet. Kyseisen metateorian tavoitteena on saavuttaa tutkijan sivistynyt, aiemman tiedon ylittävä synteesi aiheesta. Tutkimuksessa saavutetun tiedon tarkoituksena on vaikuttaa yhteiskunnallisiin käytänteisiin vapauttavasti. (Guba & Lincoln 1994, 110–114; Kincheloe & McLaren 2005, 304–305.) Kriittinen teoria sopii metateoriaksemme tutkimuksemme historiallisen luonteen vuoksi. Tutkimalla eri vuosikymmenten lukukirjoja saamme tutkimukseen mukaan sekä historiallisen ja arvojen näkökulman. (Guba & Lincoln 2005, 196.) Tärkeimpänä lähtökohtana tutkimuksemme paradigmatavallintaan ovat kuitenkin aineistosta esiin nousevat ja siinä näkyvät konfliktit ja jännitteet.

Paradigmamme pohjautuu historialliseen todellisuuskäsitykseen. Tuomen & Sarajärven (2009, 37) mukaan kriittisessä teoriassa havaintomaailma ei ole annettu, vaan se on ihmisen oman aktiivisuuden tuote. Kriittinen teoria ajattelee todellisuuden rakenteiden muokautuneen ajan kuluessa sosiaalisten, poliittisten, kulttuuristen, taloudellisten, etnisten ja sukupuolisten muuttujien vaikutuksesta sellaiseksi kuin sen nyt ymmärrämme. Ajattelemme, että ympäröivät todellisuusrakenteet ovat luonnollisia ja ”todellisia”, vaikka ne ovat ajan kuluessa tiedostamattamme muovautuneet yllä mainittujen eri vaikutusten alaisina. (Guba & Lincoln 1994, 110) Kriittisen teorian mukaan saattaakin siis olla mahdollista, että teoria joka kieltää todellisuuden, on toimiva, jolloin huomataan, ettei todellisuus ollutkaan sitä mitä sen ajateltiin olevan (Tuomi & Sarajärvi 2009, 38).

Kriittisen teorian tavoitteena on purkaa este paremmalle ymmärrykselle (Guba & Lincoln 1994, 114; Nuutinen 2008). Tutkimuksemme tavoitteena on tarkastella ja tarpeen ilmetessä tuoda esille tutkimusaineistosta löytyvät mahdolliset esteet paremmalle ymmärrykselle. Este voisi tässä tapauksessa olla tiedostamattomuus lukukirjojen stereotyyppisestä sukupuolten esittämisestä ja niiden vaikutuksista lapsiin. Tutkimuksen tavoitteena olisi tällöin purkaa tuo este ja luoda tietoisuutta ongelmasta. Tietoisuus ja aiemman tiedon ylittävä uusi ymmärtäminen voisi vaikuttaa vallitseviin opetuskäytäntöihin ja tulkintoihin vapauttavasti. Opettajat saattaisivat uuden tietoisuuden innoittamina nostaa kirjojen esittämät sukupuoli-kuvaukset erityistarkkailun kohteeksi ja aloittaa keskustelun siitä, miksi jokin tietty asia on kuvattu niin kuin on, sen sijaan että he siirtäisivät stereotyyppioita orjallisesti eteenpäin.

6.3 Grounded Theory tutkimusmenetelmänä

Grounded Theory (GT) on aineistoon perustuvan teorian luontiin tarkoitettu tutkimusote (Järvinen & Järvinen, 2004, 67). Aineistopohjaisessa teoriassa tutkimuksen perusväittämät muotoillaan tutkittavan aineiston pohjalta eikä ensisijaisesti aiemman tutkimuksen tai teorianmuodostuksen perusteella. Tutkija ei pyri testaamaan muiden tekemiä teorioita vaan luomaan omansa. (Syrjälä, Ahonen, Syrjäläinen & Saari 1994, 123.) Metsämuuronen (2000, 25) tiivistää Grounded Theoryn lähestymistavaksi, jossa aineiston annetaan kertoa mitä se pitää sisällään, ja muodostetaan teoria sen pohjalta. Straussin ja Corbinin (1990, 23) mukaan tietojen keruu ja analyysi sekä teoria ovat GT-tutkimuksessa vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa. GT-tutkimusta ei siten aloiteta teorialla ja sen todistamisella vaan aihetta tutkimalla. Tutkimusotteen kehittivät Glaser ja Strauss vuonna 1967, myöhemmin he myös täsmensivät mitä GT-ote tarkoittaa. Tutkijoiden näkemykset alkoivat kuitenkin erkaantua toisistaan ja Strauss julkaisi yhdessä Corbinin kanssa jatkoteoksen (1990), joka tekee pesäeroa Glaserin ja Straussin alkuperäiseen näkemykseen. Tutkimuksemme noudattaa Straussin ja Corbinin (1990) kirjassaan esittämää GT-lähestymistapaa.

Grounded Theoryn mukaan aineiston koodaaminen aloitetaan vapaasti ilman ennakkojäsennystä, tarkoituksena alustavasti tuottaa aineistoon sopivia käsitteitä. Tutkimukses-

samme etenemme GT-tutkimusotetta soveltaen; aloitamme aineiston avoimella koodauksella, mutta emme etene täysin ilman ennakkojäsennystä. Omien kokemustemme perusteella meillä on vahva käsitys siitä, että aineistosta löytyy selkeitä roolimalleja tytöille ja pojille. Omilla kokemuksillamme tarkoitamme kouluaikaisia lukukirjojen parissa vietettyjä hetkiä. Koodauksen yhteydessä etsimme näihin tyttö- ja poikakäsitteisiin sopivia viittauksia. Lähdemme ennako-oletuksemme tiedostaen käsittelemään aineistoamme avoimin mielin pyrkien asettumaan tutkimuskohteen ulkopuolelle. Strauss ja Corbin (1990, 46 – 47) painottavat teoreettisen herkkyyden tavoittelun tärkeyttä. Teoreettinen herkkyys perustuu alan kirjallisuuden tuntemiseen sekä ammatilliseen ja henkilökohtaiseen kokemukseen. On pyrittävä pitämään tasapainossa se mitä tutkija on luonut, ja mitä on tunnistettavissa todellisuudesta. Tutkija voi ylläpitää teoreettista herkkyyttään kysymällä itseltään mitä ilmiössä todella tapahtuu, epäilemällä luotuja kategorioita ja hypoteeseja sekä seuraamalla tietojen keruun ja analysoinnin suosituksia.

GT-tutkimuksen analyysiosuus koostuu Straussin ja Corbinin (1990, 58) mukaan kolmesta koodaus-vaiheesta: 1. avoin koodaus (open coding) 2. akselikoodaus (axial coding) ja 3. valikoiva koodaus (selective coding). Avoin koodaus tarkoittaa data-aineiston, eli tässä tutkimuksessa eri vuosikymmenten lukukirjojen analysointiprosessia. Honkosen ja Karilan (1995, 137) mukaan avoimessa koodauksessa alustavien tutkimusideoiden perusteella hankittua aineistoa tarkastellaan luokittelemalla jokainen tapahtuma niin moneen kategoriaan kuin aineisto antaa mahdollisuuden. Aineistosta muodostetaan käsitteitä, joilla tarkoitetaan Straussin ja Corbinin (1990,61) mukaan käsitteellisiä nimityksiä, joita liitetään ilmiöiden esiintymille. Nämä ominaisuudet liitetään kategorioihin, jotka ovat syntyneet vertaamalla käsitteitä toisiinsa ja toteamalla tiettyjen käsitteiden liittyvän samanlaiseen ilmiöön. Avoimeen koodaukseen kuuluu kaksi keskeistä analyysimenettelyä; ensiksi tehdään aineistokohtien välistä vertailua ja toiseksi asetetaan kysymyksiä kuten: Mistä tässä aineistossa on kyse? (Strauss & Corbin, 1990, 62). Ensimmäisen vaiheen analyysi voidaan tehdä Straussin ja Corbinin (1990, 73) mukaan koodaamalla aineistoa rivi riviltä tai koko aineisto kerrallaan, niin kuin teimme omassa tutkimuksessamme.

Akselikoodaukseksi kutsutaan analyysin toista vaihetta. Sillä tarkoitetaan ilmiön jäsentämistä kiinnittämällä huomiota kategorian eri ominaisuuksiin, dimensioihin, olosuhteisiin,

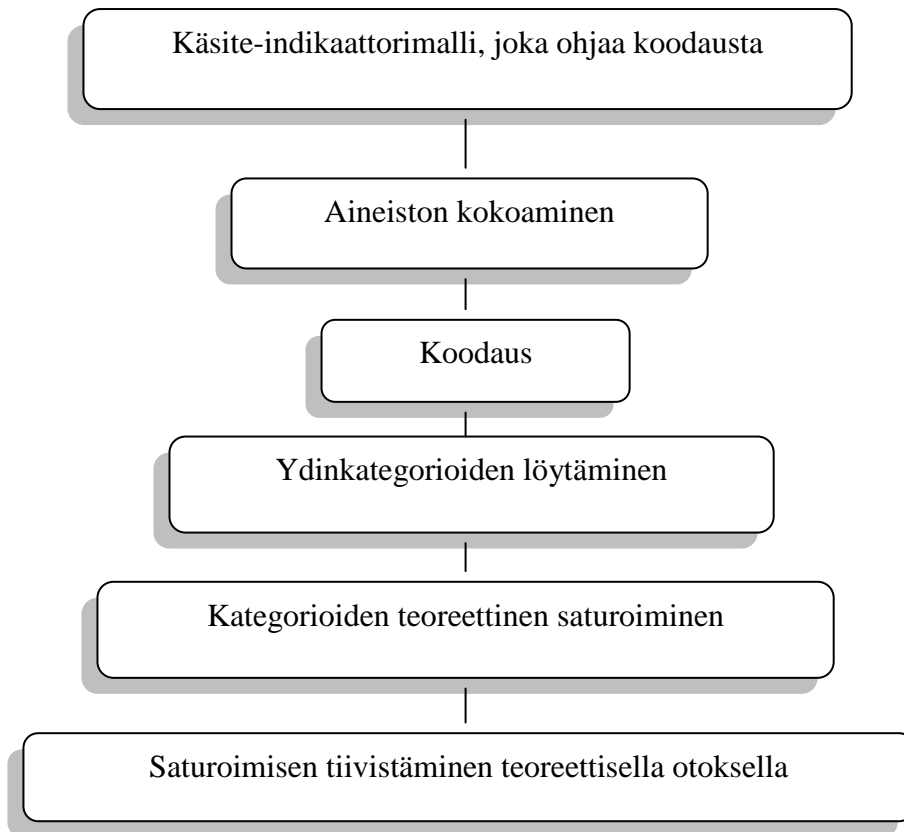
seuraamuksiin ja suhteisiin muihin kategorioihin. (Honkonen & Karila, 1995, 137) Aineistodataa tutkiessa Järvisen ja Järvisen (2004, 73) mukaan ehdotamme deduktiivisesti suhdelauseita tai mahdollisia ominaisuuksia, joita sitten suhteutamme koko aineistoon ja tarkistamme ilmaisu ilmaisulta. Tätä ehdottamista ja tarkastamista tehdään jatkuvasti, sillä vain näin toimimalla voidaan varmistaa, että syntyvä teoria todella perustuu aineistoon. Strauss ja Corbin (1990, 112) painottavat, että käsitteet jotka eivät saa tukea aineistosta, on hylättävä. Lopullisen teorian tulee rajoittua niihin kategorioihin, joita esiintyy alkuperäisessä aineistossa, eikä siinä saa olla sellaisia kategorioita eikä suhteita, joita tutkija toivoisi siinä olevan, mutta joille ei löydy tukea aineistosta. GT-tutkimuksessa teorian tulee olla tiukasti aineistoon perustuva ja perusteltu. Huolellinen tarkastus- ja verifiointiprosessi mahdollistaa tällaisen teorian syntymisen.

Analyysin viimeinen vaihe, eli valikoiva koodaus tarkoittaa ydinkategorian etsintäprosessia, jossa Järvisen ja Järvisen (2004, 73) mukaan muut kategoriat suhteutetaan ydinkategoriaan, ja täydennetään ne kategoriat, jotka vaativat lisää erittelyä ja kehittelyä. Strauss ja Corbin (1990, 116) määrittelevät ydinkategorian kategoriaksi, joka liittyy aineiston keskeiseen ilmiöön, ja jonka ympärille muut kategoriat integroituvat. Straussin ja Corbinin (1990, 117 – 118) mukaan valikoivaan koodaukseen kuuluu viisi vaihetta, joita tutkija voi hyödyntää haluamassaan järjestyksessä. Ensi vaiheessa tutkija voi saada apua ydinkategorian tunnistamiseen laatimalla ilmiöstä kertomuksen (story), joka etenee ajallisesti ja loogisesti. Toisessa vaiheessa apukategoriat suhteutetaan ydinkategoriaan. Kolmas vaihe sisältää kategorioiden suhteuttamisen ominaisuuksien tasolla. Neljännessä vaiheessa tarkastetaan edellä mainitut suhteet data-aineistoa vasten. Lopuksi, viidennessä vaiheessa täydennetään kategorioita, jotka vielä vaativat erittelyä ja kehittelyä.

Teorian kehittelyssä ja kaikissa sen eri vaiheissa (avoin, akseli- ja valikoiva koodaus) on kiinnitettävä huomiota teoreettiseen otantaan. Strauss ja Corbin (1990, 176) tarkoittavat teoreettisella otannalla käsitteitä, jotka on osoitettu relevanteiksi kehitteillä olevalle teorialle. Avoin koodaus-vaiheessa teoreettisella otannalla pyritään mahdollisimman laajaan kattavuuteen kategorioiden suhteen. Akselikoodauksessa pyritään suhteiden suureen varieteettiin, kattavuuteen ja validointiin. Valikoivassa koodaus-vaiheessa pyrkimyksenä on erotteleva otanta, joka maksimoi kertomuksen verifiointin. Kun aineistoa on täydennetty teo-

reettisillä otannoilla, päädytään Straussin ja Corbinin (1990, 188) mukaan siihen, että kunkin kategorian kohdalla on saavutettu teoreettinen kyllästyspiste, joka tarkoittaa sitä, että sen kaikki ominaisuudet ja niiden luokat on käsitelty. Tarkemmin ilmaistuna tämä tarkoittaa sitä, ettei aineistosta nouse enää uutta relevanttia dataa, joka vaatisi uuden kategorian perustamista, ja kaikki tietoalkiot on sijoitettu johonkin kategoriaan, sekä kategorioiden väliset suhteet on hyvin määritelty ja validoitu.

Grounded Theoryn oleelliset elementit muodostavatkin seuraavanlaisen kulkukaavion, jonka pohjalta on helppo edetä.

KUVIO 1. Grounded Theory-tutkimuksen kulku

Ensimmäisenä rakennetaan indikaattori-malli, jolla tarkoitetaan sitä, että aineistosta havaittuja indikaattoreita vertaillaan toisiinsa hakien samanlaisuutta ja erilaisuutta. Tutkielmasamme indikaattoreina toimivat lukukirjoista mahdollisesti löytyvät erilaiset sukupuoliesitykset. Aineiston kokoamisen jälkeen tutkija koodaa indikaattorit ydinkategorioiksi, joka

osoittaa indikaattoreiden yhteneväisyyden. Ydinkategoriat ovat kategorioita, jotka pitävät sisällään suurimman osan ilmiön vaihteluista. Koodauksessa tutkija aluksi määrittelee kategoriat sekä nimeää ne. Nämä kategoriat elävät sitä mukaa, kun uusia indikaattoreita löytyy. Kun mitään uutta ei enää ilmaannu, kategoria saturoituu. Grounded Theoryn tarkoituksena on luoda teoria, joka mahdollisimman hyvin selittäisi ilmiötä. (Metsämuuronen 2000, 25–28.)

Martikaisen ja Haverisen (2004, 136–137) mukaan kirjallisuudesta nousee esiin seitsemän ehtoa, joiden tulisi toteutua, mikäli tutkimus halutaan luokitella Grounded Theory – menetelmällä toteutettujen tutkimusten joukkoon:

1. Tutkimuskohteena ovat yksilölliset kokemukset ja merkitysrakenteet tai sosiaalinen prosessi.
2. Tutkimuksen tavoitteena on teorian luominen.
3. Aineisto on kerätty teoreettisen otannan periaatteen mukaisesti.
4. Aineiston analysointi on toteutettu jatkuvan vertailun menetelmää käyttäen.
5. Analyysin tuloksena määritellään ydinkategoria.
6. Aineiston analysoinnin jälkeen on laadittu substantiaaliset teorit.
7. Tutkimuksessa on kehitetty formaali teoria.

Koska kasvatustieteessä kiinnostuksen kohteena ovat ihmistenvälinen toiminta sekä heidän vuorovaikutustilanteensa, soveltuu Grounded Theory erinomaisesti kasvatustieteelliseen tutkimukseen (Martikainen & Haverinen 2004, 134.) Mielestämme kyseinen teoria soveltuu erinomaisesti myös tutkimiemme sukupuoli-representaatioiden merkitysrakenteiden esille nostamiseen ja niiden pohjalta tapahtuvaan uuden teorian luomiseen.

6.4 Oppikirjojen kuvitus ja kuvan visuaalinen tulkinta

6.4.1 Oppikirjojen kuvitus

Kuvitustaide on Niemelän (2003, 54) mukaan käyttötaidetta. Toisin kuin itsenäisistä lähtökohdistaan syntyvällä kuvataiteella, on kuvitustaiteella ulkoa annettu funktio: sen on välitettävä jokin tietty viesti, yleensä yhdessä tekstin kanssa. Huovinen (2003, 23 – 24) toteaa, että kuva voi toimia myös itsenäisesti viihdyttävänä elementtinä. Ja vaikka kuvituskuva onkin aina sidoksissa tekstiin, voi se silti sisältää myös yksilöllistä, tekstistä riippumatonta kerrontaa. Huovinen (2003, 27) jatkaa listaamalla kuvan mahdollisuuksia: kuva voi parhaimmillaan selventää tekstiä, tarjota esteettisiä elämyksiä, lisätä lukukokemuksen kiinnostavuutta, kasvattaa ja lohduttaa. Opetuskuvat, eli tietoa jakavat kuvat ovat Lapintien (1975, 9) mukaan luonteeltaan puolueettomia, mutta niihin voidaan sisällyttää propagandistisia piirteitä. Realistisista abstrakteihin vaihtelevia opetuskuvia käytetään sekä kuvituksena että havainnollistavina esityksinä kuten läpileikkauksina tai suunnitelman visualisointina. Parhaimmillaan kuva tukee tekstiä mutta alkaa elää omaa elämäänsä ja avaa mahdollisesti uusia tulkintamahdollisuuksia.

Ensimmäinen varsinainen kuvitettu oppikirja *Orbis sensualium pictus* ilmestyi vuonna 1658. Kuvitetun oppikirjan historia on siis varsin pitkä, eikä ole ihme, että kuvia pidetään oleellisena osana oppikirjaa. Oppikirjojen kuvituksen merkityksellisyyttä tutkimuksessaan käsitellyt Hannus (1996, 251 – 258) päätyy kuitenkin siihen, että oppikirjan aukeaman tekstin ja kuvien suhteita tulisi muuttaa selvästi tekstipainotteisiksi. Hannuksen tutkimuksen aineistona olivat biologian kirjat ja peruskoulun oppilaat, eivätkä tutkimustulokset siinä sovi toisluokkalaisten lukukirjojen kuvituksen arviointiin. Tärkeää ja merkityksellistä Hannuksen saamista tutkimustuloksissa oli näkemys siitä, että lapsia olisi opetettava tulkitsemaan kuvia ja pitämään niitä tärkeänä osana oppimista. Se edellyttäisi, että jo opettajien koulutuksessa kiinnitettäisiin huomiota opetuskuvan käyttöön nykyistä enemmän.

6.4.2 Kuvan visuaalinen tulkinta

Brusila (2003, 17) esittää kuvan tulkinnassa vaikuttaviksi tekijöiksi seuraavat: kuvan teemaattinen sisältö ja sen suhde kulttuuriseen ja muuhun kontekstiin, kuvan ilmaisulliset tyylit ja tavat sekä kuvassa ja sen suhteessa kontekstiin esiintyvät sommittelulliset rakenteet. Nämäkin rakenteet ovat kulttuurisesti konstruoituneita. Brusila (2003, 17) jatkaa mää-

rittelemällä visuaalisen kuvan monitahoiseksi ja monenlaiseksi merkkijärjestelmäksi. Kuvan sisältämiä merkkijärjestelmiä on tulkittava yhdessä muiden olemassa olevien merkkien kanssa sekä verrattava niitä yleisiin tulkintoihin, joita on tehty kulloinkin kyseessä olevassa kulttuurisessa ympäristössä.

Kuvan sommittelu vaikuttaa katsojan esteettiseen kokemukseen mutta sillä on tehtävänsä myös silmän liikkeiden ohjaajana. Niemelä (2003, 61) toteaa kuvanpinnan elementtien kuten värien, viivojen, muotojen ja tyhjän tilan ohjaavan katsetta. Sommittelun tarkoituksena on saada lukijan mielenkiinto pysymään kuvatulla alueella ja auttaa löytämään sieltä yksityiskohtia. Länsimaissa kuvan katserata kulkee vasemmalta oikealle, jolloin eniten huomiota osakseen saavat yleensä vasen yläkulma ja keskiosa. Katse hakeutuu luonnostaan kuvapinnan värikkäisiin, yksityiskohtaisiin tai liikettä ilmaiseviin kohtiin. Väri ohjaa katsetta kuitenkin vain silloin kun se erottuu ympäristöstään. Hatva (1989, 50) korostaa tyhjän tilan tehokkuutta kuvatilán jäsentäjänä, sen avulla kohde on helppo erottaa ympäristöstään.

Pojat hankkivat tietoa Jamesin (2007, 44) mukaan paremmin tulkitsemalla kuvia ja taulukoita kuin lukemalla kirjoitettua tekstiä. James (2007, 32) esittää Alexanderin saaneen vuonna 2003 tutkimustuloksia, joiden mukaan tyttöjen ja poikien aivot eivät reagoi samalla tavoin väreihin. Tyttöjen todettiin reagoivan voimakkaammin lämpimiin väreihin, kuten pinkkiin ja punaiseen ja tunnistavan paremmin kohteiden muotoja. Pojat puolestaan reagoivat kylmiin väreihin, kuten siniseen ja vihreään ja heidän huomionsa kiinnittyi kohteiden liikkeeseen muotorakenteiden sijaan.

6.4.3 Representaatio

Kuva tai teksti on esitys, eli representaatio. Gordonin (2002, 39 – 40) mukaan representaation käsitteellä tarkoitetaan sitä, ettei se toista kuvaamaansa, vaan se tuottaa sitä mitä kuvaa. Kuvattuun kytketään ja kytkeytyy monenlaisia merkityksiä, sekä ilmeisiä että piiloisia. Kerrostuneet merkitykset ovat yhtä aikaa tarkoituksellisia ja tarkoituksettomia, ja niinpä representaatioita tulkitaan monin eri tavoin. Ne ohjaavat katsojan katsetta, mutta eivät kuitenkaan pysty määrittelemään katsomista. Representaatioihin nivoutuu monenlaisia

piilotuksia ja paljastuksia, joten niitä voi katsoa eri tavoin. Representaatioiden tuottaminen voi olla tiedostettua toimintaa, kuten vasta ilmestyneiden lukukirjojen erilaiset tyttökuvat antavat ymmärtää, mutta niihin kytkeytyy samalla myös tiedostamattomia merkityksiä. De Lauretis (2004, 38) näkee myös sukupuolen representaationa ja esittää, että koko läntinen taide ja korkeakulttuuri ovat sukupuolen representaation rakentuman tallennetta.

Seppäsen (2005, 84) mukaan representaatiot ovat toiminnallisina kolmessa mielessä. Ensinnäkin, joku tuottaa representaatiot. Lukukirjan sivulle päätyvä tekstikatkelma tai kuvituskuva on usean henkilön yhteistyön lopputulos. Toiseksi, representaatioita käytetään ja kulutetaan. Lukukirjoja luetaan uudestaan ja uudestaan, niiden sisältämiä juttuja voidaan käyttää esimerkiksi aineen ideoimiseen tai kuvataiteen tunnilla inspiraationa. Kolmanneksi, representaatio viittaa myös tulkinnalliseen prosessiin, jossa ihmisen mielikuvat, aistien välittämä esinemaailma ja erilaiset ”kielet” kohtaavat toisensa. Representaatio ei siis ole pelkkä lukukirjan sivulle sommiteltu kuvituskuva, se on nimi tulkinnalliselle prosessille. Seppänen (2005, 85 – 86) jatkaa, että representaation käsitteen avulla esimerkiksi lukukirjojen kuvien ja tekstien merkitykset voidaan sitoa osaksi vuorovaikutusta, kulttuuria ja erilaisia merkkijärjestelmiä.

6.4.4 Visuaalinen lukutaito

Visuaalisen lukutaidon kehitys alkaa Seppäsen (2004, 192) mukaan siitä, kun lapsi alkaa havainnoida ympäristöään ja liittää näkemiinsä asioihin merkityksiä. Samalla hän kasvaa osaksi visuaalisia järjestyksiä. Visuaalinen lukutaito kehittyy rinnakkainen kielen kanssa, eikä niitä voi myöhemminkään erottaa toisistaan. Toimiminen visuaalisissa järjestyksissä tapahtuu ikään kuin luonnostaan ja lapsi oppii nopeasti mukautumaan elinympäristönsä visuaalisiin järjestyksiin. Television tai valokuvien katseleminen onnistunee jokaiselta ilman erityistä opiskelua; tämä huomio toimii hyvänä esimerkkinä siitä, kuinka visuaalinen lukutaito kehittyy huomaamattomasti. Tässä mielessä visuaalinen lukutaito on arkisiin visuaalisiin järjestyksiin sopeutumista, niiden merkitysten omaksumista ja kykyä toimia vaikiintuneiden merkitysten varassa.

Visuaalisesta lukutaidosta kiinnostuneiden yhteenliittymä (IVLA) määrittelee visuaalisen lukutaidon seuraavanlaisesti:

”Visuaalinen lukutaito viittaa joukkoon visuaalisia kykyjä, joita ihminen voi kehittää näkemällä ja muiden aistien antaman kokemuksen varassa. Näiden kykyjen kehittyminen on perusta normaalille inhimilliselle oppimiselle. Kehittyessään ne mahdollistavat visuaalisesti lukutaitoisen ihmisen tulkita ja erotella ympäristönsä näkyvää toimintaa, esineitä, luonnon tai ihmisen muovaamia symboleita. Näiden kykyjen luova käyttö on avain kommunikaatioon toisten kanssa, ja niiden avulla ihminen voi tulkita visuaalisen kommunikaation mestariteoksia.”

Seppäsen (2004, 192 – 193) mukaan varsinaisesta visuaalisesta lukutaidosta voidaan kuitenkin puhua vasta sitten kun katsoja alkaa pohtia visuaalisten järjestysten merkityksiä ja tiedostaa niihin liittyviä voimia, rakenteita ja valtasuhteita. Pidemmällä kehittyneen visuaalisen lukutaidon omaava henkilö ei enää tyydy sopeutumaan vallitseviin visuaalisiin järjestelmiin vaan pohtii niiden vaikutuksia ja kyseenalaistaa itsestäänselvyyksiä. Kehittynyt visuaalinen lukutaito on visuaalisen maailman merkitysten pohdintaa ja niiden kriittistä arviointia (Seppänen 2004, 140 – 141).

6.5 Semioottinen kuva-analyysi

Alaluokkien äidinkielen lukukirjoissa kommunikoinnin välineenä käytetään tekstin lisäksi runsaasti kuvitusta. Kuvan avulla voidaan kuvata ja dokumentoida todellisuutta mutta Nordström (1984, 6) löytää kuvalle myös muita ominaisuuksia. Kuvan avulla voidaan liioitella ja muuttaa kuvattua todellisuutta. Kuva voi luoda ajatuksia, unia ja fantasioita sekä luoda visioita. Nordströmin (1984, 32–35) mukaan kuva voi välittää faktatietoja, mielipiteitä tai tunnetiloja avoimesti ja tietoisesti, mutta joskus kuvaan voi sisältyä kätkeytyjä ja alitajuisia ideologioita tai psykologisia merkityksiä. Kuvat voivat olla monella tapaa merkityksellisiä ja vaikuttavia katsojilleen. Kuva-analyysin keinoin pyrimme tulkitsemaan ja kyseenalaistamaan lukukirjoissa esitettyjen kuvien ilmaisemaa sisältöä.

Varto (2003, 174 – 190) tuo esiin taiteen tulkitsemisen tärkeyden ja vaikeuden hermeneutiikan avulla. Hermeneutiikka pyrkii vastaamaan kysymykseen: mitä pitää ottaa huomioon, kun lukee tekstiä? Tekstin olemus ei ole enää nykyisin rajattu tiukasti kirjalliseen tekstiin, vaan sillä voidaan tarkoittaa myös kuvaa. Kuvien tulkintaan pätevät samat periaatteet kuin kieleenkin, joskin Varto toteaa kuvien tulkinnan olevan paljon kielen tulkintaa monimutkaisempaa. Hermeneuttisen lukutavan tulkinnallisten ohjeiden avulla tähän hankalaan kuvien tulkitsemisprosessiin voi saada jotain selvyyttä. Kuvia tulkittaessa on otettava huomioon seuraavat seikat: 1) Kuva on jonkun toisen valmistama, 2) se on valmistunut toisessa ajassa ja paikassa, mutta 3) minun ymmärtämäni tässä ja nyt ja 4) sellaisella tavalla ymmärtämäni, että voin selittää tulkintatapani myös toisille. Pystyessämme noudattamaan edellä mainittuja tulkintaohjeita huomaamme noudattavamme hermeneuttisen kehän ajatusta. *”Siinä on kyse kehästä, koska ymmärtäminen aina lähtee tietyistä lähtökohdista (edellä luetellut periaatteet) ja palaa takaisin niiden oivaltamiseen ja ymmärtämiseen. Omien lähtökohtien ymmärtäminen vapauttaa jossain määrin niiden orjuudesta, mutta se tarkoittaa tietenkin samalla, että uutena lähtökohtana on tämä lähtökohtien ymmärtäminen ja siihen on jälleen palattava, jotta siitä voisi taas vapautua. Tekstin lukemisessa tämä tarkoittaa, että ymmärtämisemme on tekstin lukutavan hidasta ja jaksottaista irrottamista niistä piirteistä, jotka lukutavassa ovat vain minun omia piirteitäni eivätkä siis liity itse tekstiin. Se on lukemisen aktuaalisuuden vähentämistä, pyrkimistä kohti tekstin mieltä.”*(Varto 2003, 190)

Kuvasemiotikka erottaa Nordströmin (1984, 38–43) mukaan kuvan tulkinnassa kolme eri tasoa: denotatiivisen, konnotatiivisen ja henkilökohtaisen tason. Semiotikassa vastaanottajan tai lukijan rooli ymmärretään aktiiviseksi, ja siksi semiotikka käyttääkin mieluummin termiä ’lukija’ kuin ’vastaanottaja’ silloinkin kun kyseessä on maalaus tai valokuva, koska se viittaa suurempaan aktiivisuuteen (Fiske 1994, 62). Denotatiivisella tasolla tarkoitetaan kaikille kulttuureille yhteistä kuvan perusmerkitystä ja Fiske (1994, 113) tarkennuksen mukaan merkin yleisimmin hyväksytyä ja siksi selvintä merkitystä. Valokuva saimaannorpasta denotoi kyseistä kuvassa esiintyvää saimaannorppaa; sana ’saimaannorppa’ denotoi Saimaan vesissä asustavia uhanalaisia saimaannorppia. Denotaatioksi kutsutaan vaihetta, jossa rekisteröidään kaikki kuvassa tosiasiallisesti näkyvä. Konnotaatio on denotaatioon liittyvä tunnesävyinen tulkinta kuvasta, Fiske (1994, 113) sanoin *” Se kuvaa vuorovaikutusta, joka syntyy kun merkki kohtaa käyttäjänsä tuntemukset tai mielenliikkeet*

sekä kulttuuriset arvot.”. Kuvan sisällölle annettavaa tulkintaa kutsutaan siis konnotaatioksi. Kuvan saimaannorppa ei siis ole pelkkä saimaannorppa, vaan myös hellyttävä, pehmeä olento, jota tekee mieli suojella. Konnotaatio perustuu Seppäsen (2004, 182) mukaan tähän merkityksen ylijäämään.

Fiske (1994, 115 – 121) määrittelee konnotaatioon läheisesti liittyvän myytin seuraavasti: ”myytti on kertomus, jonka avulla kulttuuri selittää tai ymmärtää luonnon tai todellisuuden joitain puolia”. Nykykulttuurissa myytit koskettavat Seppäsen (2004, 183 – 184) mukaan esimerkiksi naisen ja miehen rooleja. Myyttien kautta roolit asettuvat paikoilleen ja muuttuvat enemmän tai vähemmän itsestään selviksi. Myytin vahvin piirre on sen itsestäänselvyys, mikä tekee myytistä myös hankalasti havaittavan ja läpinäkyvän. Visuaaliset järjestykset ovatkin usein hyvin myyttisiä. Hänen mukaansa myös värit osallistuvat visuaalisten järjestysten rakentumiseen ja ylläpitämiseen. Vaaleanpunaiseen liittyy omassa kulttuurisamme hempeyteen viittaavia feminiinisiä konnotaatioita; vaaleansininen on puolestaan etäisempi ja viileämpi väri. Voidaan ajatella, että se ikään kuin valmistaa poikalasta etäisyydenottoon ja rationaalisuuteen, kun taas vaaleanpunainen viittaa tunnekylläisyyteen, irrationaaliseen ja dekoratiiviseen todellisuussuhteeseen (Seppänen 2004, 183 – 185.)

Anttilan (1996, 260) mukaan kuvan systemaattisessa sisällönanalyysissä toteutetaan molemmat vaiheet: ensin denotaation avulla kuvaillaan yksityiskohtaisesti kuvan sisältö, jonka jälkeen siirrytään konnotatiiviseen vaiheeseen, jossa etsitään tulkintaa. Tulkinta on aina parempi, jos mahdollisimman moni voi yhtyä siihen. Ongelmaksi voi muodostua se, että tavoiteltavana pidetty tulkinnan yksimielisyys kertookin stereotyyppisestä ajattelusta. Kuinka hyvin yksimieliseen tulkintaan päätyvät pystyvät huomaamaan mahdollisen oman stereotyyppisen ajattelutapansa? Anttilan (1996, 260) mukaan kuvan sisällönanalyysi ei varsinaisesti eroa sanallisen tekstin tulkinnallisesta analyysistä. Molemmissa analyysimenetelmissä aloitetaan yleensä problematisoinnilla. Tekstin ja kuvan ilmaisema sisältö pyritään kyseenalaistamaan. Esiymmärrys, oma maailmankuva ja aikaisemmat kokemukset ovat pohjalla kun tulkitsija aloittaa analyysia. Kuvaa tulkitaan ja käsitellään monin eri tavoin kunnes lopuksi kaikki saatu informaatio kootaan yhteen ja esitetään tulkinnan kohteesta mahdollisesti saatu uusi rakenne.

Kuva-analyysi voidaan aloittaa Anttilan (1996, 261) mukaan seuraavilla kysymyksillä:

1. Kuinka kuva on muodostettu?
2. Millä keinoilla viesti välitetään katsojalle?
3. Mikä on viestin lähettäjän tarkoitus?
4. Minkä vaikutuksen kuva tekee katsojaan?
5. Miten kuvan tulkinta liittyy todellisuuteen kuvan ulkopuolella?

Keskitymme analysoimaan lukukirjojen kuvia kokemuskohteina ja kommunikaatiövälineinä. Kysymyksiin vastaamalla syvennämme perspektiiviä valitsemaamme sukupuolinäkökulmaan.

Kuva-analyysimme yhdistyy semioottiseen analyysiin, jolloin kohdistamme huomiota myös kuvan välittämän viestin merkitykseen, emmekä tyydy tulkitsemaan ainoastaan sitä mitä näemme (Anttila, 1996, 263). Kuva-analyysimme yhdistyessä semioottiseen analyysiin kysymykset täydentyvät seuraavanlaisilla kysymyksillä:

1. Mikä on kuvan kielellinen funktio? Onko se tunneperäinen, informatiivinen, kehotava vai runollinen?
2. Mitkä tunnusmerkit (osamerkit) ovat olennaisia ja hallitsevia? (Vertaa denotaatio- ja konnotaatiotasoihin)
3. Millaista retoriikkaa eli ilmaisukieltä kuvan lähettäjä käyttää kuvassa?

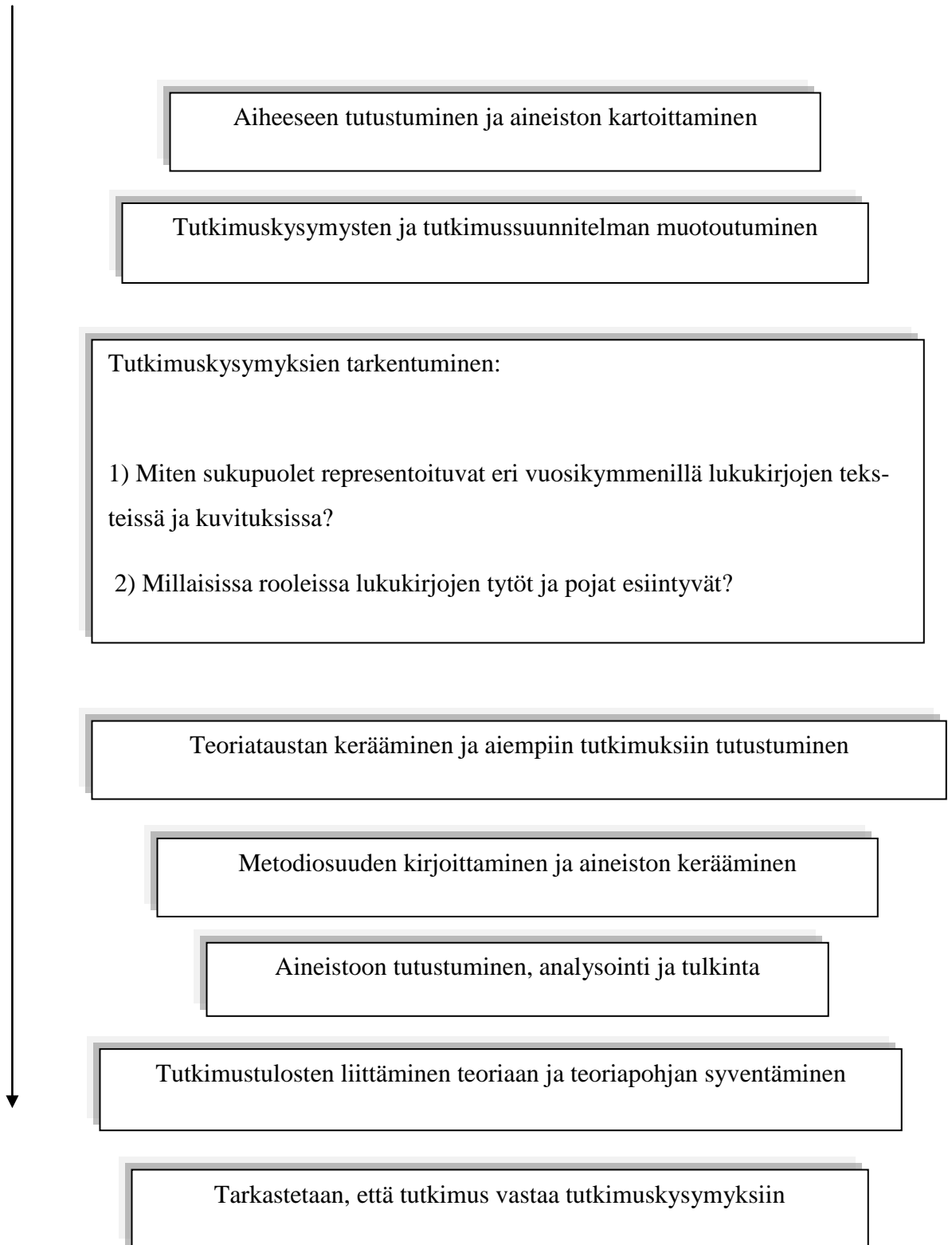
Anttilan (1996, 265) mukaan kuva-analyysin tarkoituksena on muokata kuva sanoiksi, jotta siitä voidaan keskustella yhteisillä käsitteillä. Kuva-analyysissa oleellista on analysoijan kyvykyys verbalisoida kuvasta saamansa vaikutteet ja merkitykset, joita kuva ilmaisee. On kuitenkin muistettava, että kuvista löytyy aina jotakin, joka ei avaudu sanoin ilmaistavaksi. Varton (2003, 185 – 189) mukaan hermeneuttisen lukuohjeen mukaisesti kuvan tulkitsijan on pystyttävä erottamaan teksti, tässä tapauksessa kuva, ja lukutapa toisistaan sekä selittämään toiselle oman lukutavan ja kuvan suhde. Kuvien ymmärtäminen tarkoittaa ihmisen kokonaisvaltaista tapaa ottaa tekstin mieli haltuunsa. Ongelmaksi muodostuu se, miten suhtautua tulkitsijaan ymmärtäjänä kun sama kuva tulee tulkituksi lukemattomia kertoja pitkälläkin aikavälillä. Hermeneuttisen periaatteen mukaan tekstin mieli voidaan

saavuttaa ymmärtämisessä ja se pysyy samana lukutavasta toiseen tekstin autonomiasta ja ymmärtämisen luonteesta johtuen. Ymmärtämisessä kuitenkin on ja on ollut eroja. Yksi ja sama teksti tulee ymmärretyksi mitä erilaisimmilla tavoilla Heideggerin (1988, 148 – 161) mukaan seuraavista syistä; 1) maailma merkityshorisonttina on erilainen eri aikoina ja eri ihmisille 2) ihmisiä kiinnostavat eri asiat ja heidän mielenkiintonsa asettaa tulkitsemisen näkökulmat eri tavoin 3) kunkin tulkitsijan oma kokemuksellinen maailma on vain hänen omansa eikä sitä voi kokonaisuudessaan kukaan muu jakaa. Nämä Heideggerin periaatteet paljastavat Varton (2003, 189 – 190) mukaan sen, että voimme kerä auki ne historialliset tekijät, jotka erottavat eri tulkitsemistavat toisistaan. Hermeneutiikan avulla voimme yrittää paljastaa mikä omassa tulkitsemistavassamme on syntynyt annetusta maailmasta, pyrkimyksistämme ja jo-valmiista maailmankuvastamme. Tämän paljastuksen avulla voimme hermeneuttien mukaan päästä lähemmäs tekstin mielen, eli ideaalisisällön, ymmärtämistä.

7 TUTKIMUSSTRATEGIA

7.1 Tutkimusprosessin kulku

Tutkimuskaaviomme etenee suoraviivaisesti eteenpäin vaihe vaiheelta, vaikka todellisuudessa vaiheiden välillä on ollut päällekkäisyyksiä. Tuomen & Sarajärven (2009, 68) mukaan tutkimustyyppi, -strategia ja – ote voidaan määrittää tutkimusongelman perusteella, mutta tutkijan uskomukset ovat mukana muotoiltaessa mitä tahansa tutkimusongelmaa. Metateoriamme kriittinen teoria käy hyvin yhteen tutkimusongelmamme luonteeseen, johon soveltamamme Grounded Theory sopii myös luontevasti. Saadaksemme kattavan kokonaiskuvan runsaasti kuvitusta sisältävästä lukukirja-aineistostamme käytämme aineiston analysoimiseen myös semioottista kuva-analyysia. Triangulaatio tapahtuu kahden eri tutkijan perehtyessä ja tulkitessa aineistoja itsenäisesti. Aineiston tulkintavaiheessa kokoamme yhteen tahoillamme tehdyt tulkinnat ja tarpeen niin vaatiessa palaamme jälleen aineiston ja analyysin pariin.

KUVIO 2. Tutkimusprosessin kuvaus.

7.2 Tutkimusaineisto

Hyvä tutkimus ei synny ilman hyvää tutkimusaineistoa, joten tutkijan kannattaa asettaa ensimmäiseksi tavoitteekseen sellaisen kokoaminen (Hakala 2007, 12). Aineistotyyppiä lähdetään kokoamaan tutkimuksen kysymyksenasettelun pohjalta, jolloin tutkijan on tarkasteltava voiko aineiston pohjalta vastata asetettuihin kysymyksiin (Pyöriä, 1995, 17). Kvalitatiivisessa tutkimuksessa käytetään laadullista aineistoa, joka voi syntyä tutkijasta riippuen tai riippumatta, ja joka on ilmiasultaan tekstiä. Aineisto tutkimukseen voidaan kerätä hyvin vapaasti. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 97.) Tutkimuksemme aineistona on muuta tarkoitusta varten tuotettu kirjallinen ja kuvallinen aineisto, koulujen lukukirjat eri vuosikymmeniltä, joten aineistomme sopii hyvin kvalitatiiviseen tutkimusotteeseen. Aineiston tieteellisyyteen ei laadullisessa tutkimuksessa vaikuta sen määrä vaan laatu, koska aineisto pyritään analysoimaan perusteellisesti (Eskola & Suoranta 1998, 15–18). Mitä enemmän samaan ratkaisumalliin sopivia ilmiöitä löytyy, sitä todennäköisemmin tutkimuksen tulos on oikea (Alasuutari 1994, 39).

Tutkimuksen aineisto koostuu kuudesta satunnaisesti valitusta toisluokkalaisten lukukirjasta 1960-, 1980- ja 2000-luvuilta. Jokaiselta vuosikymmeneltä valitsimme kaksi kouluhallituksen hyväksymää lukukirjaa. Aineistomme sisältää lukukirjojen perussisällön lisäksi kirjojen loppuosiin lisälukemistoksi kirjoitetut juhla-, satu- ja näytelmäosiot. Kirjallisen aineiston lisäksi analysoimme myös kirjojen kuvituksen. Tutkimuksen tarkoituksena on analysoida eri vuosikymmenillä ilmestyneiden lukukirjojen sukupuolirepresentaatioita eli sitä, millaisia sukupuoliesityksiä kirjat sisältävät, miten sukupuolia kuvataan eri vuosikymmenillä ja kuinka sukupuolirepresentaatiot ovat mahdollisesti muuttuneet eri vuosikymmenillä. Tutkimusaineistomme lukukirjat ovat ilmestyneet kolmella eri vuosikymmenellä, varhaisimman ja viimeisimmäksi ilmestyneen lukukirjan välillä on kulunut aikaa 47 vuotta.

Valitsimme 1960-luvulta Aino Öljymäen kirjoittaman ja Eeva Oivon kuvittaman lukukirjan *Me luemme jo* (1962). Kirja on pituudeltaan 112 sivua ja kuvitus on mustavalkoista, ja harvalukuisempaa verrattuna muihin aineistomme lukukirjoihin. Toinen 1960-luvun luku-

kirja on nimeltään *Aikamme lukukirja 2* (1969), jonka on kirjoittanut ja koonnut Kirsi Kunnas apunaan työryhmä Veli Nurmi, Seija Nöjd ja Kyllikki Röman. Kirjan on kuvittanut Elina Vanninen. Kyseinen lukukirja on 244 sivua pitkä ja sen kuvitus on erittäin paljon runsaampaa kuin vuoden 1962 kirjassa. Kuvitus ei ole ainoastaan mustavalkoista, vaan siitä löytyy harvakseltaan myös värejä sekä värillisiä valokuvia.

Kahdeksankymmentäluvun kirjoista ensimmäinen on vuodelta 1987, nimeltään *Aapiskukon lukukirja 2*. Kirjan tekijöinä toimi työryhmä, joihin kuuluivat Mervi Miettinen, Tini Sauvo, Sakari Karppi, Markku Töllinen, Eila Mattila ja Tuula Raatikainen. Kuvituksesta vastasi Tini Sauvo. Kirjassa on 222 sivua ja värillinen, runsaahko kuvitus. Aineistomme toinen 80-luvun lukukirja on nimeltään *Hyvä Suomi 2 lukukirja* (1989). Kirjan tekijätiimiin kuuluivat Helena Linna, Paula Mäkipää, Airi Olin, Leena Vuorensola ja Arvi Arjatsalo. Kirjan on kuvittanut Maija Ranta. Kirjassa on 181 sivua ja runsas nelivärikuvitus. Toiseen aineistomme kahdeksankymmentäluvun kirjaan verrattuna *Hyvä Suomi 2 lukukirja* on painoteknisesti parempilaatuisempi.

Tuoreimmat tutkimusaineistomme lukukirjat ovat 2000-luvulta. Ensimmäinen niistä on vuonna 2003 ilmestynyt *Tammen kultainen lukukirja*. Sen kirjoittajina toimivat Timo Parvela, Leena Krokfors ja Mervi Lindman, kuvituksesta on vastannut pääosin Mervi Lindman, mutta tietosivut ovat Elina Vannisen käsialaa. Kirja koostuu 248 sivusta ja sen sisältämä kuvitus on runsasta ja värikästä. Uusin lukukirjamme on vuonna 2009 ilmestynyt *Kirjakuja 2 lukukirja*. Milena Komulainen, Nina Kilpima-Lipasti, Päivi Okkonen-Sotka, Tapani Bagge ja Salla Savolainen ovat kirjoittaneet sen. Salla Savolainen on vastannut kuvituksesta. Lisäksi kirjan tekstejä ovat olleet luomassa Tittamari Marttinen, Jani Kiiskilä ja Jonna Wikström. Lukukirjassa on 207 sivua ja se on erittäin runsaasti kuvitettu.

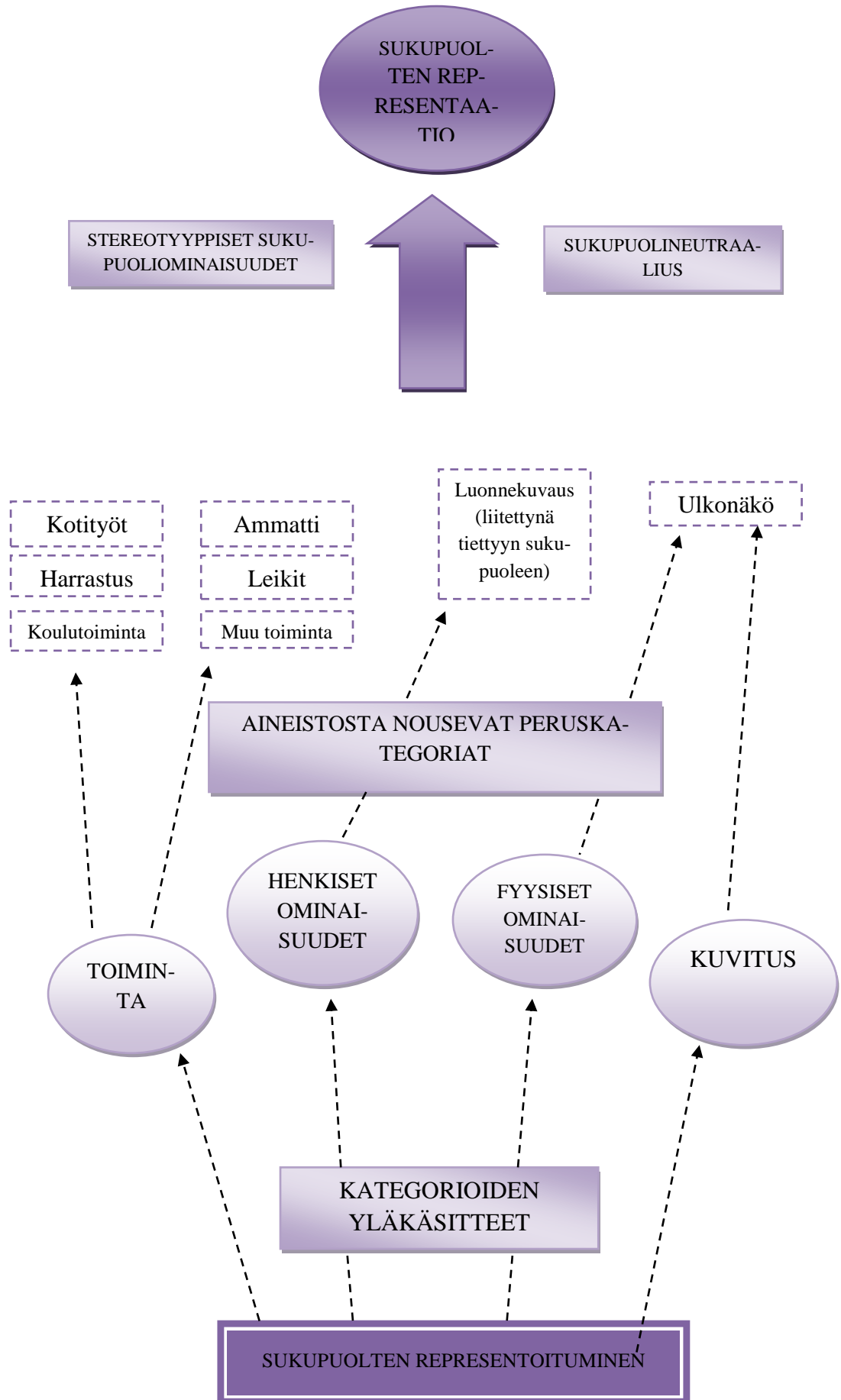
Valitun aineiston kirjoittajista naisia oli 20 ja miehiä 7. Kirjojen kaikki kuvittajat ovat olleet naisia ja heitä oli yhteensä seitsemän. Lukukirjat sisältävät suoria satulainauksia ja monia erilaisia tekstejä. Esimerkiksi tarina Vaahteramäen Eemelissä ja Peppi Pitkätossusta esiintyy useassa aineistomme lukukirjoista. Kansansadut, laulut ja runot kuuluvat jokaisen lukukirjan sisältöön. Aineiston sisältämät 1214 sivua sisältävät monia erilaisia sukupuolten

representaatioita, jotka antavat kattavan kuvan sukupuoliesityksistä lukukirjoissa. Vielä laajemman aineiston avulla alustavia luokkia saattaisi löytyä lisää, jolloin tutkimuksen yleistettävyyden paranisi.

Aineiston kokoon vaikuttavat ennen kaikkea resurssit rahan ja ajan suhteen. Pääsääntöisesti aineisto pidetään määrältään pienenä ja toisin kuin kvantitatiivisessa tutkimuksessa, laadullista tutkimusta tekevä tutkija ei pyri ensisijaisesti tilastollisiin yleistettävyyksiin. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa pyritään sen sijaan kuvaamaan, ja ymmärtämään ilmiötä, sekä antamaan teoreettisesti mielekäs ja mahdollisimman kokonaisvaltainen tulkinta tutkimuksen kohteesta. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 85.) Usein laadullisen tutkimuksen aineistosta löytyy useita kiinnostavia asioita, joita on osattava karsia ja rajata pois. Kaikkia maailman asioita ei voida yhdessä tutkimuksessa tutkia. Tutkijan on selvitettävä itselleen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa hakeeko hän aineistosta samuutta vai erilaisuutta. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 91–94.)

8 TUTKIMUSTULOKSET

Käytimme Grounded Theoryn avointa koodausta (open coding) apuna aineistoa luokiteltaessa ja alustavasti analysoidessa. Tämän avoimen koodauksen pohjalta aineistosta nousi esiin erilaisia luokkia. Nämä luokat eivät ole tarkkarajaisia tai toisiaan poissulkevia, sillä yhdessä tapauksessa saattaa olla aineksia useaan eri luokkaan. Myöhemmin näiden alustavien luokkien pohjalta muodostettiin yläkategorioita, joita aineistostamme muodostui neljä.

KUVIO 3. Grounded theoryn avulla luokiteltu aineisto.

8.1 Avainkertomukset

8.1.1 Avainkertomus 1:stä nousevat luokat

”Pikkuemäntä

Yhtäkkiä eräänä päivänä Ulla huomasi, että siivoaminen oli hauskaa. Yhtämittaan Ulla haki harjan ja rikkalapion ja lakaisi roskia mummulan keittiöstä.

- *Roskia tuleekin paljon, sanoi mummu, kun hellassa poltetaan puita. Ja pikkujalatin tuovat roskia tullessaan.*
- *Niin kai kun Mattikin juoksee edestakaisin sisään ja ulos, eikä riisu saappaita ja-loistaan, vaikka on kurailma. Eikä Mikkokaan.*
- *Eivät he malta, tuumi mummu.*
- *Meidän Ulla onkin kasvanut isoksi tytöksi ihan yhtäkkiä, sanoi äiti, kun näki miten Ulla järjesteli mummun keittiökaappia.*
- *Purkit täytyy panna järjestykseen. Ne ovat sitten ihan kuin koulussa, rivissä ja järjestyksessä, selitti Ulla.*
- *Ulla taitaa kovasti odottaa koulun alkamista, sanoi mummu.*
- *Mutta älä järjestä niitä purkkeja aakkosjärjestykseen, sillä sitten minä menen sekaisin vaikka purkit ovat järjestyksessä, mummu lisäsi nauru suussa.*

Sitten eräänä päivänä mummun jalka tuli kipeäksi. Se tuli niin kipeäksi, että mummun piti jäädä vuoteeseen.

- *Minä rupean emännäksi, sanoi Ulla ja haki ison esiliinan eteensä.*

Sitten Ulla siivosi kaikki huoneet. Matti sanoi, että Ullan harja ihan kipinöi.

- *Kyllä minun nyt kelpaa istua ja katsella televisiota, kehui mummu.*

Matti kantoi sangossa possulle ruokaa. Mummu neuvoi äitiä, miten possun ruoka valmistetaan, mutta Matti sai kantaa sen possulle. Matti teki niin kuin mummukin, rapsutti possun niskaa ja puhui sille hiljaisella äänellä.

- *Mitä sinä sanoit sille, kysyi Ulla.*
- *En kerro, vastasi Matti. Minä vien salaisuuden mukaanni vaikka heinäpellolle.*

Ja Matti lähti heinätoihin. Ulla olisi tahtonut keittää ruoankin koko talon väelle. Hän tunsu itsensä oikeaksi emännäksi. Mutta äiti sanoi, että mummulla oli Ullasta enemmän apua muissa töissä. Äiti kyllä keittäisi ruoan.

- *Missä töissä? Ulla kysyi.*

- *Munien keruussa ja vasikan juottamisessa ja puiden kantamisessa ja possun hoitamisessa.*
- *Mutta ovatko ne sitten oikeita emännän töitä? Ulla epäili.*
- *Ovat ne. Niitähän mummukin tekee joka päivä. Munat täytyy kerätä kanalasta joka päivä, vasikka kuolee janoon, jos sitä ei juoteta, possu rupeaa laihtumaan, jos sitä ei hoideta, ja puuta täytyy hakea puuliiteristä joka päivä, koska mummun keittiössä on puuhella, emmekä me saa ruokaa, jos ei hellaa ruokita ensin.*
- *Onhan mummulla sähkölevykin, sanoi Ulla. Se ei tarvitse puuta.*
- *Mutta kuka lypsää lehmät? muisti Ulla yhtäkkiä.*
- *Isoisä lypsää lehmät, tai sitten minä, jos siitä mitään tulee, nauroi äiti.*
- *Pelkäätkö sinä sitten lehmiä? kysyi Ulla.*
- *En, vastasi äiti. Mutta lehmät voivat pelätä minua, kun minä olen vieras niille.*
- *Mutta isoisähän on heinäpellolla!*
- *Isoisä tulee heinäpellolta syömään niin kuin muutkin heinämiehet. Sitten isoisä voi lypsää lehmät. Sinä ja minä voimme auttaa häntä vaikka maitoastioiden pesemisessä.*
- *Voi, sanoi Ulla posket punaisina, kyllä emännällä on paljon puuhaa.*

On, myönsi äiti, vaikka olisi vain pikkuemäntä.”(Aikamme lukukirja 2 1969, 19–23.)

Avainkertomuksesta 1 esille nousee neljä sukupuolirepresentaatioiden luokkaa, jotka esitellään seuraavaksi. Kertomuksesta käy ilmi, että lukukirjoissa kuvattuun toimintaan sisältyy sukupuolittunutta toimintaa. Ammattiluokkaan (luokka 1) kuuluvat lukukirjoissa esille tulleet ammattimaininnat, joissa ammatissa toimivan sukupuoli tulee selkeästi esille. Ensimmäisessä avainkertomuksessa esiintyvät ammattinimekkeet ovat maatilalan emäntä ja isäntä. Isoäidin sairastuttua Ulla-tyttö ja muut ottavat emännän roolin hoitaakseen. Isoisä hoitaa omien heinätöidensä ohella emännälle kuuluvia töitä, kuten lehmien lypsämisen.

Ensimmäisen avainkertomuksen keskiössä on Ullan emäntäleikki. Leikit-luokkaan (luokka 2) kuuluvat tapaukset, joissa sukupuolisesti määritellyt henkilöt leikkivät eri tavoin. Jo pienten lasten toimijuutta suunnataan aikuisten taholta sukupuolelle sopivaksi sukupuolittettujen lelujen ja leikkien kautta (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 18). Avainkertomuksen

tarinassa Ulla leikkii pikkuemäntää, jonka puuhiin kuuluvat muun muassa siivoaminen, purnukoiden järjestely, kotieläimistä huolehtiminen ja tiskaaminen. Ullan veljet Matti ja Mikko juoksevat ulkoa sisälle leikkiessään ja Ulla siivoaa poikien kurajäljet omien siivousleikkiensä ohella. Tyttö kuvataan leikkimään siistiä kotileikkiä, josta vielä kaiken lisäksi opitaan hyödyllisiä kodinhoidollisia taitoja tulevaisuutta varten. Poikien leikkimistä ei tässä kertomuksessa sanallisesti kuvailla mutta sivun kuvitus antaa ymmärtää poikien leikkineen ulkona kuraisessa ympäristössä veneen pienoismallilla. Vaikka pojat tulevat sisälle sotkua aiheuttaen kuraisin saappain, ei heitä toruta, vaan annetaan ymmärtää, että pojilla on niin suuri leikki-innostus, etteivät he siksi malta riisua kurasaappaitaan. Pojille sotkuiset leikit suvaitaan kun taas tyttöjen leikkiin sisällytetään ajatus siitä, että ”siivoaminen on hauskaa”.

Kotityöt-luokkaan (luokka 4) kuuluvat tapaukset, joissa toimijan sukupuoli tulee esille kotitöiden tekemisen yhteydessä. Ensimmäisessä avainkertomuksessa käydään Ullan leikin kautta läpi mummulle kuuluvia kotitöitä kuten siivoaminen, ruoanlaittaminen, polttopuiden hakeminen ja tiskaaminen. Eläimistä huolehtimisen voidaan katsoa kuuluvan pelkästään mummun ammattiin, eli maatilan emännöintiin, emmekä laskeneet sitä osaksi kotityöluokkaa. Edellä mainituista kotitöistä huolehtimisenkin voidaan toki katsoa kuuluvan osaksi maatilan emännän työtoimenkuvaa mutta olemme tulkinneet nämä toimet tässä tapauksessa kahteen erilliseen luokkaan. Kyseisessä avainkertomuksessa kaikki kotityöt katsotaan kuuluvaksi mummun hoidettaviksi. Tällainen kotitöiden epätasa-arvoinen jakautuminen miesten ja naisten välillä tulee esille vahvasti 1960- ja 1980-luvuilla ilmestyneissä lukukirjoissa, joita olemme tutkineet. Kotitöiden jakautumista voimme selittää sillä, että tytön tulee kasvaa hyväksi ja hurskaaksi äidiksi, kun taas pojan tehtävä asetetaan toisin. Pojat eivät auta isää kotitöissä tai leiki tulevaan isyyteen ja mieheyteen liittyvillä leikkikaluilla. (Koski 1999, 32.)

Neljäs avainkertomuksesta nouseva luokka on nimeltään Luonnekuvaukset (luokka 7). Tähän luokkaan sisältyvät maininnat tiettyä sukupuolta edustavan henkilön tai hahmon luonteenpiirteistä. Ensimmäisestä avainkertomuksesta esille nousevia luonnekuvauksia ovat Ullan auttavaisuus, hänen siisteyden ja järjestyksen ihannointinsa ja ahkeruus. Mikkoon ja Mattiin liitetään malttamattomuus. Eri sukupuoliin yhdistettävät luonnekuvaukset

ovat aineistomme lukukirjoissa monin paikoin stereotyyppisiä ja vanhoja kulttuurisia uskomuksia ylläpitäviä. Esimerkiksi tässä avainkertomuksessa Ullaan yhdistettävät avuliaisuuden, siisteyden ja ahkeruuden piirteet ovat yhdistettävissä ideaalin tyttölapsen ominaisuuksiin. Poikien on lupa olla malttamattomia ja tarpeen vaatiessa sotkuisiakin.

8.1.2 Avainkertomus 2:sta nousevat luokat

”Katto-Kassinen

Aivan tavallisessa talossa, aivan tavallisin kadun varrella asui aivan tavallinen perhe, jonka nimi oli Penttinen. Siihen kuului aivan tavallinen isä ja aivan tavallinen äiti ja kolme aivan tavallista lasta, Poka, Pipsa ja Pikkuveli.

- *En minä ole aivan tavallinen Pikkuveli, sanoi Pikkuveli.*

Mutta hän narraa. Kyllä hän on aivan tavallinen. Onhan maailmassa monia seitsenvuotiaita poikia, joilla on siniset silmät ja nykerönenä ja likaiset korvat ja housut, jotka ovat aina polvista rikki. Pikkuveli on siis aivan tavallinen. Poka on viisitoistavuotias ja pitää jalkapallosta, mutta selviää huonosti koulussa. Hänkin on siis aivan tavallinen. Pipsa on neljäntoista ja hänellä on ponikampausta täsmälleen kuten kaikilla muillakin tavallisilla tytöillä.”(Hyvä Suomi, lukukirja 2 1989, s. 136)

Avainkertomus 2:sta nousee esiin kaksi luokkaa Ulkonäkö (luokka 8) ja Luonnekuvaus (luokka 7), jota käsittelimme jo ensimmäisen avainkertomuksen kohdalla. Ulkonäköluokkaan kuuluvia tapauksia ovat maininnat eri sukupuolta edustavien ulkonäöstä. Kyseisessä kertomuksessa tutustutaan Penttisen perheeseen, jota kuvaillaan aivan tavalliseksi. Pikkuveljen ulkonäköä kuvaillaan tavalliseksi seitsenvuotiaan ulkonäöksi sinisine silmineen, nykerönenineen, likaisine korvineen ja housuineen, jotka ovat polvista rikki. Pokan ulkonäköä ei kuvailla muuten kuin kertomalla hänen olevan tavallinen viisitoistavuotias. Pipsan ulkonäöstä mainitaan hänen olevan neljäntoista ja omaavan täsmälleen samanlaisen ponikampauksen kuin muillakin tavallisilla tytöillä. Yhdistettynä luonnekuvauksiin huomataan, että Pipsa on ainoa kertomuksen lapsista kenen luonteesta ei mainita mitään, häntä kuvaillaan ainoastaan ulkonäkönsä kautta. Pikkuveljen rikkiäisillä housun polvilla ja likaisilla korvilla annetaan ymmärtää, että pikkuveli leikkinee melko rajusti, kun housut eivät kestä mukana ehjinä, eikä hän ole myöskään järin siisti, jos likaisista korvista voidaan jotain päätellä. Pokan kerrotaan pitävän jalkapallosta, mutta selviävän huonosti koulussa.

Aineistomme lukukirjoissa on yleistä, että tyttöjä kuvataan enemmän ulkonäkönsä puolesta kun taas poikiin liitetään myös luonnekuvausta ja jätetään joissain tapauksissa ulkonäön kuvailu kokonaan pois. Lukukirjat antavat ymmärtää, että tyttöjen maailma on ulkonäkökeskeinen verrattuna poikien maailmaan, jossa luonne ja toiminta ovat ulkonäköä keskeisemmässä asemassa.

8.1.3 Avainkertomus 3:sta nousevat luokat

Kirjakuja 2, Lukukirja s. 80-81 ja s. 128-129

”Kuka on mikä?

Deborah: –Voidaanko me mennä linnaan leikkimään?

Unelma: - Tottakai.

Pasi: - Jippii!

Liisa: - Minä olen sitten urhea ritari.

Pekka: - Ei tyttö voi olla ritari.

Liisa: - Miksi ei?

Pekka: -Sehän on sama kuin minä sanoisin olevani hovineito.

Liisa: - Kyllä sinä voit minun puolestani olla hovineito jos haluat.

Pasia nauratti.

Pasi: - Pekka on hovineito!

Pekkaa ei naurattanut.

Pekka: Enkä ole.

Matti: - Minä ainakin olen kuningas, joka tekee viisaita päätöksiä.

Deborah: - Ja minä olen maailman kaunein prinsessa.” (Kirjakuja 2, lukukirja 2009, s. 80 – 81)

”Aiheita

Liisa: - Minä haluan jännitystä ja seikkailua.

Matti: - Sopsisiko Aarresaari? Tai Maailman ympäri kahdeksassakymmenessä päivässä?

Liisa: - Niissä tytöt vain odottavat, että sankarit pelastavat heidät. Se on tylsää!

Matti: - Tarvitaan siis näytelmä, jossa on vahvoja rooleja tytöille.

Liisa: - Niin! Muitakin kuin Peppi Pitkätossu!” (Kirjakuja 2, lukukirja 2009, s. 128 – 129)

Kolmas avainkertomuksemme nostaa esille Leikkien (luokka 2), Luonnekuvauksen (luokka 7) ja ulkonäön (luokka 8) luokat. Tarinassa tutustutaan Liisan, Pekan, Pasin, Matin ja Deporahin teatterissa tapahtuvaan leikkiin. Lapset haluavat leikkiä leikkiä, josta löytyisi rooleja kaikille, niin tytöille kuin pojille. Liisan temperamenttinen luonne kyseenalaistaa sukupuolirooleja ennen kuin leikki pääsee edes alkamaan, eikä hän tyydy mukisematta rooleihin joihin hänet tyttönä yritetään sovittaa. Liisa toivoo jännitystä ja seikkailua, asioita, joita ei yleensä yhdistetä naisiin ja tyttöihin. Tarinan muista henkilöistä ei anneta yhtä vahvaa luonnekuvausta kuin Liisasta. Pojat haluavat olla sankareita ja hallitsijoita, ja Deporah kuvataan perinteisenä tyttönä, joka haluaa leikissä olla prinsessa. Poikien mielestä Liisan ulkonäkö ei sovi ritarille, eikä poikien hovineidoille. Pasia nauratti ajatus Pekasta hovineitona, kun taas kyseinen kommentti saa Pekan suuttumaan. Luomme kuvan ideaaleista, joihin osaamme tytöt ja pojat asettaa. Poikkeamat näistä tuovat mukanaan suuttumusta sekä hauskuutusta. Ulkonäkö (luokka 8) tulee puheenaiheeksi kun Deporah haluaa olla kaunis prinsessa. Prinsessoiden ulkonäköä kuvaillaan yleensä sanalla kaunis, kuten tässäkin yhteydessä.

Sukupuolille perinteisesti kaavailluista rooleista on vaikea päästä eroon ilman niiden kyseenalaistamista. Tarina tuo tarkoituksellisesti ja vahvasti esiin tämän poikkeavuuden, jonka katsomme olevan positiivista vaihtelua muiden lukukirjojen sukupuolisesti perinteikkäämmiin jaotelluille tarinoille.

8.1.4 Avainkertomus 4:sta nousevat luokat

”Tyhmä

Salli ja hänen ystävänsä leikkivät välitunnilla hippasta. Eelis oli hippa. Muut kirkuivat ja riensivät turvaan puun taa. Eelis keskittyi jahtaaman Jaanusta, joka mutkitteli ja väisteli Eelistä nauraen. Kesken juoksun Jaanus törmäsi äkkiä isompaan poikaan, joka horjahti.

Jaanus: -Anteeksi.

Iso poika: - Tyhmä!

Iso poika oli Jaanusta ainakin päätä pidempi ja näytti uhkaavalta.

Jaanus: Se oli vahinko.

Iso poika: Se oli tyhmä vahinko. Sinä olet tyhmä, ja sinulla on tyhmä hattu.

Iso poika heitti Jaanuksen hatun maahan. Jaanus poimi hattunsa ja kääntyi lähteäkseen, mutta iso poika tarttuikin häntä niskasta.

Iso poika: Tyhmä. Et mene ennen kuin minä annan luvan.

Jaanus: - Mutta se oli vahinko, ja minä pyysin anteeksi.

Iso poika: - Tyhmyydestä sakotetaan, ja sinä olet tyhmä.

Jaanus: - Anteeksi.

Iso poika: - Saat, jos maksat euron, tyhmä.

Jaanus yritti irrottautua pojan otteesta, mutta ei päässyt. Jaanusta itketti ja pelotti. Eikä hänellä sitä paitsi edes ollut rahaa. Eelis oli paikalla, ja vihdoinkin hänkin uskalsi avata suunsa.

Eelis: - Päästä Jaanus irti.

Iso poika: - Haluatko sinäkin vaikeuksia?

Eelis: - En. Minä haluan, että sinä päästät Jaanuksen irti.

Iso poika: - Jaanus on tyhmä nimi.

Salli ja Topi olivat tulleet ihmettelemään, mitä oikein tapahtui.

Salli: - Jaanus on hieno nimi.

Iso poika: - Taidatte olla kaikki tyhmiä.

Topi: - Emme ole, mutta sinä puhut kyllä tyhmästi.

Eelis: - Päästä Jaanus heti irti.

Iso poika: - Painukaa tiehenne. Tämä asia ei kuulu teille.

Salli: - Me emme mene minnekään.

Topi: - Jaanus on meidän ystävämme.

Salli: - Me puolustamme häntä.

Eelis: - Ja sinä päästät nyt hänet irti.

Iso poika epäröi. Salli, Topi, Eelis ja Jaanus olivat kyllä pienempiä, mutta heitä oli monta, ja he vaikuttivat hyvin rohkeilta. Lopulta poika irrotti otteensa Jaanuksen kauluksesta. Hän vilkaisi jurosti kulmiensa alta ja lähti mutisten pois.

Anna oli hakenut paikalle opettaja Ollilan.

Opettaja: - Hei, sinä! Tuleppas takaisin, jotain unohtui!

Kaikki odottivat, kun poika kääntyi hitaasti. Hän siirteli jalkojaan ja katsoi maahan.

Iso poika: -Anteeksi. (Tammen kultainen lukukirja 2 2003, s. 174 – 176)

Neljäs ja viimeinen avaintarinamme nostaa esiin kolme luokkaa. Tarina tuo uutena luokkana Koulutoiminnan (luokka 5) ja aiemmin avaintarinoissa esiinnousseet luokat Leikki (luokka 2) ja Luonnekuvaus (luokka 7). Avainkertomus 4:n keskiössä on tämä uutena noussut luokka (Koulutoiminta, luokka 5), koska tarina sijoittuu kouluun ja tarkemmin välitunnille. Oppilaat kuvataan leikkimässä välitunnilla kaikki yhdessä ilman sukupuolen määrittämiä rajoja. Lapset kuvataan reippaina välitunnilla, jossa myös opettaja roolinsa mukaisesti on valvomassa oppilaidensa toimintaa. Topi, Salli, Jaanus ja Eelis leikkivät hippaa, kunnes ikävä välikohtaus keskeyttää leikin (Leikki, luokka 2). Jaanus törmää leikin tiimellyksessä isompaan poikaan ja saa tämän suuttumaan. Anteeksipyyntö ei rauhoita tilannetta. Pojan omaa välituntitoimintaa tarinassa ei kuvata, mutta hänet kuvataan selkeänä kiusaajana sekä muita lapsia isompana (Luonnekuvaus, luokka 7). Yleisesti fyysinen tappeleminen ja kiusaaminen nähdään poikiin liittyvänä toimintana. Iso poika uhkailee kiristämällä rahaa ja käyttää fyysistä väkivaltaa tarttumalla kiinni Jaanukseen.

Luonnekuvaus-luokkaan kuuluvaa Ison pojan luonnemäärittelyä ovat kuvailut hänen uhkaavuudestaan. Kiusaajan juroksi kuvailtu katse kertoo anteeksi pyytämisen vaikeudesta. Muut lapset kuvaillaan reippaina, iloisina ja leikkiväisinä oppilaina. Salli, Topi ja Eelis kuvataan myös rohkeina, koska he uskalsivat puuttua Ison pojan toimintaan omaaloitteisesti ja saivat kiusaamisen loppumaan. Opettajan toiminta ihmetyttää, koska hän ei puutu kiusaamiseen muuten kuin vaatimalla anteeksipyyntöä.

8.2 Aineiston lisäanalysointia sukupuolirepresentaatioluokkien pohjalta

8.2.1 Luokka 1: Ammatti

Luokka 1 sisälsi yhteensä 20,7 % koko aineiston tapauksista. Kuusikymmentäluvun kirjoissa ammattikunnat jakautuivat niin, että miehillä oli enemmän ruumiillisia töitä ja taas naisilla kevyempiä kotitöitä. miehelle oli kunniaksi, jos hän pystyi elättämään perheensä niin, että vaimo pystyi omistautumaan kodin ja perheen hoidolle. Aluksi ”kotiäidit” olivat porvarillinen perheideaali, mutta myöhemmin ajatus levisi myös työväestön keskuuteen. (Nenola 1986, 12.) Poikkeuksen naisen perinteiseen rooliin tuo kodinulkopuolella töissä käyvä äiti. Yhdessä kirjan tarinasta lapset kertovat unelma-ammateistaan: Ulla haluaa sairaanhoitajaksi, Anni lentoemännäksi, Tommi palomieheksi, Mikko astronautiksi, Matti vuoristoradan kuljettajaksi jne. Kuusikymmentäluvun kirjat ylläpitävät perinteisiä ”naisten ja miesten töitä” ja edellä mainitut toiveammatit välittävät lukijalle millainen ero tyttöjen ja poikien haaveiden välille vallitsee. Poikien haaveet ovat rohkeampia kuin vastaavasti tyttöjen. Kukaan tyttö ei haaveile työskentelevänsä huvipuistossa tai avaruudessa. Tytöt tyytyvät naisvaltaisille aloille, tavoittelematta mitään suurempaa. Opettaja mielletään usein naistenammattiksi, ja kyseinen ammatti esiintyy vuoden 1962 lukukirjassa useasti, mutta tarinat eivät tuo kuvaa hänen sukupuolestaan. Muutaman vuoden vanhempi Aikamme lukukirja esittää opettajan naisena.

Pikkupiitit survovat suurusta. (Me luemme jo, 1962)

Kallen isä on palomies. (Aikamme lukukirja, 1969)

Koti on lapsen paras paikka. Siellä ovat isä ja äiti. Äiti hoitaa ja neuvoa omaa lastaan. Isä tekee työtä lapsensa hyväksi. -- (Me luemme jo, 1962)

Naisten heikolla yhteiskunnallisella asemalla on luonnollisesti pitkät historialliset perinteet. Yhteiskunnassamme on vallinnut käytäntö siitä, että naiset ja miehet tekevät toisiinsa nähden selvästi erilaista työtä. (Vehviläinen 1982, 10.) Lukukirjat kuvaavat naiset usein koti-töihin, kun samassa tarinassa antavat miehille ammatin. Sukupuolet ovat eriarvoisessa asemassa ammatillisesti ja miehet sijoittuvat valta-asteikon yläpäähän, naiset taas sijoittuvat alemmille tasoille hierarkiassa (Härkönen 1996, 50). Naisen asema kotioloissa vaikuttaa naisen asemaan työmarkkinoilla, ja taas päinvastoin. Kahdeksankymmentäluvun Hyvä Suomi lukukirjasta löytyy kaksi poikkeavaa ammattia, toisessa nainen työskentelee nosturinkuljettajana ja toisessa kirjakauppijana.

”Ei tytöstä voi tulla nosturinkuljettajaa”, sanoivat isä ja äiti, mummi ja vaari. Mutta vanhemmat ihmiset eivät ole aina oikeassa. Sinistä tuli kuin tulikin nosturinkuljettaja. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Kun Uppo-Nalle tointui hiukan, se ryntäsi vanhan neidin kauppaan pää viidentenä jalkana. - - (Hyvä Suomi lukukirja, 1989)

Vuoden 1989 lukukirja pyrkii antamaan kuvan valinnanvapaudesta ja tasa-arvosta tämän yhden tarinan verran. Kyseinen lukukirja antaa ainoastaan kahdelle naiselle ammatin, muut kirjan ammasteista omistetaan miehille. Aapiskukon lukukirjan tarinoissa mainituista ammasteista ei löydy yhtäkään naista. Koska naiset mainitaan harvoin ammasteissa kodin ulkopuolella, lukijan mieli yhdistää eri ammatteja vain miehiin. Vaikka nainen työskentelisi kodin ulkopuolisissa töissä, hänet nähdään silti helposti enemmän äitinä kuin esimerkiksi yrityksen johtajana. Naisten siirtyessä kotoa ansiotyöhön, he eivät kuitenkaan voi luopua kodin ja lastenhoitotehtävistä, joita he aikaisemmin yksinomaan suorittivat (Vehviläinen 1982, 10–11).

Härkönen (1996, 50–51) esittää Kandolinin (1993) sanoneen seuraavaa 90-luvun ammattien sukupuolijakautuneisuudesta: Yhdeksänkymmentäluvun taitteessa Suomessa lähes puolet miehistä ja naisista työskentelivät täysin eriytyneissä ammasteissa, joissa 91–100% työntekijöistä oli samaa sukupuolta. Kyseisenä aikana yli puolet naisista (56 %) työskenteli terveyden huollossa, toimistotyössä ja palvelutyössä. Suurimmat ammattiryhmät, joissa naisia työskenteli 90-luvulla olivat myymäläapulainen, toimistotyöntekijä, siivoaja, maanviljelijä, sihteeri, lastenhoitaja, sairaanhoitaja, pankkitoimihenkilö, kirjanpitäjä ja luokanopettaja. Miesten lukumääräisesti suurimmat ammatit olivat maanviljelijä, yritysjohtaja, moottoriajoneuvon kuljettaja, konemekaanikko, kirvesmies, rakennusinsinööri/teknikko, koneinsinööri/teknikko, rakennustyöntekijä, myymäläapulainen ja sähköasentaja. Edellä mainitut miesten ammatit olivat lähes poikkeuksetta täysin yhden sukupuolen hallussa. (Härkönen 1996, 61–66.)

Kaksituhattaluvun alun lukukirja (2003) puhuu tasapuolisesti molemmista sukupuolista kertoessaan ammasteista. Nämä kuitenkin jakautuvat edelleen samoin kuin aiemmilla vuo-

sikymmenillä, miehet ovat poliiseja ja naiset kauppiaita sekä keittäjiä. Lasten tulevaisuuden ammattitoiveissa rajoja rikkoo Hanna, joka näkee itsensä isona poliisina.

”Minä näen itseni poliisina”, sanoi Hanna.

”Minä näen itseni professorina”, sanoi Tuukka.

”Minä näen itseni opettajana”, sanoi Tiina.

”Minä näen itseni palomiehinä. Minä pelastan kaikki, jos äiti antaa luvan”, sanoi Samppa.

”Minä en näe itseäni ollenkaan. Minä pamautan tuota peiliä paukamaan, kun kasvan isoksi”, kiljui Pukari.

”Minä näen itseni sairaanhoitajana”, sanoin minä (Salli). (Kultainen lukukirja, 2003)

Kaksituhattaluvun uusin lukukirja (2009) eroaa sukupuolirepresentaatioissa muista lukukirjoista huomattavasti. Ammatit eivät jakaudu miehille ja naisille sukupuolen perusteella, vaan kirjassa jaetaan ammatteja tasapuolisesti sukupuoleen katsomatta.

Neiti astronautti, helikopterinkuljettaja (nainen), Jylhäkosken veden johtaja Marja Märkälä, Uimahyppääjä Ursula Molskis, Xing, joka haluaa olla pankkiiri, matruusi-isoäiti, kukkakauppias Venla Virtavaara, mansikkatilallinen Bertta Arvonen ja näyttelijä Unelma. (Kirjakuja 2, 2009)

Kirjakuja 2:ssa esitellään hiihtäjälupauksen (mies) valmentaja, joka on hänen tätinsä. Yleensä urheilijoihin ja erityisesti miesurheilijoiden yhdistetään myös miesvalmentaja. Vaikka täti onkin valmentaja ja armoton kannustaja, hänen naisellista puoltaan tuodaan esille hänen neulomillaan sukilla, jotka hän on lahjoittanut ystävänpäivälahjaksi suojatilleen.

Hiihtäjälupaus kertoi saaneensa tädiltään Lempiltä uudet sukat ystävänpäivälahjaksi.

- Täti on valmentajani ja paras kannustajani, Lehtovaara kertoo. (Kirjakuja 2, 2009)

Miehiä esitellään huomattavasti naisia enemmän kirjan ammasteissa. Kirjakuja 2:ssa ammatteja löytyi yhteensä 35 tapaista, joista naisia oli seitsemässä. Näistä seitsemästä tapauksesta vain yksi on perinteinen ammatti (kukkakauppias) ja muut ovat sukupuolirajoja rikkovia ammatteja (uimahyppääjä, astronautti, laivamatruusi jne.). Koska miehet mainitaan naisia useammin puhuttaessa ammasteissa, tämä korostaa ajatusta miehisestä yhteiskunnasta vielä tällä vuosituhannella.

8.2.2 Luokka 2: Leikit

Luokkaan 2 sisältyi 6,9 % aineiston tapauksista. Yhtä lukukirjaa lukuun ottamatta kaikista aineiston tarinoista saattoi nostaa esiin mainintoja leikeistä. Kuusikymmentäluvun kirjoissa leikit painottuvat erillisiin tyttöjen ja poikien leikkeihin. Tyttöjen ei ollut yhtä suotavaa liata itseään tai temmeltää ulkona toisin kuin poikien. Pojat leikkivät autoilla ja tytöt nukkeilla, aivan kuten näiden sukupuoliroolien edustajien kyseisellä vuosikymmenellä ajateltiin leikkivän. Sukupuolet representoivat perinteisten sukupuoliroolien mukaisesti.

”Tuut, tuut”, kuului Liisan takaa, kun hän käveli ulkona Leena nukkensa kanssa. Kyllä Liisa tiesi, että Antti siellä tulla huristi autollaan --. (Me luemme jo, 1962)

Aikamme lukukirja (1969) esittää useasti tytöt leikkimässä nukke- ja kotileikkejä, mutta ne rajoittuvat pelkästään tytöille. Me luemme jo (1962) kirja tuo myös poikia kotileikkeihin. Eräässä tarinassa kaksi poikaa leikkii yhdessä kotileikkejä ilman tyttöjen osallistumista. Pojat ottavat isän ja pojat roolit sovitusti ja mallintavat leikkien opittuja toimintoja. Kirjassa myös tytöt ja pojat leikkivät yhdessä kotileikkejä, vaikka useammin tämä leikki kuvataan tyttöjen toiminnaksi.

Risto: Ole sinä, Antti, isä! Minä olen sinun poikasi. Olemme kotona. Minä luen tuossa pöydän luona.

Antti: Ja minä tulen pyytämään sinulta jotakin.

Risto: Aivan niin. Sinä tulet tuolta oven luota niin kuin tulisit toisesta huoneesta.

Antti (tulee oven takaa): Risto, oletko juuri tärkeässä lukuhommassa?

Risto (nousee isän tullessa luo): En, isä. Luen kyllä, mutta ei se niin tärkeitä ole. Tarvitseko jotakin? -- (Me luemme jo, 1962)

Molemmissa kahdeksankymmentäluvun lukukirjoista Leikki-luokkaa löytyi vain kahdesta tapauksesta. Toisessa tapauksista pojat kertovat vitsejä ja lennättävät lennokkeja, kun taas toisessa tytöt tekevät esitystä kahvikutsuista ja rakentavat hupikirjaa. Tyttöjen toiminta näissä leikeissä on selkeästi erilaista kuin pojilla ja poikien leikkimistä voidaan kuvailla vapaammaksi kuin tyttöjen leikkejä.

Kaksituhattaluvun kirjoissa esiintyy leikkejä, joissa tytöt ja pojat leikkivät rinnatusten. Pojat ovat leikeissä uskaliaampia ja tyttöjä rohkeampia, tytöt taas kuvataan järjenääninä, mutta ei poikia tylsempinä leikkijöinä. Seuraavassa esimerkissä nostetaan esiin tytöille sukupuolistereotyypisesti ominaisempi harkitsevaisuuden ja hillitseväisyyden piirre.

Kotimatalla oli jäänyt puro. Kun sen päälle heitti kiven, jää kumisi ontosti. Jään läpi näkyi, kuinka tumma vesi pyörteili sen alla. Jossain kohdissa jääkansi oli niin ohut, että vettä pulppusi jään pinnalle.

Jaanus: ”Se joka uskaltaa mennä puron yli, on kaikkein rohkein.”

Salli: ”Se, joka uskaltaa mennä puron yli, on kaikkein tyhmin.”

Jaanus: ” Etkö uskalla?”

Salli: ”Uskallan. Minä uskallan olla eri mieltä. Minä uskallan sanoa, että tuon puron jäälle ei saa mennä kukaan.”

Kirjan tarinassa pojat ajattelevat hetkellistä hupia, mutta tyttö selvittää tilanteen ajattelemalla jatkoseuraamuksia ja hillitsemällä pojan uhkarohkeaa ehdotusta. Pojat ovat usein uhkarohkeita ja ajattelevat vasta jälkikäteen seuraamuksia ja tytöt hieman hillitympiä ja miettivät mitä tapahtumasta voi heille seurata.

-- Tuukka: Se, joka uskaltaa hypätä kaikkein korkeimmalta, on kaikkein rohkein!

Muut hyppäsivät, mutta Salli ei hypännyt lainkaan.

Jaanus: Se joka uskaltaa puraista eniten pippureita on kaikkein rohkein.

Muut puraisivat tulisia pippureita, mutta Salli ei puraissut yhtään.

Salli: Lopettakaa, ennen kuin vatsanne tulee kipeäksi. -- (Kultainen lukukirja, 2009)

Kultaisessa lukukirjassa erään tarinan pojat eivät halua ottaa Vilmaa mukaan leikkiinsä, koska hän on tyttö. Lopulta pojat ovat kateellisia hänelle ja seuraavat tytön leikkiä koiran kanssa.

Se (Vilma) puhuu Serelle (koiralle), ihan niin kuin se puhui nukeillekin.”

Poikien ajattelu paljastaa heidän muodostaneen kuvan tytöistä ja heidän leikeistään, ja he yhdistävät Vilman koiralle puhumisen nukkeleikkeihin.

Vuoden 2009 lukukirjassa (Kirjakuja 2) leikeissä tytöt ja pojat toimivat aina yhdessä, eikä erillisiä leikkejä kuvata. Pojat ovat ritareita ja Tarzaneita, tyttöjen täyttäessä prinsessojen ja Janejen roolit.

8.2.3 Luokka 3: Harrastus

Harrastus-luokka sisälsi 6,9 % aineistostamme tapauksista. Kuusikymmentäluvun molemmissa kirjoissa henkilöiden harrastukset jakautuvat selvästi sukupuolten välillä perinteisillä malleja mukailleen. Miehet kalastavat ja ampuvat, naiset taas hoitavat puutarhaa ja tekevät ruokaa. Puutarhanhoito kuvataan naisten harrastukseksi, mutta miesten ammatiksi. Tapauksia näissä kirjoissa (60-luku) oli yhteensä 11 ja miesten harrastustoiminta mainittiin yhdeksän kertaa.

Isä on käynyt ullakolla kaivelemassa kalastuskamppeitaan. Matti tuumaa, että jos isä haluaa kalastaa, niin sitten voitaisiin laskea koskea pitkin. (Aikamme lukukirja, 1969)

-- Arvaatko, mitä Matti teki ensimmäiseksi, kun pääsi maalle Mummulaan koulun loputtua? Hän juoksi laiturille ja työnsi nenänsä laiturin rakoon ja tirkisteli alas veteen. Siellä ne nyt olivat, kaikki kesyt rantakalat! Ne olivat eläneet koko talven jään alla, ja nyt ne tulivat katsomaan Matin nenää. -- Kesyjä rantakaloja ei kukaan saanut onkia. -- (Aikamme lukukirja 2, 1969)

Naisille kuuluvat harrastukset, jotka auttavat perhettä sen sijaan, että se olisi heidän itsensä viihdyttämistä.

-- Joskus Misukka (kissa) tekee tuhmuuksia, jos se jää yksin huoneeseen. Äidin kudin on usein pöydällä. Misukka näkee sen. Se pudottaa kerän lattialle ja rupeaa sen kanssa leikkimää. Äiti joutuu sentään aina apuun, ennen kuin Misukka sotkee äidin langan kokonaan. (Me luemme jo, 1962)

Pikku-Liisa laittaa kukkamaan. (Me luemme jo, 1962)

Lukukirjat osoittavat hyvin kuinka kuusikymmentäluvulla sukupuoliroolit jakautuivat selkeästi miehille ja naisille. Harrastuksissa ei esiinny yhtäkään poikkeavuutta perinteisistä sukupuolirooleista.

Kaksikymmentävuotta myöhemmin kirjoitetut lukukirjat (1987 ja 1989) eroavat kuusikymmentäluvun kirjojen harrastuksista. Harrastukset eivät eroa toisistaan yhtä paljon sukupuolten välillä kuin aiemmilla vuosikymmenillä, mutta ne eivät ole vielä lähellä tasa-arvoa, koska harrastukset jaetaan pitkälti sukupuolen mukaan edelleen.

Heikki ja Simo ahersivat kasvimaalla. Sasu keräilee autoja ja on kiinnostunut tietokoneohjelmista. Tytti käy Ollin ja Anun kanssa piirustusryhmässä. Anni ja Niina aikovat uida joka päivä. (Hyvä Suomi2, 1989)

Kyseiset lukukirjat kuvaavat tytöt myös lukemisesta sekä kirjoista kiinnostuneiksi, joihin poikia ei taas liitetä kertaakaan. Tämä liittyy tiiviisti Koulutoiminta-luokkaan, jossa 60- ja 80-luvun lukukirjat erottelevat sukupuolet erilaisiksi oppijoiksi. Poikien kohdalla tähtitiede taas mainitaan useaan kertaan., kun tyttöjä siihen ei liitetä. Sukupuolirepresentaatioissa

pidetään osittain kiinni hyvin perinteisissä sukupuolimalleissa ja välillä naisia ja miehiä kuvataan perinteisiä ajatusmalleja vieraammassa ympäristössä ja toiminnoissa. Pojat ovat kiinnostuneita autoista, mutta myös puutarhanhoidosta.

Vuonna 2003 ilmestynyt lukukirja ei eroa juurikaan kahdeksankymmentäluvun kirjoista harrastusten suhteen. Sukupuolille tyypillisiä piirteitä tuodaan selkeästi lukijan tietoisuuteen ja useasti sukupuolet representoituvat selkeästi tietyissä sukupuolirooleissa.

Pate pitää jääkiekosta ja Rauha hoitaa puutarhaa. (Kultainen lukukirja, 2003)

Kyseinen lukukirja pyrkii kuitenkin rikkomaan perinteisiä sukupuolistereotyyppioita tuomalla pienillä yksityiskohdilla erilaisia harrastusasetelmia esiin. Nämä muutokset eivät kuitenkaan nouse merkittävästi tekstistä esiin ja lukijan tietoisuuteen. Kultainen lukukirja tuo saman harrastuksen pariin sekä tyttöjä ja poikia, jolloin se onnistuu esittämään sukupuoliroolit tasavertaisina.

Aurinko paistoi jo korkealta, ja se sai sallin hyvälle mielelle. Salli ja Topi tekivät mummon kanssa hiihtoretken järven jäälle. -- (Kultainen lukukirja 2003, 125.)

- Terve, Salli, minä ajattelin tulla kysymään, lähdetkö maauimalaan. Se avataan tänään, sanoi Ella. – Mutta jos sinä haluat olla rauhassa, me voimme mennä joskus toisen kerran, hän jatkoi epäröiden.

- Minä lähden mielelläni. Sopiiko, että Topikin tulee?

- Totta kai, sanoi Ella. – Sopiiko sinulle, että Tuukka, Hanna, Tiina, Samppa, Pukari ja Pate tulevat?

- Totta kai, sanoi Salli. -- (Kultainen lukukirja 2003, 194-195.)

Usein miehet kuvataan urheilullisiksi ja naiset miehiä taiteellisimmiksi, mutta tämä lukukirja pyrkii muuttamaan näitä ajatuksia. Tasa-arvotavoitteen huomioiminen on usein ymmärretty tyttöjen ja poikien samanlaisena määrällisenä osuutena oppikirjoissa. Tasa-arvoa yritetty vaalia vaihtamalla sukupuolien paikkaa, kuten vaihtamalla nainen miehen paikalle

veturinkuljettajaa esittävässä kuvassa. Tämä on kuitenkin pinnallinen näkemys tasa-arvoisesta oppimateriaalista. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 53.)

Tuukan äiti oppi hiihtämään ja Tuukan isä on hyvä piirtäjä. (Kultainen lukukirja, 2003)

Aineistomme tuorein lukukirja on poikkeavin harrastusten suhteen. Harrastukset pyrkivät representoimaan sukupuolten toimintaa uudella tavalla ja herättämään lukijat ajattelemaan sekä murtamaan vanhoja ajatusmalleja.

”Minä olen sitten urhea ritari”, sanoo Liisa. ”Ei tyttö voi olla ritari”, sanoo Pekka. ”Miksi ei?”, ihmettelee Liisa. ”Sehän on sama kuin minä sanoisin olevani hovineito.”, toteaa Pekka. ”Kyllä sinä voit minun puolestani olla hovineito, jos haluat.”, kannustaa Liisa. Pasia nauratti. ”Pekka on hovineito!” Pekkaa ei naurattanut. ”Enkä ole.” Matti katkaisee kinastelun ja toteaa: ”Minä ainakin olen kuningas, joka tekee viisaita päätöksiä.” ”Ja minä olen maailman kaunein prinsessa.”, huudahtaa Deborah. – (Kirjakuja 2, 2009)

Lukukirjat eivät aiemmin ole pyrkineet rikkomaan vanhoillisia sukupuolirooleja näin vahvasti. Stereotypiat ovat kuitenkin vahvasti esillä kirjan tarinoissa: tytöt haluavat olla kauniita prinsessoja ja pojat viisaita kuninkaita. Kirja käyttää rinnakkain miehiä ja naisia tarinoiden harrastuksissa, ja jakaa sukupuolet tasaisesti eri toimintojen piireihin.

Maija Mutkala voitti pyöräkilpailun ja Antti Lehtovaara on hiihtäjälupaus. (Kirjakuja 2, 2009)

Kirjalla on pyrkimys edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa ja vähentää sukupuoliesityksissä stereotyyppisiä rooleja. Yleensä miehet kuvataan rohkeana ja pelottomana sukupuolena, mutta vuoden 2009 lukukirja antaa ymmärtää, että myös tässä sukupuolella on ideaaleja rikkovia persoonia. Seuraava esimerkki osoittaa kuinka myös miehissä voi olla ominaisuuksia, jotka yleisesti liitetään naisiin.

- *Olen ruvennut harrastamaan benjihyppyä, Putte julisti.*

Aten suu lokahti auki.

- *Se ei ole arkojen miesten laki, Putte sanoi.*

- *Ei myönsi Atte.*

- *Ja nyt minä hyppään! huusi Putte. (Kirjakuja 2, 2009)*

8.2.4 Luokka 4: Kotityöt

Tähän luokkaan aineistomme tapauksista sisältyi 11,5 %. Aineistomme vanhimmissa lukukirjoissa kotityöt jakautuvat naistentöihin ja miestentöihin. Vaimon ja perheen äidin tuli huolehtia siitä, että mies saa ruokaa, puhtaat vaatteet, että koti on miellyttävä, puhdas ja harmoninen, että miehelle osoitetaan kodissa lämpöä ja kunnioitusta – niin vaimo, lapset kuin palvelijatkin. Pitkään naisen asemasta oli kysymys siitä, kuuluuko hän vain yksityiseen elämänalueeseen, perheeseen, vai kuuluuko hän myös jotenkin julkisen elämänalueen puolelle. (Nenola 1986, 11.) 60-luvun lukukirjojen naiset viettävät päivät tekemällä kotias-kareita yleensä ruoanlaittoon tai siivoamiseen liittyen. Miehisten ruoanlaittotoistoista tai napinompelutaidosta lukijalle ei anneta informaatiota teksteissä, joten ne on helppo kuvitella olemattomiksi.

Äiti laittaa ruokaa. Eukko ompelee paitaa. (Me luemme jo, 1962)

Mummo paistoi lettuja. Isoisä lypsi lehmät (auttaakseen isoäitiä) ja käy heinätöissä. Muori keräsi lankaa. (Aikamme lukukirja, 1969)

Miettisen (2008, 91) mukaan kodin kunnostus-, korjaus- ja huoltotyöt näyttäisivät kuuluvan edelleen miesten töihin ja lasten primäärihoitotehtäviin, vaatehuolto, siivous ja ateriat naisille. Puutarhan hoito ja päivittäisten ostoksien ja asioiden suorittaminen jakaantuu suhteellisen tasaisesti molemmille sukupuolille. Naisten kohdalla voidaan puhua ”sosiaalisesta pakosta” tehdä kotitöitä. Nainen tekee sellaistaakin työtä, jota ei ehkä olisi pakko tehdä ja helposti vähättelee omaa panostaan tehtyyn työhön (Härkönen 1996, 54). Kotitöiden kohdalla miehet mainitaan vain muutaman kerran kuusikymmentäluvun lukukirjoissa, mutta

kotitöistä puhuttaessa nainen mainittiin lähes joka kerta. Miehet työskentelevät voimaa vaativissa tehtävissä, heinäpelloilla tai korjaus- ja puutöissä, joihin taas naisia ei kuvata. Lapset kuvataan aikuisten kaltaisesti näihin sukupuolitettuihin töihin ja vain kerran molemmat sukupuolet tekevät samoja askareita.

Matti siivosi lastenhuonetta Ullan kanssa. Äiti kannusti lapsia siivoamaan. (Aikamme lukukirja2, 1969)

Kahdeksankymmentäluku ei eroa merkittävästi kuusikymmentäluvun kotitöiden jakautumisesta, mutta joukkoa on täydennetty laittamalla mukaan muutama sukupuolirajojen rikkoja. Pääasiallisesti naiset työskentelevät keittiössä ja miehet muissa puuhissa. Kahdestakymmenestäyhdestä esiinnousseesta tapauksesta vain neljässä kuvataan miehiä kotitöissä.

Isä kattaa pöytään lautaset ja juomalasit ja Sasu asettelee paikoilleen veitset ja haarukat. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Vuonna 2003 ilmestyneessä Kultaisessa lukukirjassa naiset siivoavat ja vievät roskia, kun miehet puhuvat ikkunoiden tiivistämisestä ja hakevat postilaatikosta päivän lehden lukeakseen sen. Molemmat sukupuolet osallistuvat leipomiseen, mutta äidin rooliin kuuluu iltapalan valmistaminen. Kotitöitä jaetaan lapsille tasaisesti.

-- Jassoo, sanoi Paten äiti. – Hihat ylös sitten, kaikki Patet. Patella on nimittäin nyt tiski-vuoro. -- (Kultainen lukukirja 2009)

Koulutuksen myötä naiset ovat halunneet toteuttaa itseään myös työelämässä, silti vanhat ideaalit kodin- ja perheensisäisestä työnjaosta ovat pitäneet pintansa. Tilastojen mukaan 80-luvulla naiset tekivät kotitöistä 2/3 – ja usein palkkatyön lisäksi. (Nenola 1986, 14.) Kaksituhattaluvun lukukirjoissa miestenrooli on kasvanut merkittävästi kotitöissä, ruoanlaitossa ja leipomisessa. Sukupuolia ei saada nähdä toisensa poissulkevinä luokkana, koska

muuten toisen sukupuolen jäsenten pitää välttää niitä ominaisuuksia, jotka ovat toiselle hyveitä: jos nainen on kaunis ja siisti, tosi mies on ruma ja likainen; jos mies on vahva ja määrätietoinen, naisen tulee olla heikko ja avuton. Jokainen tietää, ettei jako ole näin mustavalkoinen, mutta nämä ideaalit vaikuttavat kuviin ihanne miehistä ja naisista. (Sipilä 1998, 33.) Aineistomme uusin, vuoden 2009, lukukirja pyrkii poistamaan nämä luokat ja kuvaamaan tarinoissa myös sitä, etteivät perinteisesti naisille sovitettut kotityöt sovi kaikille naisille.

Miesopettaja leipoi pullia. Äidiltä pullanpaisto ei tahtonut onnistua. (Kirjakuja 2, 2009)

Pekka: Minä ja Pasi leivomme pullaa.

Pasi: Kukaan ei leivo sellaista pullaa kuin me! Äiti on sanonut.

Vuoden 2009 lukukirjassa Liisa ryntää vaihtamaan palanutta sulaketta ja avaa ruuvimeissellillä jumittuneen oven. Sukupuoliin liitetään vanhoillisen ajatusmaailman mukaisia ominaisuuksia, mutta kirja pyrkii välttämään naisen ja miehen esittämistä toistensa vastakohtina.

-- Näyttämö oli pimentynyt kesken Sammon taonnan. Sulake oli palanut. Liisa sytytti pienen taskulampun. Hän lähti sen valossa nopeasti kohti sulaketaulua. -- (Kirjakuja 2, 2009)

-- Liisa otti tukevan ruuvimeisselin ja työnsi sen kärjen oven ja pielen väliin. Hän painoi sillä lukon kielen sisään ja avasi oven. -- (Kirjakuja 2, 2009)

Kasvattajat liittävät teksteissään tyttöihin enemmän töitä kuin vastaavasti poikiin. Työille annetaan kotiin liittyviä ns. naistentöitä ja poikiin liitetään edellä mainittujen lisäksi kodin ulkopuolisia ns. ”Miesten töitä”. Pojat on asetettu monipuolisempien töiden yhteyteen kuin vastaavasti tytöt. Teksteissä tytöt kuitenkin suhtautuvat töihinsä pääasiassa positiivisesti, ja poikien suhtautuminen vaihtelee positiivisesta negatiiviseen. (Härkönen 1996, 3.)

8.2.5 Luokka 5: Koulutoiminta

Koulutoimintaan liittyviä tapauksia ei noussut aineistosta kovinkaan paljon (2.9 %). Vuoden 1962 (Me luemme jo) ja vuoden 2009 (Kirjakuja) lukukirjoissa koulutoimintaa ei esiinny ollenkaan. Vuoden 1969 lukukirjassa poikia kuvataan lausumassa runoja ryhdikkäinä ja tytöt esittämässä hentoja keijukaisia ja kukkia koulun kevätjuhlan tanssileikissä. Poikalapset kuvataan rajuissa välituntileikeissä, kun tytöt niaavat ja hymyilevät kauniisti.

-- Jos olisit kärpäsenä lastenhuoneessa seuraamassa, voisit ehkä arvata, että Matti harjoittelee runon esittämistä. Kärpäsenä et tietenkään ymmärtäisi, mitä Matti esittää, mutta huomaisit, että Matin suu menee auki ja kiinni ja hänen kätensä ojentuvat ja elehtivät ilmeikkäästi.

Entä mitä Ulla mahtaa tehdä?

Ulla hyppelee ja hyppelee ja niaaa ja kääntyilee. Hänkin ojentelee käsiään. Mutta hänen suunsa ei esitä mitään. Se hymyilee vain. Kärpäsenä et varmaan ymmärtäisi Ullan puuhastaa yhtään mitään. -- (Aikamme lukukirja, 1969)

Kahdeksankymmentäluvun lukukirjoissa oli kuusikymmentälukua enemmän tapauksia koulutoiminnassa. Kirjan tarinat kuvastavat poikien heikkoa koulumenestystä tyttöihin verrattuna.

Esa ja Anssi olivat tukiopetuksessa. (Aapiskukon lukukirja 2, 1969)

Kun oppiminen ei sujunut, pojat karkasivat Impivaaran korpeen. (Aapiskukon lukukirja 2, 1987)

Anssi luki kirjaa, ja piti siitä, sillä siinä oli isokokoinen teksti. (Aapiskukon lukukirja 2, 1987)

2000-luvun lukukirjoissa vain vuoden 2003 Kultaisessa lukukirjassa oli mainintoja koulutoiminnasta. Molemmat sukupuolet kuvataan tasavertaisina koululaisina, ja tarinoissa sekä

työillä että pojilla on ajoittain vaikeuksia koulunkäynnissä. Mainintoja on ainoastaan poikien välituntikäyttäytymisestä, jossa he hankkiutuvat ongelmiin kiusaamalla muita.

”Minä (Anni) opetan Veikko-parkaa, sitten opettajana kun minä työskentelen ja minun tunneiltanihan ei Veikkokaan karkaa mutta parempi on opetella nyt, sanon sen.”

Hannan mielestä lukeminen on vaikeaa ja häntä alkoi itkettää. (Kultainen lukukirja, 2003)

Kyseisessä lukukirjassa keittäjä täti nappasi rehtoria kiinni korvasta ja sanoi napakasti *”ole hiljaa ja syö ruokasi”*, sanoi keittäjä. Keittäjä kohtelee oppilaita ja henkilökuntaa tasa-vertaisesti sukupuolesta huolimatta.

8.2.6 Luokka 6: Muu toiminta

Luokittelimme muuhun toimintaan kaikki ne sukupuolikuvaukset, jotka eivät sijoittuneet muiden seitsemän kategorian alle. Tämä luokka sisältää paljon toimintaa ja käyttäytymistä ja siihen sisältyi 16,3 % aineistomme tapauksista. Kuten muissa aiemmissa luokissa, kaksikymmentäluvun kirjoissa tytöt ja pojat toimivat sekä käyttäytyivät vanhojen sukupuoliroolien mukaisesti.

Isoisä rakensi possuille karsinaa ja Matti auttoi sen rakentamisessa. (Aikamme lukukirja, 1969.)

Matti ja Matin kaverit ovat kiinnostuneita paloasemasta. (Aikamme lukukirja 1969.)

Äiti keittää nuotiokahvit. (Me luemme jo, 1962)

Antille on opetettu kohteliasta hatun poisottoa. (Me luemme jo, 1962)

Naiset kuvataan usein varovaisena, ohjeita antavana ja järkevänä sukupuolena. Mutta Aikamme lukukirja 2 antaa naiselle myös ilkeän, vastahakoisen ja komentelevan hahmon piirteitä. Naiset kuvataan tyypillisesti vastaan panemattomina hahmoina, mutta vuoden 1969 lukukirja kertoo tarinan Vastahakoisesta akasta. Kuusikymmentäluvulla naisen oli alistuttava miehen tahtoon. Tarina kuvastaa miehen oveluutta ja kekseliäisyyttä selvittää tilanne itsensä mieleiseksi.

Talonpoika otti vaimon itsellensä, mutta tämä rupesi vastahakoiseksi, niin että tekin kaiken, mitä mies kielsi, ja mitä tämä käski, sitä ei tehnyt. -- (Aikamme lukukirja 2, 1969)

Tyypillisinä naiskulttuurin arvoina pidetään ns. pehmeitä arvoja, toisten huomioon ottamista, hoivaamistarvetta, empatiaa ja kärsivällisyyttä. Ristiriitaisena ajatuksena pidetään sitä, ovatko nämä arvot jotakin naisille todella tyypillistä ja ominaista vain ohjautuvatko naiset niiden kannattajiksi sosialisointin ja oppimisen kautta. (Nenola 1986, 16–17.)

Äiti neuvoa tyttärtään kielipöydässä. (Me luemme jo, 1962.)

Äiti käskee ruokapöydässä naureskelevien poikien rauhoittua. (Aikamme lukukirja 2, 1969.)

Ulla hillitsee riehuvia poikia. (Aikamme lukukirja, 1969.)

Äiti kauhistui matkasuunnitelmista: Minä en uskalla laskea koskesta eikä minusta ole tunturilla kiipijäksi. (Aikamme lukukirja 2, 1969)

Isä meni lasten kanssa vuoristorataan, sillä häntä ei pelottanut. Äiti jäi varmistamaan, ettei juna hajoaisi. (Aikamme lukukirja 2, 1962)

Sukupuolten persoonallisuudet tulevat tästä kategoriasta selkeästi esille. Pojat kuvataan vilkkaina veijareina ja tytöt arkoina ahertajina. Poikkeuksiakin joukosta löytyy.

Mikko karkailee tavaratalossa omille teilleen. (Aikamme lukukirja, 1969.)

Ullan mielestä leijona haisivat ja käärmeet olivat inhottavia. (Aikamme lukukirja, 1969.)

Matti ja Mikko kinastelevat keskenään. (Aikamme lukukirja, 1969.)

Vielä kahdeksankymmentäluvun molemmista lukukirjoissa sukupuolet esitetään vanhoillisesti. Naiset kiinnittävät huomiota kotiin ja perheeseen. Nainen on perinteisesti nähty edustavan miestä varten olevaa paikkaa ja kyseinen sukupuoli on esineellistetty helposti historian eri aikoina ja eri ajanjaksot ovat antaneet tälle erilaisia muotoja. (Irigaray 1996, 26.)

Äiti kiinnitti koristeen ulko-oveen. (Hyvä Suomi 2, lukukirja, 1989.)

Lukukirjojen miehiltä, tulee välillä rajuja kommentteja omaan sukupuoli-identiteettiin liittyen, josta voimme päätellä vastakkaiseen sukupuoleen liitettävien ominaisuuksien vierastamista varsinkin itseen liitettynä.

”Ja hametta kun minä en ylleni pane, minä teen lakon!”, toteaa Joulupukki. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Vaikka naiset kuvataan kodin ja hellan välissä, tarinoiden naiset ovat tomeria niin miehet kuin perheenkin ojennuksessa pitäviä hahmoja. Naiset eivät jää lukukirjoissa miesten varjoon, vaikka heidät yhdistetään miehiä enemmän perheeseen ja kotiin.

Jättiläisäiti sanoo: Kuule isä, mene hakemaan kuu ja aurinko, jotta lapset saavat leikkiä. (Hyvä Suomi 2 lukukirja, 1989)

-- *Me menemme orrelle kanojen kanssa nukkumaan, Ukko sanoi. Akka suuttui ja jäi pirttiin, Ukko meni kanalaan, kiipesi orrelle ja torkahti, unissaan hän putosi orrelta, repi housunsa ja sai kuhmun otsaansa. Ukkoparka aikansa voivotteli kunnes meni akkansa viereen sänkyyn uniaan jatkamaan. (Hyvä Suomi 2 lukukirja, 1989)*

Kultaissa lukukirjassa (2003) muussa toiminnassa on paljon kuvausta perheen yhteisestä arjesta. Molemmat sukupuolet kuvataan tasavertaisina toimijoina kodinaskareissa.

Salli korjasi kahvinkeitin. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Isä luki iltasadun. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Isä puhui vakavana ja silitti Sallin hiuksia. Sitten he pelasivat yhdessä tietokoneella. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Kirjat kuvaavat miehet lukemassa joko kirjoja tai sanomalehtiä, naisia näissä toiminnoissa ei kuvata. Äidit auttavat lapsiaan kotiläksyissä, mutta eivät sivistä itseään. Kirja tuo esille enemmän naisiin liittyviä stereotyyppioita kuin miehiin liittyviä.

Äiti oli pakannut matkaa varten vaatteita ja aurinkorasvaa. (Kultainen lukukirja 2, 2003)

Rehtori (Paten äiti) ei saa autoa liikkeelle, ja kävelee puhisten kotiin. (Kultainen lukukirja 2, 2003)

Mummo neuvoi joululahjassukkia niin että puikot hehkuivat. (Kultainen lukukirja 2, 2003)

Tarinat tuovat esiin vahvasti tyttöihin ja naisiin kuin poikiin ja miehiin liitettäviä uskomuksia. Naissukupolvi kiinnittää ulkonäköönsä miehiä enemmän huomiota, ja Kultainen lukukirja 2 kuvaa miehet juuri näin.

-- *Leikataanko edestä vai takaa vai ympäriämpäri? Kysyi parturi. Hän kääntyi ottamaan saksiaan. Juuri silloin Pate karkasi. (Kultainen lukukirja2, 2003)*

Tyttöjen ajatellaan poimivan kukkasia ja olevan aina poikia heikompi sukupuoli. Poikien toimintaan suhtaudutaan selkeästi eritavoin kuin tyttöjen samaiseen toimintaan. Tasa-arvosta kertoisi, jos tarinoissa sekä tyttöihin että poikiin suhtauduttaisiin samoin.

Äiti ei pitänyt siitä, että pikkutyöt nukkuisivat heinäladossa. Mutta minä sanoin, että pitäähän työlläkin olla jotain hauskaa eikä vain pojilla, ja minä sain luvan. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Vaikka Kultainen lukukirja sisältää paljon tarinoita, jotka ovat sidottuja sukupuolistereotyyppioihin, se esittää myös vahvoja, toimeliaita naisia. Kirjan naisten sekä tyttöjen suusta kuullaan rohkeita repliikkejä ja valintoja.

”Mutta mehän sovimme, että sinä hoidat lasta kun minä rupean rehtoriksi”, sanoi opettaja hämmästyneenä. ”Minä muutin mieleni”, sanoi opettajan vaimo. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Tiettyjä värejä liitetään vahvasti molempiin sukupuoliin: punainen naiseen ja sininen mieheen. Kultainen lukukirja sekoittaa värejä ja sukupuolia keskenään.

Salli kaivoi repustaan sinisen vihkon. Ja Topi kaivoi repustaan punaisen vihkon. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Vuoden 2009 lukukirjan tarinoissa sukupuolirooleja representoidaan sekoittamalla ominaisuuksia keskenään, mutta pitämällä joukossa myös vahvasti sukupuoliin sidottuja ominaisuuksia. Tytöt ovat osassa tarinoista arkoja ja prinssit pelastavat heitä, mutta sukupuolet myös yllättävät toiminnallaan.

Risto menee puuhun pelastamaan kissaa. Nelli arastelee ensin, mutta menee lopulta Riston perässä puuhun. (Kirjakuja 2, 2009.)

Pekka ja Pasi haluavat leipoa näytelmän kahvioon pullaa. (Kirjakuja 2, 2009.)

Liisa lähtee keksimään maalaus koneen. (Kirjakuja 2, 2009.)

Liisa sanoi voivansa uusia talonsähköt. (Kirjakuja 2, 2009.)

Samaisen Lukukirjan yksi päähenkilöistä kumoaa perinteisiä sukupuolirooleja lähes koko ajan toiminnallaan. Tarinat on kirjoitettu oivaltaen miten nykyaikaistaa sukupuoliroolikäsityksiä ja kuvata niitä kuluvan vuosituhannen ajatusmaailmaan sopiviksi.

”Minä haluan jännitystä ja seikkailua!”, huudahtaa Liisa. ”Sopsisiko Aarresaari? Tai Maailman ympäri kahdeksassakymmenessä päivässä?”, kysyy Matti. ”Niissä tytöt vain odottavat, että sankarit pelastavat heidät. Se on tylsää!”, vastaa Liisa. Matti ratkaisee tilanteen: ”Tarvitaan siis näytelmä, jossa on vahvoja rooleja myös tytöille.” (Kirjakuja 2, 2009.)

8.2.7 Luokka 7: Luonnekuvaus

Luokka 7 sisälsi aineistomme tapauksista 25,1 %. Tässä kategoriassa kuusikymmentäluvun lukukirjoissa tytöistä luodaan kiltti ja tottelevainen kuvaus, kun taas pojat kuvataan tuhmina, vilkkaina ja veikeinä.

Sata vuotta sitten Freud (1981, 509) kuvasi luennoillaan tyttöjen ja poikien eroja seuraavasti: Poikaan verrattunahan pikkutyttö on vähemmän hyökkäävä, uhkamielinen ja itseriitoinen, hänen hellyyden tarpeensa vaikuttaa voimakkaammalta ja hän tuntuu sen takia sopeutuvammalta ja suuremmassa määrin muista riippuvalta. -- Vaikuttaa myös siltä, että pikkutyttö on ikäistään poikaa älykkäämpi, eloisampi, ulkomaailmaan suopeammin suhtautuva ja ulkopuolisiin kohteisiin voimakkaammin kiintyvä. En tiedä ovatko täsmälliset ha-

vainnot osoittaneet tyttöjen todella kehittyvän nopeammin, mutta varmaa joka tapauksessa on, ettei heitä voida pitää älyllisesti poikia heikompina.

*Antti on iloinen ja veikiä. Keijutyttö on tottelevainen. Matti on tuhma poika. Anni on huo-
maavainen ja luovuttaa paikkansa vanhukselle. Kalle ei aina ole ollut rehellinen poika.
Matille ei koskaan kelvannut mikään. (Me luemme jo, 1962.)*

Löysimme 32 tapausta tähän kategoriaan kuusikymmentäluvun lukukirjoista, joista 15 koskee poikien luonnekuvauksia ja näistä vain yksi on positiivinen ja yksi neutraali. Tyttöjen kohdalla ainoastaan kaksi on negatiivissävytteistä. Tämä jaottelu luonnekuvauksista kertoo jo paljon millaisia uskomuksia sukupuoliin on liitetty 1960-luvulla.

*-- Silloin rouva sorsa suuttui ja huusi: Ränk, ränk, nyt tuo poika kirjoittaa sen lehteen, ei-
vätkä ihmiset sitten enää tuokaan meille ruokaa. Senkin ukko tyhmyri! Siihen haastattelu
päätyi, sillä sorsat menivät perätysten ympäri lahtea niin, että vesi roiskui. Rouva sorsa
näet kuritti ukkosorsaa. (Me luemme jo, 1962.)*

*Talonpoika otti vaimon itsellensä, mutta tämä rupesi vastahakoiseksi, niin että tekin kai-
ken, mitä mies kielsi, ja mitä tämä käski, sitä ei tehnyt. (Aikamme lukukirja 2, 1969.)*

Naisten uskotaan olevan emotionaalisia, hoivaavia, sosiaalisia, eettisiä, heikkoja ja alistuvia. Naiseuden ydin on äitiys. Mies taas ei ilmaise tunteita, mutta on liikunnallinen, aggressiivinen ja väkivaltainen. Mies ei hoivaa tai ole yhteisöllinen. Mies on vahva eikä alistu. Tytöt kuvataan usein empaattisiksi, sosiaalisiksi, alistuviksi, moraalisemmiksi kuin pojat, rauhallisiksi, joiden tavoite on kasvaa naiseuteen sekä äitiyteen. Pojat eivät ole empaattisia tai alistu, eivätkä he hoivaa tai ole sosiaalisia. Näillä sanoilla naisen/tyttö asetetaan lähes miehen/pojan vastakohtaksi, kun puhutaan sukupuoliin liittyvistä uskomuksista. (Härkönen 1996, 61–66, Nenola 1986, 10–11.) Edellä mainitut ominaisuudet kuvaavat kuusikymmentäluvun lukukirjojen tyttöjä ja poikia.

Aapiskukon lukukirjassa (1987) naisia ja miehiä kuvaillaan tasavertaisesti hyvillä ja huonoilla luonneominaisuuksilla. Kuusikymmentäluvun lukukirjoissa tuhmien ja ilkeiden poi-

kien roolit olikin vieritetty naisille. Vuoden 1989 kirjassa sukupuolia ei kuvata ollenkaan negatiivisilla adjektiiveilla ja tarinoissa kirjoittajat ovat yrittäneet kuvata rooleja niin, että perinteiset ajatusmallit sukupuolista väistyisivät. Pojatkin pelästyvät välillä ja vievät perinteisesti tytöille ajatellun roolin.

”Kaameaa, se on kuin terävähampainen liitokone!” Sasu pelästyy niin, että hampaat kalisevat. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Seuraava esimerkki kuvastaa kirjan yleistä luonnehdintaa naisista.

Rauha kauhistui, Rauhaa alkoi itkettää, Rauha punastui, Rauha rauhoitteli Ristoa, Rauha hymyili herttaisesti. (Kultainen lukukirja 2003)

Kirjan yksi tarina kuvailee naispuolista päähenkilöä adjektiivein, jotka toinen 80-luvun lukukirja liittävä poikiin. Herkkinä nähtyjen tyttöjen rinnalle kirjoittajat nostavat tarinassa Rohkean Kaisan, joka tuo nähtäville uusia puolia tytöistä.

Esa luki kirjaa rohkeasta Kaisasta. (Aapiskukon lukukirja 2, 1987)

Kaksituhattaluvun Kultaisessa lukukirjassa (2003) annetaan ainoastaan kahdesta henkilöstä rajoja rikkovan luonnekuvaus. Toinen heistä on vaahteramäen Eemeli, joka tunnetusti on jukuripää, ja toinen kirjan yksi päähenkilöistä Pukari, joka uhkaa väkivallalla jokaisessa luvussa vähintään kerran.

Eemeli oli sellainen jukuripää, hän halusi komennella isää, äitiä ja mieluiten koko Vaahteramäkeä. (Kultainen lukukirja, 2003.)

”Minä neppaan kaikkia napukkaan, jos Pate muuttaa”, sanoi Pukari. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Kirjan luonnekuvauksissa käytetään samoja adjektiiveja niin tytöistä kuin pojista, jolloin lukijalla jää neutraali mielikuva lukukirjan henkilöistä.

Salli ei saanut unta, häntä pelotti. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Hän oli 8-vuotias poika ja häntä pelotti. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Jaanusta itketti ja pelotti. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Hanna on rauhallinen ja järkevä. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Tuukka on aina niin järkevä. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Sukupuolet esitetään samankaltaisina, väkivaltaista Pukaria lukuun ottamatta. Voima, väkivalta ja itsekkyyt eivät ole yksin miehen ominaisuuksia vaikka niitä on sellaisiksi väitetty. Ne ovat vain olleet naisilta kiellettyjä sukupuolijärjestelmässä. Historiassa ne on ajateltu voittajan ja hallitsijan ominaisuuksiksi. (Sipilä 1998, 79.) Kultainen lukukirja liittää väkivallan ainoastaan poikiin ja näin ollen vahvistaa perinteisiä käsityksiä sukupuolien ominaisuuksista.

Uusimmasta lukukirjasta (2009) löytyi muihin kirjoihin verrattuna kaikkein vähiten luonnekuvauksia. Niitä löytyi ainoastaan kymmenen kappaletta, joista seitsemän oli miespuolisista ja kolme naispuolisista henkilöistä. Miehiä kuvaillaan adjektiiveilla uljas, väkevä, iloinen, rohkea ja yksinäinen. Viimeistä adjektiiveja lukuun ottamatta nämä kuvailevat sanat ovat miehiin perinteisesti liitettäviä. Naishahmoja kuvaillaan sanoilla paha, urhea ja villi, joista kaikki liitettäisi muiden lukukirjojen pohjalta myös vastakkaiseen sukupuoleen.

Lähes jokaisessa tutkimukseemme valikoituneista lukukirjoista, yhtenä tarinana oli Peppi Pitkätossu. Pepin ystävä Annika edustaa perinteistä tytönmallia, jota yhteiskunta suosi pitkään, kun taas Peppi anarkistista ja sovinnaisia säädöksiä kyseenalaistavaa tyttöyttä. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 20–21.) Vuoden 2009 lukukirjan Peppi-tarinassa tyttö selittää vahvan miehen, jolloin mies nolostuu ja vihastuu. Miehen reaktio perustuu käsityksiin sukupuolten eroista ja hämmennyksestä, joita niiden rikkominen tuottaa.

8.2.8 Luokka 8: Ulkonäkö

Viimeinen luokka (ulkonäkö) sisältää yhteensä 9,6 % tapauksista. Aineistomme vanhimmissa lukukirjoissamme 1962 ja 1969 henkilöiden ulkonäköä ei kuvailla monellakaan sanalla. Ainoastaan sana 'pieni' liitetään neljä kertaa henkilöiden ulkonäköön, kolmesti tyttöihin ja kerran poikaan. Ainut virallinen ulkonäkökuvaus on Aikamme lukukirja 2:ssa.

Pieni tyttö, jolla oli vaaleanpunainen takki, hattu ja vaaleanpunaista hattaraa. (Aikamme lukukirja, 1969)

Kahdeksankymmentäluvun kirjoista tapauksia tähän ryhmään saimme 27, joista naisiin kohdistunutta kuvailua oli yhdeksässä. Kuvailu on toteutettu näissä lukukirjoissa hyvin pitkälti muutamalla adjektiivilla, mutta muutama pidempi poikkeus löytyy joukosta. Lukukirjan pidemmistä ulkonäkökuvauksista saadaan selville normaalin 80-luvulla eläneen tytön ja pojan ulkonäkö, joka ei poikkea massasta eikä sukupuoleen liitetystä ulkonäöstä. Tyttöillä on pitkä poninhäntä ja pojilla reikäiset housut.

Pipsa on neljäntoista ja hänellä on ponikampaus, täsmälleen kuten kaikilla muilla tavallilla tytöillä. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Onhan maailmassa monia seitsenvuotiaita poikia, joilla on siniset silmät ja nykerönenä ja likaiset korvat ja housut, jotka ovat aina polvista rikki, pikkuveli on siis aivan tavallinen. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Tämän vuosikymmenen (1987 ja 1989) lukukirjat retostelevat miesten painolla useaan otteeseen, mutta eivät naisten kertaakaan. Naisten ulkonäkö on tabu, josta lukukirjat eivät näy uskaltavan lähteä kirjoittamaan negatiiviseen tai huvittavaan sävyyn vähäisin perustein.

Pikkuveli kasvoi suuremmaksi ja lihavammaksi. (Aapiskukon lukukirja 2, 1987.)

Kuningas, joka oli pyöreä ja paksu kuin pulla. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Lihava ja pyylevä poika. (Kultainen lukukirja, 2003.)

Hyvin pullea ja kalju mies, jolla oli suuret vaaleansiniset silmät. (Hyvä Suomi 2, 1989.)

Sekä miehiä että naisia kuvaillaan adjektiiveilla pieni ja vanha. Molempien sukupuolten edustajista käytetään sanoja kaunis (miehestä) ja sievä (naisesta), jotka yleisesti liitetään kauniimpaan sukupuoleen.

Kaksituhattaluvulla Kirjakuja 2 kertoo kookkaasta, uljasryhtisestä miehestä ja kuvailee samalla naisia kauniina, yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Yleensä tarinat kuvaavat sotkuisina pienet pojat, mutta seuraavassa runossa kyseessä on tyttö.

Hukassa kaksi hammasta, tukka suuttunut kammasta, on housun polvet puhki jo niin, villi on tää tuhkimo. (Kirjakuja 2, 2009.)

Vuoden 2003 Kultaisessa lukukirjassa poikien ulkonäköä kuvaillaan adjektiiveilla uhkaava ja lihakseton, sekä Vaahteramäen Eemeliä kuvataan enkeliksi, mutta annetaan ymmärtää että ulkonäkö pettää. Naisista kerrotaan että he ovat vanhoja, siisteyteen pyrkiviä, lempeitä

ja laihoja. Naispuoliseen noitaan liitetään myös adjektiivi 'häijy' ja kuvailu 'pelottava näky'. Miespuolisiin henkilöihin liitetyt ulkonäköominaisuudet ovat negatiivisempia kuin naisista käytetyt.

8.3 Kuva-analyysin tulokset

Seuraavassa esittelemme kirja ja vuosikymmen kerrallaan lukukirjojen tarkemman sukupuolittuneen sisällön. Pyrimme nostamaan esiin kirjojen sisältämät erityispiirteet ja vallitsevat sukupuolisisällöt sellaisenaan kuin ne kirjoista esille nousevat. Ensikohtaaminen lukukirjojen kanssa on kokemus, johon Rättyän (2001, 177) mukaan vaikuttavat kirjan koko, muoto, materiaali, kannen kuvat ja tekstit. Ensivaikutelma kirjasta syntyy ennen kuin ensimmäistäkään sivua on käännetty. Lukukirjojen niukasta erittäin laajaan vaihtelevan sisällön ja sen erittelyn lisäksi nostamme tutkimuksessamme analyysin kohteeksi kunkin kirjan kansikuvan ja kustakin kirjasta valitun erityisen merkityksellisen, ja kirjan henkeä hyvin selventävän kuvan. Analysoimme kansikuvan ja merkitysarvoltaan tärkeän kuvituskuvan kunkin luvun lopuksi yksityiskohtaisempaa kuva-analyysia noudattaen. Tarkempien kuva-analyysien kohteina olevat kuvat löytyvät liitteistä.

8.3.1 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 1960-luku

Kuusikymmentäluvulta valitsemamme kaksi kirjaa ovat kuvituksen osalta kuin toistensa vastakohdat: ensimmäisen sisältäessä hyvin niukasti mustavalkoista piirroskuvitusta on jälkimmäisen kuvitus ylitsepursuavan runsasta, monipuolista ja paikoin värikästä.

8.3.1.1 *Me luemme jo* (1962)

Vuonna 1962 ilmestyneen *Me luemme jo*-lukukirjan mustavalkoinen piirroskuvitus on Eeva Oivon käsialaa. Keskimäärin joka toisella sivulla on kuvitusta tekstin ohessa, joten verrattuna muuhun aineistoomme vanhimman lukukirjamme kuvitus on hyvin vähäistä. *Me luemme jo*-lukukirjan mustalla ohuella tussilla luotu kevyen viivan kuvitus on tyypillisem-

pää 1950-luvun kuvitustyyliille (Joensuu 2003, 139). Lukukirjan ilmestymisvuosi (1962) on kuitenkin niin lähellä 1950-lukua, että kuvitustyylien yhteneväisyys lienee ymmärrettävää. Sukupuolirepresentaatiokuvia löytyi vain 45 kappaletta. Poikia, miehiä tai miespuoliseksi tunnistettavia hahmoja oli kirjan kuvituksessa 55 %. Tytöt, naiset ja naispuoliseksi tunnistettavat hahmot jäivät vähemmistöön 45 % kuvaosuudellaan. Kaikki sukupuolirepresentaatit olivat helposti tunnistettavissa ja luokiteltavissa joko tytöiksi tai pojiksi, joten tästä kirjasta ei löytynyt sukupuolineutraaleja kuvituksia. Suomalaisessa kuvituksessa on Joensuu (2003, 139) mukaan havaittavissa eri lajityyppejä, joista yksi on ”rudolfkoivumainen” jugend-perinne. Vuoden 1962 *Me luemme jo*-lukukirja edustaa puhtaasti tätä tapaa kuvittaa realistisine perinnesatukuvituksineen. Kirjan ensimmäiset 20 sivua sisältävät enemmän ja suurikokoisempia kuvia kuin kirjan loppupuolen sivut. Loppupuolella kuvia on harvemmassa ja ne ovat useimmiten pienikokoisia verrattuna alkupuolen kuvituksiin. Tällä ratkaisulla on luultavasti pyritty helpottamaan uusien lukijoiden luku-urakkaa ja herättämään lapsilukijoiden kiinnostusta.

Tytöt ja naispuoliset henkilöt on joka kuvassa esitetty hameeseen tai mekkoon pukeutuneena, hiukset vaihtelevat pitkistä lyhyehköihin. Pojat ovat pukeutuneet housuihin ja heidän hiuksensa ovat aina lyhyet. Pojille ja miespuolisille hahmoille on kirjan kuvituksessa varattu aktiivisen toimijan rooli; heidät esitetään muun muassa hiihtämässä (s. 79), ajamassa autoa (s. 8), veturia (s. 9) ja rekeä (s. 17), soutamassa (s. 106) ja lentämässä helikopterilla (s. 81). Tyttöjen kuvattu toiminta keskittyy leikkimiseen, oleskeluun tai rauhalliseen toimintaan; tyttöjä on muun muassa kuvattu vilkuttamaan koulusta palaavalle pojalle (s. 15), katselemaan lintuja (s. 14), rukoilemaan (s. 16) tai itkemään (s. 54). Kirjasta löytyy myös yksi aktiivisen tyttötoimijan kuvaus: essuun pukeutunut tyttöorava siivouspuuhissa (s. 33). Tyttöjen ja poikien väliseen kuvattuun yhteiseen toimintaa sisältyy muutama leikkikuvitus (s. 8, 28 ja 67). Näissä kuvissa tytöillä on yhtä kuvaa lukuun ottamatta leikkikalunaan nukke (s. 8, 15, 20, 28). Ainoa poikkeus on kahden tytön ja yhden pojan välinen mäenlasku, jossa varsinaista leikkikalua ei ole (s. 67). Pojan leikkikaluna kuvataan auto (s. 8), veturi (s. 9) ja nallekarhu (s. 28). Yhteistoimintakuvituksissa tytöt ja pojat kuvataan leikkimisen lisäksi myös haravoimaan (s. 93), syöttämään koiraa (s. 9) ja soutamaan yhdessä (s.106).

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Me luemme jo-lukukirjan nelivärisessä piirretyssä kansikuvassa on kuvattuna kaksi tyttöoppilasta, yksi poikaoppilas ja miespuolinen tonttu, joka karttakepistä päätellen toimii opettajana. Tyttöoppilas lukee kirjaa kuvan keskellä seisaallaan katse alas kirjaan luotuna ja hymyissä suin. Takana tyttö- ja poikaoppilaat istuvat hymyileväisinä pulpettiensa ääressä lukemassa. Oppilaiden lisäksi kuvassa etualalla esiintyvä opettajatonttukin hymyilee. Tyttöillä on päällään mekot ja paidat kun taas poika ja miestonttu on kuvattu housuihin ja paitoihin pukeutuneina. Tontulla on lisäksi hiippalakki. Tyttöjen puolipitkät hiukset ovat kiinni, toisella ruseteilla. Lyhythiuksisella pojalla on päällään sininen paita ja ruskeat housut, tontulla violetit housut ja tonttulakki sekä lila paita. Tyttöillä on pallo- ja ruutukuosiset mekot, joiden väreinä on käytetty sinistä ja keltaista sekä oranssia ja violettia. Taustavärit on harmaa, joten kuvassa esiintyvät hahmot nousevat taustastaan paremmin esiin. Kannen kuva on piirretty lasten tasosta.

Katse ohjautuu ensimmäisenä kansikuvan keskellä seisovaan tyttöön ja kirjaan, jota tyttö pitelee käsissään. Vieressä seisova miestonttu katselee kuvasta ulos, ystävällinen katse kirjan potentiaaliseen uuteen lukijaan suunnattuna. Toisluokkalaiset elävät vielä satujen ja mielikuvituksen maailmassa, joten fantasia-aiheisen tontun kuvassa olo saattaa herättää lapsilukijan mielenkiinnon. Sekä tytöille että pojille on annettu samaistumisen mahdollisuus esittämällä kuvassa tyttö- ja poikalukijat. Kannen lapsioppilaat ovat keskittyneet lukemiseen ja se näyttää sujuvan heiltä hyvin iloisista ilmeistä ja keskittyneistä asennoista päätellen. Kannen kuvan avulla pyritään antamaan kirjan sisällöstä ja lukemisesta mahdollisimman positiivinen ensivaikutelma, joten tontun ystävällinen ilme ja lapsilukijoiden hymyt eivät varmastikaan ole sattumaa. Yritetäänhän uusi lukija saada asennoitumaan tulevaan luku-urakkaansa mieluiten mahdollisimman innostuneesti ja korkein odotuksin.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Me luemme jo-lukukirjan sukupuolisesti hyvin perinteisen ja stereotyyppisen kuvitusmaailman sisältöä merkityksellisesti edustava kuva löytyy sivulta 8, jossa pieni tyttö leikkii nukkensa kanssa pienen pojan ajaessa hänen vierellään leikkiautollaan. Kuvan taka-alalla mekkoon ja pilkulliseen essuun pukeutunut rusettipäinen ja pitkähiuksinen tyttö leikkii

tyttönukellaan kannattamalla tätä käsistä. Myös nukella on pilkullinen mekko ja pitkät hiukset letitettynä ja ruseteilla kiinni solmittuina. Tyttö on kääntänyt katseensa ohi ajavaan autoilijapoikaan. Kuvan etualalla näkyy isoon polkuautoon istumaan kuvattu lyhythiuksinen poika, jolla on päällään kauluspaita ja housut. Pojan kädet ovat puristuneet tiukasti ohjaamaan auton rattia ja katse on suunnattu eteenpäin.

Kirjan kuva toisintaa näkemystä tytöistä hoivaajina ja antaa esimerkin tyttöjen huolenpito-vietin ilmenemisestä nukkeleikin parissa. Tyttöjen ulkonäkö on kirjan kaikissa kuvissa huoliteltu ja siisti. Myös tässä sivun kahdeksan kuvassa tytölle on kuvattu sievät rusetit, essu on somasti solmittu kiinni rusetilla ja jaloissa on pikkukengät valkoisine nilkkasukki-neen. Nukke toisintaa tytön huoliteltua ulkonäköä omilla pikkuruseteillaan ja pukeutumalla tytön kanssa kuosiltaan samanlaiseen pilkulliseen mekkoon. Tyttö on kuvattu taka-alalle poikaan nähden ja hänen katseensa on kiinnittynyt poikaan. Kuva voi antaa tytöille alita-juntaisen esimerkin 1960-luvun alun hyväksytystä tyttöydestä, johon kuuluvat hoivavietin toteuttaminen nukkeleikein, sievä ulkomuoto ja taka-alalle jättäytyminen suhteessa huomiohakuisempiin poikiin.

Kuvan poika on miehisyyteen perinteisesti liitettyjen mieltymysten mukaisesti kuvattu auton rattiin, toisintamaan poikien oletettua mieltymystä vauhdin hurmaan ja mekaniikkaan. Erilaiset ajopelit ja miehisuus on Me luumme jo-lukukirjassa yhdistetty useissa kuvituksissa toisiinsa. Tämä nimenomainen kuva jatkaa totutulla linjalla liittämällä polkuautolla ajamisen pojan leikkikuvitukseen. Pojan tyytyväinen ilme ja eteenpäin suuntautuva määrätietoinen katse lisäävät kuvan aikaansaamaa mielikuvaa pojan itsevarmuudesta ja päättäväisyydestä. Molemmat piirteitä, joita on totuttu yhdistämään miessukupuoleen. Poika autoineen on kuvattu kuvan etualalle ja toisen hahmon, eli tytön, ihaileva katse on kiinnittynyt häneen. Poika ei kuitenkaan huomioi tyttöä katseellaan vaan keskittyy ohjaamaan kuluneuvoaan eteenpäin. Hän toteuttaa ajoviettään ja hurjastelun tarvettaan omapäisesti ajamalla sinne minne haluaa välittämättä muiden katseista. Toisin kuin katselijan rooliin jäävä taka-alan tyttö, pääsee etualan määrätietoinen poika toteuttamaan aktiivisesti ja vapaasti omaa autoleikkiään.

8.3.1.2 Aikamme lukukirja 2 (1969)

Aineistomme toinen kuusikymmentäluvun kirja on *Aikamme lukukirja 2*, jonka runsaasta kuvituksesta vastaa Elina Vanninen. Verrattuna kuusikymmentäluvun alussa ilmestyneeseen *Me luemme jo*-lukukirjaan sisältää tämä kyseisen vuosikymmenen loppupuolella ilmestynyt *Aikamme lukukirja 2* huomattavasti enemmän kuvasisältöä. Kuvitus ei ole enää yksinomaan mustavalkoista ja piirrettyä vaan mukana on myös nelivärikuvitusta ja värivalkuvia. Kirjasta löytyy yhteensä 643 sukupuolirepresentaatiokuvaa. Poikia, miehiä ja miespuolisia eläimiä tai olentoja oli 60 % kaikista sukupuolirepresentaatiokuvista. Tyttöjä, naisia ja naispuolisia eläimiä tai olentoja on aineistosta 37 %. Sukupuolineutraaleja hahmoja löytyi aineistosta vain kolmen prosentin verran. Joensuu (2003, 139) esittää suomalaisesta kuvituksesta löytyvän sarjakuvamaisen, paljon yksityiskohtia sisältävän kuvitustavan, jota voisi kutsua 'maurikunnasmaiseksi' hulluttelevaksi ilmaisuksi. Tämä vuoden 1969 *Aikamme lukukirja 2* on kuvitussisällöltään hyvin sarjakuvahenkisen lukuisine yksityiskohtineen ja varsinaisine sarjakuvineen (s. 170 – 175). 1960-luku toi Joensuun (2003, 140) mukaan muutoksia lastenkirjallisuuden ja kuvitetun kirjallisuuden sisältöihin ja kuvakielen. Kirjoihin vaadittiin lisää arkitodellisuutta käsitteleviä aiheita, kuten perhe-elämän muutoksia. Tyyli muuttui eloiseksi ja graafinen ilme keveni. Kirja alettiin nähdä kokonaisuutena, jossa kuvituksen, typografian, taiton ja kirjan muodon tuli sopia yhteen. *Aikamme lukukirja 2* on malliesimerkki vuosikymmenensä kuvituksessa tapahtuneista muutoksista. Lukukirjan tyyli on eloisa, runsas ja kirjan ulkoasuun kokonaisuutena on selkeästi kiinnitetty huomiota kuten esimerkiksi sivut 140 – 141 osoittavat.

Kirjassa seurataan Ulla, Matti ja Mikko Hietasen perheen elämää. Lapset ovat sisaruksia keskenään ja perheeseen kuuluvat lisäksi äiti ja isä. Ulla ja Matti ovat jo koululaisia, mutta pikkuveli Mikko ei ole vielä tarpeeksi vanha kouluun. Perheen lapsia on kuvattu usein leikkimään toistensa kanssa, paljon on tosin myös yksittäiskuvauksia, joissa esimerkiksi Ulla leikkii emäntää (s. 19 – 23), Matti leikkii kissansa kanssa (s. 65 – 66) tai joissa Mikko leikkii mielikuvitusleikkiä koiran kanssa (s. 8 – 9). Äiti ja isä on myös kuvattu usein yhteistoimintaan; jouluvalmistelujen aikaan koko perhe on puuhaamassa yhdessä keittiössä, essu löytyy sekä isän että äidin yltä (s. 96 – 97). Myöhemmin sivulla 117 joulukuusen ko-

ristelupuuhiin on kuvattu isä ja lapset ovat kokoontuneet kuuntelemaan kirjaa lukevan äidin ympärille. Lasten lehdentoimitusleikkiin äiti osallistuu kirjoittamalla lasten tekstit puhtaaksi ja isä lukemalla valmiin lehden (s. 146- 147). Kirjan viimeinen koko perheen toimintakuviutus löytyy sivuilta 236 – 237, jossa Hietasen perhe suunnittelee pöydän äärellä istuen lomamatkaa. Isällä ja Matilla on käsissään kirja ja kartta kun taas äiti, Ulla ja pikkuveli Mikko on kuvattu istumaan pöydän vasempaan päähän kuuntelijan rooliin.

Miehiä on kuvattu useissa ammateissa kuten palomiehenä, suutarina, maalarina, räätälinä, puuseppänä, tuomarina, palomiehenä, astronautina, huoltamotyöntekijänä ja opettajana (s. 36, 197 – 198). Naiset esiintyvät kuvituksissa seuraavissa ammateissa: jäätelökioskin myyjänä, sairaanhoitajana, lentoemäntänä ja leipomon myyjänä (s. 175, 196 ja 198). Nainen on moneen kertaan kuvattu keittiöön leipomis- tai ruoanlaittopuuhiin (s. 94 – 96, 103, 111 ja 209). Käsityöt (s. 42, 105 – 106) ja lasten hoitaminen (s. 48, 150) ovat myös naisten toiminnaksi kuvattuja aktiviteetteja. *Aikamme Lukukirja 2*:ssa äidit lähinnä hellivät ja hoivavat (s. 79, 103, 130) lapsiaan kun taas miesten ja lasten keskeiseen yhdessäoloon kuuluvat erilaiset askareet ja puuhastelut, kuten puunveisto (s. 50) tai maatalon työt (s. 17, 23). Vain kahdesti isä on kuvattu pitämässä lapsia sylissään tai polvellaan ja osoittamassa näin suoranaisesti hellyyttä lapsiaan kohtaan (s. 110 ja 233).

Tyttöjä ja poikia on useaan otteeseen kuvattu leikkimään yhdessä. Sivulla 79 kolme poikaa tutkii maailmankarttaa ilmeisesti lastenhuoneen lattialla koska ympärille on kuvattu leikkikaluja kuten nallekarhu ja kaksi katosta roikkuvaa laivan ja lentokoneen pienoismallia. Pojat istuvat kumartuneena kartan päällä osoitellen eri paikkoja sormillaan. Kuvan ainoa tyttö on kuvattu istumaan kädet sylissään kartan ulkopuolelle poikien taakse ihmettelevä ilme kasvoillaan. Yhteisleikkiä, johon sekä pojat ja tytöt yhdessä aktiivisesti osallistuvat on kuvattu sivuilla 200 – 201 kun kolme poikaa ja kolme tyttöä on kuvattu piirtämään ja maalaamaan lastenhuoneen pöydän ääreen. Pöydän ympärille on piirretty leikkikaluiksi kaksi nallekarhua ja pallo. Poikia on kuvattu leikkimässä leikkiveneen kanssa (s. 19), sarjakuvia lukemassa (s. 201), leikkikuormurista kinastelemassa (s. 61) ja nallen ja pallon kanssa (s. 61). Tyttöjen leikkikaluiksi on kirjassa kuvattu muun muassa keittiön kaapin purkit, joita tyttö leikeissään järjestee (s. 20), kenkä, jota tyttö tuudittaa (s. 70 – 73), nallekarhu (s. 55, 99) ja kolme kertaa leikkikaluna esiintyvä nukke (s. 136 ja 176 ja 233).

Aikamme Lukukirja 2:ssa on piirroskuvituksen lisäksi muutamia koko sivun tai aukeaman kokoisia värivalokuvia. Näissä valokuvissa on kuvattu yleisnäkyimiä paikoista kuten yleinen uima-allas (s. 41) ja joulukoristeltu tavaratalo (s. 146). Valokuvissa pojat pelaavat jääkiekkoa (s. 2 – 3) ja hiihtävät (s.161). Tytöt ruokkivat sorsia ja voimistelevat (s. 43 ja 246 – 247). Yhdessä tyttöjä ja poikia on kuvattu kiikkumaan keinuilla, soutamaan ja pyörimään huvipuistolaitteessa (s. 42 – 43 ja 162). Saamelaisperhe on valokuvattu ulkona kotansa edessä siten, että äiti on etualalla kahden pienen lapsen kanssa isän ja koiran jäädessä istumaan hieman kuvan taka-alalle (s.145).

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Aikamme lukukirja 2:n kannessa on kuvattu kuusi istuvaa lasta joista kolme on tyttöä ja kolme poikaa. Kaikilla tytöillä on yllään mekot, väreinä sininen, punainen ja violetti. Tyttöjen hiukset ovat pitkät, keskipitkät ja lyhyet. Pidemmät tyttöjen hiukset on kiinnitetty joko soljilla tai rusetilla. Pojilla on jalassaan siniset tai violetit housut, paitojen väreinä punainen, harmaa ja vihreä. Kaikkien poikien hiukset ovat lyhyet. Pojista kaksi lukee kirjaa, muiden ympärillä olevien lasten kuunnellessa. Lattialla istuvan kuuntelijapojan viereen on kuvattu leikkipupu. Taustan väritys on harmaanturkoosia.

Kuvan keskiössä istuu kaksi lukevaa poikaa, jotka ovat kansikuvan aktiiviset toimijat. Kolme tyttöä ja yksi pienempi, lattialla istuva poika ovat kerääntyneet kuuntelemaan lukevien poikien ympärille. Tyttöjen keskittyneet katseet ovat suuntautuneet toiseen lukevaan poikaan. Lattialla istuva pikkupoika katselee lukevaa poikaa hymyillen ylöspäin. Aivan kuten *Me luemme jo*-lukukirjan kansikuvassa, myös tässä aihevalinta on osunut kirjoihin, lukemiseen ja lukeviin lapsiin. Tässä kansikuvassa tyttöjen ja pikkupojan rooliksi vain on jäänyt kuuntelijan osa kun taas *Me luemme jo*-kirjassa sekä tytöt että pojat oli kuvattu aktiivisiksi toimijoiksi ja itsenäisiksi lukijoiksi. Toisaalta poikien kuvaaminen lukijoiksi saattaa olla pyrkimystä vahvistaa yleensä lukijoina heikompien poikien omaamaa lukijakuvaa itsestään.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Aikamme lukukirja 2:ssa on jo havaittavissa pyrkimystä sukupuolten tasa-arvoiseen kuvaamiseen kuten esimerkiksi aukeaman 96 – 97 kuva osoittaa; isä ja äiti, pojat ja tytöt on kaikki kuvattu yhdessä keittiöön jouluvalmistelupuuhin. Sekä isällä että äidillä on yllään essu ja he yhdessä hääraävät kattiloiden ympärillä. Tämä kuva on kuitenkin yksinäinen poikkeus koko kirjan laajaa sisältöä tarkasteltaessa, emmekä siksi voineet valita sitä sisältöä merkityksellisesti edustavaksi kuvaksi. Sivun 19 kuva perheen lapsista Ullasta, Matista ja Mikosta antaa edustavamman kuvan *Aikamme lukukirja 2*:n sisällöstä, joten päädyimme valitsemaan sen.

Kuvassa etualalla on paitaan ja hameeseen pukeutunut tyttö, joka siivoaa hieman kumartuneessa asennossa käyttäen harjaa ja rikkalapiota. Tytön viereen on kuvattu liesi kattiloiheen ja pannuineen. Tytön pitkät hiukset on solmittu kiinni rusetilla ja hänen katseensa on kiinnittynyt yläviistoon, jossa häntä katselee kaksi poikaa. Kuvan yläkulmaan kuvatuista pojista toisella on lippalakki päässään ja molemmilla on jaloissaan kumisaappaat. Pienemmällä pojalla on päällään kurainen paita ja pystyraidalliset shortsit. Isompi pojista kantaa käsissään purjeveneeseen pienoismallia ja näyttää siltä kuin pojat olisivat kävelleet sisälle suoraan ulkoa. Poikien katseet ovat kääntyneet alaviistoon siivoavaa tyttöä kohti. Poikien ilmeet ovat ihmetteleviä ja pienemmän pojan suu on kuvattu auki. Kuva on muuten väriykseltään harmaan eri sävyinen mutta kattila, rikkalapio ja pienoisvene on kuvattu vihreiksi.

Tyttö on kuvattu keittiöön lieden viereen siivoamaan kun taas pojat tulevat sisälle kumisaappaissaan kesken leikkiensä. Tyttö on asetettu kuvassa naisen perinteiseen kodin toimintaympäristöön: keittiöön, ja hänen toiminnakseen on kuvattu perinteisesti naiselle kuuluvaan kodinhoitoon sisältyvää toimintaa: siivoamista. Tytön toiminta konnotoi perinteistä naisen roolia ja ylläpitää kulttuurimme myyttejä, jotka koskettavat esimerkiksi naisen itsestään selväksi muuttunutta roolia kodin järjestyksen ylläpitäjänä (Seppänen 2004, 183 – 184). Tyttölapsi on vastuullinen ja siisteyttä ihannoiva pikkunainen, jonka leikiksi kelpaa keittiön siivoaminen. Kuraiset ja sisätilojen siisteydestä välinpitämättömät pojat keskittyvät hauskanpitoon, eli leikkimiseen, ja katselevat ehkä jopa säälien sisällä siivoavaa tyttöä.

Kuva toisintaa ehkä tiedostamattaan Seppäsen (2004, 183 – 184) mainitsemia naisen ja miehen roolia koskettavia myyttejä. Poikien vapaus, välinpitämättömyys säännöistä ja vil-liys, joka ilmenee tässä tapauksessa likaisuutena ovat ominaisuuksia, jotka liitetään poikiin paljon tyttöjä useammin. Näin toimimalla vahvistetaan mielikuvaa siitä, että tämä on poi-kien normaalia käytöstä ja edellä mainitut piirteet ovat heidän luonnollisia ominaisuuksi-aan. Tytön alistuneisuus, siisteys ja kotiympäristöön sitominen taas puolestaan vahvistavat näiden piirteiden tyttösitoutuneisuutta.

8.3.2 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 1980-luku

Tutkimukseen valitsemamme kaksi kahdeksankymmentäluvun lukukirjaa ovat kuvitusta-soltaan toisistaan poikkeavia. Vanhempi vuonna 1987 ilmestynyt *Aapiskukon lukukirja 2* on ehkä painoteknisistä syistä tai kuvittaja Tini Sauvon näkemyksen mukaisesti pehmeära-jaisempi, väritykseltään suttuisempi ja piirrostyyliltään kömpelömpi kuin kaksi vuotta myöhemmin ilmestynyt *Hyvä Suomi, lukukirja 2*, jonka kuvitus on Maija Rannan käsialaa. Kahdeksankymmentäluvulla ilmestyneet kaksi lukukirjaa ovat täynnä inhimillisiä eläin-hahmoja, jotka toimivat satumaailmassa joko yhdessä tai erikseen ihmisten kanssa. Eläin-ten toiminta tapahtuu luonnon helmassa kun taas kirjoissa esiintyvät runsaat lapsikuvaukset vievät lukijan niin kouluympäristöihin kuin mielikuvitusseikkailuihin ympäri maailmaa.

8.3.2.1 Aapiskukon lukukirja 2 (1987)

Aineistomme kahdeksankymmentäluvun kirjoista ensimmäinen on nimeltään *Aapiskukon lukukirja 2*. Lukukirjan on kuvittanut Tini Sauvo. Kuvitus on neliväristä ja isohkoja piir-roskuvia löytyy miltei joka aukeamalta. Sauvon kuvitustyyli on realistista ja väritys maan-läheisiä värejä suosivaa. Kirjassa seikkailevat inhimillistetyt eläimet on piirretty samaan realistiseen tyyliin kuin kirjan muukin kuvitus. Joensuun (2003, 140) mukaan 1980-luvulla suomalaiskuvittajien on havaittu omaksuneen selkeän, rehevän ja syvällisen sävyjen käy-tön. Luontokuvaukset, satuhahmot ja lapsikuvaukset kuuluivat myös aikalaisten erityis-osaamiseen. Edellä mainitut piirteet ovat havaittavissa myös *Aapiskukon lukukirja 2*:ssa kaikilta muilta osin paitsi värisävyyden osalta. Väritys on Sauvolla melko tukkoista ja tasa-paksua, eikä kirja niiltä osin yllä sen aikaisiin odotuksiin. Kirjassa esiintyy myös jonkun

verran koulumaailmaan liittyvää kuvitusta. Lukukirjasta löytyy yhteensä 378 sukupuolirepresentaatiokuvaa, joista poikien, miesten tai miespuolisten eläinten tai hahmojen osuus on 57 %. Jälleen kerran enemmistö sukupuolittuneista kuvauksista esittää miehiä sillä tyttöjen, naisten ja naispuolisten eläinten tai hahmojen osuus lukukirjan aineistosta jää vain 30 prosenttiin. Sukupuolineutraaleja tai epäselviä hahmoja on koko aineistossa 13 prosenttiyksikön verran.

Aapiskukon lukukirja 2:n kuvitus noudattaa kakkosluokkaa aloittavien oppilaiden elämäntapaa; ensin kuvituksen avulla kerrataan kesäloman tapahtumia (s. 2 – 4) ja sitten vuoroon tulevat koulunaloitukseen liittyvät kuvitukset (s. 5 – 9). Lukukirjan alussa kuvitukset vuorottelevat kirjan ihmispäähenkilöiden Annin ja Esan ja eläinpäähenkilöiden Heikki-jäniksen ja Simo-Siilin välillä. Noin joka toinen aukeama on omistettu ihmisten maailman kuvaamiseen jolloin seuraavassa aukeamassa ollaankin jo eläinten elämän parissa. Kahden erillisen kehyskertomuksen ohella mukana kulkevat tiiviisti perinnesadut ja niihin liittyvät satukuvitukset kuten kuva Pienestä punaisesta kanasta (s. 17) ja Kolme pukkia-sadun puki- ja mörkökuvitus (s.30). Kirjan loppupuolella sivulta 148 alkaa Juhla-osasto, jossa käydään läpi suomalaisiin suurmiehiin liittyviä juhlia. Piirretyin kuvin ja tekstein esitellyiksi tulevat Aleksis Kivi, Sakari Topelius, J.L. Runeberg, Elias Lönnrot ja Mikael Agricola. Lukukirjan päättävä Satu-osasto perinnesatuineen ja harvoine kuvituksineen alkaa sivulta 166.

Eläimiä kuvataan sekä inhimillistettyinä Heikki-jäniksen (s. 5, 9) ja Simo-siilin (s. 5, 9, 20) tapaan mutta myös realistisesti (s. 24 – 25, 36 – 37 ja 90) kuvittamassa eläinaiheisia satuja ja kertomuksia. Inhimillistettyjen eläinten sukupuolten välille pyritään tekemään eroja puukeutumisen, asusteiden ja värien käytön avulla. Tyttöeläimen tunnistaa muun muassa seuraavista: hänen päähänsä kuvatusta pinkistä rusetista (s. 8), punaisesta hilkasta (s. 20), vaatteiden pinkistä väristä (s. 28 – 29 ja 40), käsitöiden tekemisestä (s. 28 – 29) tai lasten hoitajaksi kuvaamisesta (s. 41). Poika-eläimet on puettu ”poikaväreihin” kuten siniseen ja vihreään (s. 5, 8 – 9, 40 – 41, 42 – 43).

Ihmistytöjen kuvatussa vaatetuksessa on tapahtunut suuria muutoksia sitten 1960-luvun. Essut, hameet ja mekot ovat miltei tyystin kadonneet tyttöjen päältä ja korvautuneet samanlaisilla paita-housu-yhdistelmillä kuin poikien päällä on totuttu näkemään. Hame kuvataan kehyskertomuksessa ihmistytöjen päällä vain kirjan alussa kun on koulun ensimmäinen päivä (s.7) ja loppupuolella kun on viimeinen päivä koulua (s. 143) – erikoistapauksissa tyttö vielä siis pukee yllensä hameen. Hameita ja mekkoja löytyy myös kuvatussa vierasmaalaisia lapsia (s. 86 ja 150 – 151), vanhaa aikaa (s. 82, 157, 167) sekä satu- ja fantasiamaailmaa (s. 48 – 49, 58 – 59, 78 – 79, 122 ja 124). Satujen naisten hiukset on pääsääntöisesti kuvattu pitkiksi (s. 11, 48 – 49, 167). Kehyskertomuksen tytöillä hiukset saattavat olla lähes yhtä lyhyet kuin pojilla (s. 141), joilla hiusten pituus on pysynyt samanpituisena, eli lyhyenä, vuosikymmenestä toiseen.

Stereotyyppiset tyttöjen ja poikien värit ovat valloillaan tämän lukukirjan ihmislapsia kuvatussa sillä selkeät ulkoiset sukupuoli-tunnukset kuten eriävä vaatetus ja esimerkiksi rusetit ovat jääneet vähemmälle. Lasten sukupuolten välistä eroa on jollain tavoin silti pitänyt tuoda esille ja värien käytön avulla siihen on pyritty kuten seuraavien sivujen (6 – 7, 14, 46 ja 71) esimerkit osoittavat: tytöillä on päällään punasävyisiä ja kuviollisia vaatteita, pojilla puolestaan siniset ja vihertävät sävyt ovat enemmänkin sääntö kuin poikkeus. Tytön päältäkin voi löytää ”poikavärejä”, jos vain sukupuoli tulee esiin jotenkin muuten, esimerkiksi rusettipäisillä leteillä (s. 7). Sivun 46 kuvassa on kuvattu rohkea ja peloton tyttö, joka uhmaa vihaista koiraa muiden oppilaiden jäädessä pelokkaina taustalle seuraamaan tilannetta. Tämä tyttö on kuvattu vihreään paitaan ja sinisiin housuihin – ehkä värien avulla on pyritty vahvistamaan mielikuvaa työstä rohkeana, enemmän pojan, kuin tytön kaltaisena.

Aapiskukon lukukirja 2:ssa pyritään jonkun verran useammin esittämään tytöt ja pojat sekä naiset ja miehet samanarvoisina ja yhteisissä puuhissa verrattuna 1960-luvun kirjoihin.

Tytöt ja pojat leikkivät samoja leikkejä (s. 71, 126,141) ja naiset ja miehet työskentelevät yhdessä (s. 10 – 11, 51, 79). Leikkikalut ja leikkikuvaukset olivat tässä kirjassa huomattavasti pienemmässä osassa kuin 1960-luvun lukukirjoissa. Leikkikaluiksi kuvataan pehmo-hiiri (s. 28 – 29), nallekarhu (s. 34) sekä kävyt ja kaarnanpalat (s. 126). Nukkeja tai pikku-autoja ei näy yhtäkään.

Miespuolinen henkilö kuvataan töissä edelleen huomattavasti useammin kuin nainen. Miehiä on kuvattu seuraavissa ammateissa: lentokenttävirtilijä (s. 2), maanviljelijänä (s. 10 ja 157), puutarhurina (s. 50), puuseppänä (s. 51), valokuvaajana (s. 55), halonhakkaajana (s. 75), leipurina (s. 79), suutarina (s. 88), sekatarvakauppiaina (s. 110), opettajana (s. 161), talonpoikana (s. 173) ja ritarina (s. 209). Lukukirjan naisia oli kuvattu seuraavissa ammateissa: maanviljelijänä (s. 3), räätälinä (s. 28 – 29), leipurina (s. 79) ja kaksi kertaa opettajana (s. 46 ja 151). Esa kuvataan leipomaan mustikkapiirakkaa (s. 2), joka voidaan nähdä sukupuoleen normaalisti liittymättömänä toimintana. Tyttöjen kuvattu toiminta on hyvin perinteistä ja naissukupuoleen liitettävää kuten sienestystä (s. 20), ompelemista (s. 28 – 29), kehräämistä (s. 92) ja kukkien poimimista (s. 145).

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Aapiskukon lukukirja 2:n piirretyissä kansikuvassa lyhythiuksiset tyttö ja poika istuvat selkää katsojaan päin katsellen puisten kehysten sisällä seisovia eläinhahmoja, joista toinen on valkoista kukkaa pitelevä siili ja toinen sinisiin haalareihin pukeutunut jänis. Ihmispojalla on päällään siniset housut ja sini-valkoraidallinen paita. Tytöllä on yllään punainen paita ja puna-vihreäraidallinen hame. Puisten kehysten yläosaan on kuvattu vihreäraidalliseen liiviin pukeutunut aapiskukko, jolla on karttakeppi jalassaan. Lisäksi kuvassa näkyy työn vieressä istuva harmaaraidallinen kissa, joka katselee pää kenossa kehysten sisäpuolella näkyviä eläinhahmoja. Kansikuvan taustaväritys on harmaansinertävä.

Kuvaa tulkitsemalla siilin ja jäniksen sukupuolta on vaikea päätellä varmasti, joskin jäniksen siniset haalarit ja naismaisten piirteiden puuttuminen antavat olettaa, että jänis on sukupuoleltaan mies. Tutkimissani lukukirjoissa eläinten naissukupuolta kuvataan stereotyyppisen naisvaatetuksen (kuten hame, mekko ja essu) ja asusteiden (kuten korut ja käsilaukka) lisäksi yleensä esimerkiksi pitkillä silmäripsillä. Eläimillä vaatteiden värit ovat hyvin usein stereotyyppisesti jakautuneet myös värien perusteella; tyttöeläimet puetaan punaiseen ja poikaeläimet puolestaan siniseen, siksi kansikuvan siniset haalarit antavat vihjeen siitä, että kyseessä olisi poikajänis. Myöhemmin kirjan tekstistä selviää, että sekä

kannen jänis että siili ovat poikia. Kannessa esiintyvä aapiskukko on myös selkeästi mieskukon piirteinen ja herrasliiveinen.

Istuva silmälasipäinen ihmispoika osoittaa aktiivisuuttaan heiluttamalla kättään kehyksen sisällä seisoville eläinhahmoille. Pojan vieressä oleva polkkahiuksinen tyttö istuu paikoiltaan pitäen kättään polvellaan ja tyytyy katselemaan kehyksen eläinhahmoja vilkuttelematta. Pojalle on jälleen annettu aktiivisempi toimijanrooli tytön jäädessä passiivisempaan katselijan asemaan. Tytön ja pojan vaatetus noudattaa perinteistä sukupuolittunutta värimaailmaa: pojalla sinistä, tytöllä punaista. Aineistomme kuudesta kansikuvasta vain kahdessa ei ollut kuvattu minkäänlaista kirjaa ja lukemista, tämä *Aapiskukon lukukirja 2* oli toinen niistä. Lapsilukijan mielenkiinnon houkuttelemiseksi kansikuvassa esiintyy yhteensä neljä erilaista piirrettyä eläintä – satu- ja luontoaiheiden on todennäköisesti ajateltu viihdyttävän toisluokkalaisia lukukirjan käyttäjiä.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Aapiskukon lukukirja 2:n kuvitus sivulla 51 kuvitus ilmentää lukukirjan moninaista sisältöä yhdistäessään eläinhahmojen satumaailman ihmisten reaali maailmaan. Sivun kuvitus koostuu neljästä erillisestä pikkukuvasta, jotka yhdessä muodostavat kokonaisuuden. Sivun yläreunassa kuvataan oranssilla lentokoneella lentävä musta lintu, jolla on lentolasit silmillään. Lentokoneen alapuolella on kuva kaupasta, jonka edustalla seisoskelee hienoihin vaatteisiin pukeutunut lehmärouva ja punakuviolliseen mekkoon pukeutunut susi. Lehmärouva kantaa käsilaukkua ja susiäiti työntää edessään sinisiä lastenvaunuja. Taustalla näkyy sekatarvakauppa, jonka seinälle on kiinnitetty kyltti, jossa lukee kauppa. Kauppakuvan alapuolella kuvataan sinihaalarinen ja punainen lippalakki päässään puusepän verstaalilla työskentelevä majava. Majavaherra pitää suussa nauvoja, joita aikoo seuraavaksi vasaroida kiinni työn alla olevaan puiseen tuoliin. Majavakuvan yhteyteen on kirjoitettu: ”Puusepänverstaas”. Alimmainen sivun kuva kuvastaa punaiseen mekkoon pukeutunutta silmälasipäistä hiirirouvaa, joka mittailee oranssi-valkoisen kissa-asiakkaansa mittoja mittanauhalla. Hiiren yläpuolelle on kirjoitettu teksti: ”Ompelimo”. Ensimmäisen kuvan lentäjälintu ja alimmaisen kuvan kissa-asiakas kuuluvat kirjan 13 prosentin laajuiseen sukupuoleltaan

neutraaliin hahmojoukkoon, sillä heidät kuvataan ilman mitään ulkoisia sukupuolittavia tunnusmerkkejä.

Kirjan kuvitus osoittaa kuinka ihmisiin liitettävät käsitykset ammattien tai toimien sopivuudesta eri sukupuolten välillä on helppoa siirtää eläinmaailmaan. Viattomien eläinhahmojen avulla voidaan vahvistaa lasten alitajuntaisia käsityksiä siitä, kuinka asiat maailmassa oikein toimivat. Naispuoliset eläimet, joita tässä tapauksessa ovat lehmä, susi ja hiiri, viettävät aikaansa ostoksilla käymiseen, lasten hoitoon ja ompelimossa työskentelyyn. Sivun ainoa miespuolinen eläin, majava, kuvataan työskentelemään puuverstaalla. Miestä kuvaavaksi eläimeksi on valittu majava, jonka tiedetään rakentavan ahkerasti itselleen kestävää pesäpaikkaa ja taistelevan virran kuohuja vastaan. Pitkäjännitteisellä työllä sen onnistuu ennen pitkää valmistaa itselleen puutavarasta koottu kestävä koti keskelle koskea. Puuverstaalle nikkaroimaan kuvatun miesmajavan yhteys tosielämän majaviin on melko selkeä. Majava konnotoituu siis askaroivaksi, käsistään käteväksi mieheksi.

Naiseutta kuvataan tämän sivun kuvituksissa kolmen eri eläimen avulla. Ensimmäinen niistä on lehmä, jonka ajatellaan yleisesti olevan säyseä ja lauhkea eläin, josta on monenlaista hyötyä omistajilleen. Lehmä ruokkii ja juottaa eri tavoin omistajansa ja siitä on hyötyä myös lannoittamisessa, ulkosalla lehmät viettävät aikaansa ruohopelloilla märehkien. Kirjan kuvassa lehmärouvan ilme on ystävällinen hänen tervehtiessään kaupan edessä tapaamaansa susiäitiä. Turkislakki ja turkiskauluksinen takki yllään liikkuva lehmärouva on ilmeisesti menossa ostoksille. Lehmään liitettyjen yllä mainittujen perinteisten piirteiden siirtäminen naiseuteen on kirjan kuvan perusteella hankalaa mutta kuva antaa uutta ajattelamisen arvoista tietoa, siitä kuinka naiset esitetään ja mitä piirteitä naiseuteen ajatellaan liittyvän. Kuvan voidaan ajatella kuvastavan naisen lauhkeaa luonnetta, halua koreiluun ja naisen tarvetta käydä ostoksilla joko omaksi huvikseen tai sitten tarpeeseen. Seuraava naiseksi kuvattu eläin on susi. Susi on yksinäinen, itsenäinen ja arka saalistajaeläin, joka viihtyy ajoittain yksin mutta saalistaa laumassa. Saduissa sudet on monesti kuvattu pahoina ja vaarallisina eläiminä, mutta tässä nimenomaisessa tapauksessa susi kuvataan lapsestaan huolehtivana äitinä. Ehkä äitiyden ajatellaan kumoavan suteen normaalisti liitetyt epäilyttävät piirteet. Kolmas naispuoliseksi kuvattu eläin *Aapiskukon lukukirja 2:n* sisällöltään merkityksellisessä kuvituksessa on hiiri. Hiiriin liitetään monesti piirteitä kuten arkuus,

raukkamaisuus ja pelkuruus. Kirjan kuvassa hiiri on kuitenkin esitetyistä naiseläimistä ainoa, joka kuvataan työelämässä aktiiviseksi. Hiiren asiakkaaksi on kuvattu kissa, jota hiiren luulisi kammoavan kissa-hiiri-saalistussuhteen vuoksi. Kuvassa naishiiri hoitaa työnsä kuitenkin rauhassa osoittamatta minkäänlaista arkuutta.

Sukupuolineutraalina kirjassa kuvattuun kissaan yhdistetään monesti piirteitä kuten viekaus, laiskuus, sitkeys ja itsenäisyys. Kirjan kuvassa kissa esitetään säyseänä ompelimon asiakkaana, joka on tullut mittauttamaan itsensä vaatteiden valmistusta varten. Lentokoneeseen ja sitä ohjastavaan sukupuolineutraaliin lintuun voidaan ajatella liitettävän piirteitä kuten vapaudenkaipuu, hurjapäisyys ja vauhdikkuus. Sukupuolestaan epävarmat tai sellaiset poika- ja tyttölukijat, jotka eivät löydä ”omien sukupuoltensa” representaatioista samaistumisen tunteita ja kohteita voivat ehkä löytää niitä sukupuolineutraaleiden hahmojen kuvauksista.

8.3.2.2 Hyvä Suomi 2, lukukirja (1989)

Aineistomme toisen 80-luvulla ilmestyneen teoksen *Hyvä Suomi 2, lukukirjan* kuvitus on Maija Rannan käsialaa. *Aapiskukon lukukirja 2:n* paikoin suttuiseen painojälkeen verrattuna *Hyvä Suomi 2, lukukirjan* syvät ja kauniit värisävyt ovat kuin eri maailmasta. Joensuun (2003, 140) luonnehdinnan mukaan 1980-luvun kuvittajille tyypillinen selkeiden, rehevien ja syvällisten värisävyjen käyttö todentuu Rannan kädenjäljessä. Samoin kuin *Aapiskukon lukukirja 2:ssa* on myös tässä toisessa 1980-luvun lukukirjassa erittäin runsaasti luontosatu-, ja lapsikuvausta. Kirjan oman luonnehdinnan mukaan oppilaalle pyritään antamaan kuvaa hänestä itsestään laajemmassa yhteisössä oman naapurustonsa, kaupunginosansa, kylänsä ja ihmiskunnan jäsenenä sekä aurinkokuntansa asukkaana. Sukupuolirepresentaatiokuvia löytyi kirjasta yhteensä 309 kappaletta. Poikien, miesten ja miespuolisten eläinten tai olentojen esiintymisosuus aineistosta oli 49 %. Tyttöjen, naisten ja naispuolisten eläinten tai olentojen osuus oli 31 %. Sukupuolineutraalien kuvarepresentaatioiden osuus koko muusta aineistosta oli jopa 20 %.

Kirjan alussa aloitetaan koulua ja tutustutaan syksyiseen luontoon kahden ihmislapsen, Anu-tytön ja Sasu-pojan, sekä Aapeli-haltijan, peikkopoika Lallin ja Nelli-oravan avustuksella. Lalli-peikkopoika kuvataan lukemassa kirjaa puumajassa (s. 4) ja hyvin epäsiististi ruokailemassa (s. 8). Kirjan eläinkuvitukset ovat pääosin realistisia (muun muassa s. 14, 43, 45, 47, 65 – 67, 88, 92 – 93, 157) mutta inhimillistämistäkin on. Sivun 17 madolla on päässään musta lierihattu, joka yhdessä viereisen tekstin kanssa varmistaa, että kyseessä on miespuolinen mato. Vaatetuksen avulla sukupuolen tunnistaminen onnistuu sivujen 46 ja 52 osalta, joissa miespuoliset eläimet on kuvattu liiviin, housuihin tai paitaan pukeutuneina. Naispuoliset eläimet tunnistaa essusta ja mekosta. Hiiriperhe haluaa toisiaan sivun 46 kuvassa, jossa sukupuolineutraaliksi jäävä hiirilapsi on vaatteeton, äidin yllä on essu ja kolmas hahmo, oletettavasti isä, on pukeutunut vihreään villapaitaan. Villapaitaan pukeutuneen hiiren kulmakarvat ovat naishiirtä paksummat, joten hiiren voidaan olettaa kuvaaavan miestä. Sivulla 81 kuvataan metsän eläinten joulua ja osa kuvan hahmoista on sonnustautunut viittoihin, kruunuihin ja vöihin. Eläinten sukupuolet jäävät neutraaleiksi, sillä kuvan perusteella niitä ei voi sijoittaa mihinkään luokkaan erityisen varmasti. Kirjan viimeinen sukupuolitettu eläinkuvitus löytyy sivuilta 108 – 109, jossa metsän eläimet ovat koontuneet takkatulen ääreen kuuntelemaan Aapelin tarinoita. Peikkopoika Lalli veistää puukauhaa ja Nelli-orava tekee ristipistoja. Kuvaan on lisäksi piirretty pinkki huivi harteillaan neulova valkoinen jänis ja tämän vieressä istuva essuun pukeutunut neulova mäyrä. Poikien samaistumiskohteeksi kuvassa tarjotaan tarinankertojan tai veistelijän osaa kun taas tyttöjen samaistumiskohteina tarjolla on käsitöiden tekoa ristipistojen ja neulomisen muodossa.

Koko aukeaman kokoinen kuva sivuilla 20 – 21 esittää kerrostaloa, jonka ikkunoista näkyy talon asukkaita omissa puuhissaan. Aikuisten miesasukkaiden kuvataan tekevän seuraavia asioita: kaukoputkella katseleminen, taulun maalaaminen, tietokoneen äärellä istuminen, lehtien lukeminen, ruoanlaittaminen ja kitaransoittaminen. Lisäksi yhdestä ikkunasta näkyy pikkupoika, joka härnää alakerran miesnaapuriamme roikuttamalla tämän ikkunan edessä marionettinukkeaan. Talon pihalla on lisäksi mies, joka oransseihin VPK:n haalareihin pukeutuneena pelastaa kissaa puusta. Pelastusoperaatio on kerännyt puun juurelle mies- ja naiskatsojia. Kerrostalon naisasukit on kuvattu puhaltamaan saippuakuplia, siivoamaan, syömään, kuuntelemaan kitaraserenadia ja seisomaan kädet puuskassa alakerran naapuriamme härnäävän pojan taakse. Pikkupojan kanssa samassa ikkunassa näkyvä nainen on kuvattu il-

meeltään vihaiseksi kuten myös ikkunassaan harjaa kopisteleva nainen, joka ilmeisesti on ärsyyntynyt alakerran miehen kitaraesityksestä. Muiden naisasukkaiden ilmeet ovat neutraaleja. Miespuolisista henkilöistä neljä on ilmeeltään hymyileväisiä ja kaksi hämmästyneitä. Ihmettelevät ilmeet johtuvat päälle tulevista harjapölyistä ja ikkunan taakse ilmestyneestä marionettinukesta. Aukeaman kuva tarjoaa pojille kahdeksan aktiivisen miehen mallia naiskuvausten jäädessä viiteen. Näistä aktiivisia malleja on vain kolme. Kaksi naisista on kuvattu seuraamaan passiivisena pojan tai miehen toimintaa.

Kirjan alkupuolella esitellään muutaman tekstiaukeaman ja kuvien avulla kirjassa seikkaillevien lasten vanhempien ja muiden lähiympäristöllä vaikuttavien aikuisten ammatteja. Sasu-pojan isä on toimistotöissä (s. 23), Sasu tapaa pihalla miespostinkantajan (s. 27), Nestori esitellään eläkkeellä olevaksi merimieheksi (s. 29), Mikko tapaa pihallaan kaksi töihin tullutta miestä, joista ensimmäinen on kaivinkoneen kuljettaja ja toinen putkiasentaja (s. 30 – 31) ja viimeisenä ammattikuvauksena Ville-poika esittelee ystävilleen äitinsä, joka työskentelee nosturinkuljettajana (s. 32 – 33). Myöhemmin kirjassa sivulla 72 esitellään nainen, joka omistaa kirjakaupan ja sivuilla 162 – 163 esiintyy mies, joka toimii rautatien asemapäällikkönä. Ammatissa toimivia miehiä esitellään *Hyvä Suomi lukukirjassa* yhteensä kuusi kappaletta kun taas työssäkäyviä naisia kirjassa esiintyy kaksi. Ammatit jakautuvat sukupuolen mukaan varsin perinteisesti kun on kyse kirjan miesten ammanteista. Naisen kuvaaminen nosturinkuljettajaksi ja oman liikkeen omistajaksi rikkoo naissukupuolelle perinteisesti asetettuja ammattirajoja.

Vieraisiin maihin tutustutaan intialaisen pojan (s. 43), vietnamilaisen pojan (s. 48) ja kiinalaisen Mei-Mei-tytön (s. 51) tarinoihin tutustumalla. Intialainen poika kuvataan elefanttiin liittyvän pulman ratkaisijana. Vietnamilainen poika kuvataan istumaan kivisen kanin viereen risukasa käsissään. Tekstistä selviää, että poika kerää vuorilla perheelleen puita ja auttaa samalla kiveksi muuttunutta kania. Lopulta poika onnistuu vapauttamaan kanin ja ystäväystyy tämän kanssa. Ainoa ulkomaalaistyttö Mei-Mei kuvataan tarjoilemaan keittämäänsä riisiä. Pojat toimivat kodin ulkopuolella ja heidät kuvataan tilanteisiin, joihin liittyy aktiivista ongelmanratkaisua. Kiinalaistyttö kuvataan naisten perinteisessä toimintaympäristössä: keittiössä. Siellä hän valmistaa ruokaa ja tarjoilee sitä vierailleen, naiselle perinteisesti kuuluvia toimia nekin.

Seikkailu- ja löytöretkikuvituksissa poikia ja tyttöjä kuvataan tasa-arvoisesti. Sivun 119 kuvassa kaksi poikaa kantaa seikkailutarvikkeita ulos laivasta toisen tytön tähystäessä tähtiä ja toisen tarkastellessa karttaa yhdessä Aapeli-haltijan kanssa. Myöhemmin sivuilla 128 – 129 kuvataan kahdeksan lasta, neljä poikaa ja neljä tyttöä, yhdessä Aapelin kanssa istumassa ison dinosauruksen selässä. Kirjan ainoassa leikkikalukuvituksista löytyy pojan yhteydessä leikkirekka, jalkapallo ja pehmoelefantti (s. 23).

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Miespuolinen haltija Aapeli ja pöydällä istuva orava tutkivat maapalloa ja dinosauruskirjaa. Aapelilla on vihreä hiippalakki, tuuhea valkoinen parta ja silmälasit. Nelliä ei ole ihmillistetty pukemalla sitä ihmismäisesti tai korostamalla sukupuolta esimerkiksi pitkien silmäripsien avulla. Sukupuolta ei tiedä pelkkää kuvaa katsomalla, mutta myöhemmin kirjan tekstisisällöstä käy ilmi, että orava on tyttö nimeltään Nelli. Aapeli-haltija istuu puisella tuolillaan metsänvihreä hiippalakki päässään ja katsoo lempeästi pöydällä olevaa karttapalloa. Aapelin toinen sormi on pysähtynyt auki olevan kirjan sivulle. Orava katselee innostuneen näköisenä dinosauruskirjan kantta. Karttapallon takana pilkottaa punakantinen kirja, jonka kannessa on kiinalaisia kirjoitusmerkkejä. Kansikuvassa esiintyvät elementit summaavat hyvin lukukirjan sisältöä: tarinoita ympäri maailmaa, dinosaurusseikkailuja sekä satu- ja eläinhahmoja.

Hyvä Suomi 2, lukukirjan kansikuva on aineistomme kirjoista ainoa, johon ei ole kuvattuna ihmislapsia. Kansikuvaan on kuvattu vain yksi sukupuoleltaan tunnistettava henkilö, miespuolinen Aapeli, joka kuvataan aktiivisena toimijana kirjojensa keskellä. Aapeli-haltija on toisaalta melkoisen ihmismäinen isoisämäisine piirteineen. Myös 1962 ilmestyneen *Me luemme jo*-lukukirjan kannessa oli miestonttu, mutta tontun lisäksi kanteen oli kuvattu myös lapsia. Kansikuvassa on paljon tyhjää valkoista tilaa, joka ohjaa katseen keskelle Aapeliin ja oravaan. Murretut värisävyt ja henkilöiden tyytyväisiksi kuvatut ilmeet saavat aikaan kansikuvan rauhallisen ja seesteisen tunnelman.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Hyvä Suomi 2, lukukirjan alkupuolella lapset tutustuvat eri ammatteihin. Kuvissa suurin osa työläisistä on miehiä mutta sivun 32 – 33 kuvituksessa nainen on kuvattu melko epätyypilliseen ammattiin: nosturinkuljettajaksi. Kuvan etualalle on kuvattuna kolme lasta, joista sinivalkoiseen takkiin pukeutunut toisten lasten keskellä seisova ylpeästi hymyilevä poika osoittaa sormellaan kauempana seisovaan naista, eli nosturinkuljettajaa. Turkoosiin takkiin pukeutunut nainen heiluttaa pinkkiin hansikkaaseen puettua kättään lapsille ja hymyilee pojalle takaisin. Naisen kainaloon on kuvattu keltainen työkypärä. Taustalla näkyy aidattu keskeneräinen rakennustyömaa, jossa liikkuu trukki, kaksi ihmistä ja punainen korkeuksiin kohoava nosturi. Etualan kaksi muuta lasta on kuvattu takaapäin ja sivuttain. Toisen lapsen vaaleanpunainen vaatetus ja baskerin alta pilkottavat pidemmät hiukset antavat ymmärtää, että kyseessä on tyttölapsi. Sivuttain kuvattu kelta-oranssiin asuun pukeutunut kelta-valkopipoinen lapsi jää sukupuoleltaan neutraaliksi.

Kuva rikkoo aineistomme lukukirjojen ammattikuvitusten linjaa asettamalla naisen perinteiseen miesten ammattiin, nosturinkuljettajaksi. Tunnelmaa tehostetaan esittämällä äidistään Sinistä ylpeä Ville, joka haluaa näyttää kavereilleen äitinsä epätyypillisen työpaikan. Tiedot henkilöiden nimistä ja heidän välisistä suhteista tulevat ilmi kuvan ympärillä olevasta tekstistä. Kuvassa esitellään siis miehisenä pidetyssä rakennustyömaailmassa toimivan, työssäkäyvän äidin malli, josta lapsikin voi olla ylpeä. Ehkä lukukirjan sisällöstä vastanneet halusivat laajentaa lukukirjoissa esitellyn naisen kuvaa ja elämänpiiriä juuri tämän kaltaisten esimerkkien avulla. 1980-luvun loppupuolella Tasa-arvokokeilutoimikunta nimittäin kiinnitti huomiota naisten näkymättömyyteen koulun oppikirjoissa ja vaati tasa-arvokasvatuksen oppisisältöjä osaksi koulun oppimateriaaleja. (Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö 1988:7, 52 – 53)

8.3.3 Lukukirjojen kuvituksen analyysia: 2000-luku

Mervi Lindmanin ja Salla Savolaisen 2000-luvun lukukirjoihin luomat runsaat visuaaliset maailmat sisältävät paljon ylimääräistä, mitä ei tekstissä mainita lainkaan. Nikolajeva (2000, 226 – 227) nimeää tekstin ulkopuoliset elementit syllepseiksi. Näitä tapahtumia tai

henkilöitä ei mainita millään tavalla tekstissä ja ne elävät omaa elämäänsä kehyskertomuksen ulkopuolella. Syllepsit saattavat muodostaa itsenäisen tarinansa, joka etenee kehyskertomuksen rinnalla loppuun saakka. Esimerkiksi *Tammen kultaisessa lukukirjassa* seikkailee kirjan alusta loppuun saakka pieni ruskea hiiri, joka löytyy yllättävistä paikoista eläytymässä kehyskertomuksen henkilöiden tapahtumiin ja tunteisiin tai sitten hiiri on kuvattu tekemässä täysin omiaan. Harvemmin esiintyvinä syllepseinä tässä kirjassa esiintyvät myös pikkuinen pöllö ja pieni mustavalkoinen koira. Nikolajeva (2000, 226 – 227) jatkaa, ettei syllepsin tarvitse olla lojaali tekstille, joten kuvittajan on mahdollista irrotella ja antaa mielikuvituksensa lentää. Lapselle syllepsit ovat mielenkiintoista seurattavaa tarinan ohessa, eikä niihin edes välttämättä heti tule kiinnittäneeksi huomiota. *Kirjakuja 2, Lukukirjassa* Bella-koira ja Tahvo-kissa lukuisine eläinystävineen seikkailevat kehyskertomuksen ohessa alusta loppuun puuhaillen täysin omiaan. He muun muassa kehittävät, harjoittelevat ja lopulta esittävät oman näytelmänsä seuraten kehyskertomuksen viitoittamaa tietä – tekstissä tästä ei mainita mitään.

8.3.3.1 Tammen kultainen lukukirja (2003)

Lukukirja-aineistomme ensimmäinen 2000-luvun teos on nimeltään *Tammen kultainen lukukirja*, ja sen on kuvittanut Mervi Lindman. Elina Vanninen on kuvittanut lukukirjan lopussa olevat tietosivut. Lindmanin kuvitus on neliväristä akvarellimaalauksen ja tussipiirrosten yhdistelyä. Kirjassa käytetyt värisävyt ovat murrettuja ja erittäin lämminsävyisiä: punertavaa, rusehtavaa, vihertävää, keltaista ja oranssia on käytetty paljon. Kuvitus on hyvin yksityiskohtaista ja se sisältää paljon ihmisiä, eikä enää niinkään eläimiä tai satuhahmoja, joita 1980-luvun kirjat olivat täynnä. Luonto- ja satuteemat ovat hävinneet melkein kokonaan. Kuvissa liikutaan koulu- ja kotiympäristössä eikä leikkikuvituksiakaan enää näy. Kirjan lopussa oleva lisälukemisto on kuvitettu mustavalkoisin piirroksin ja maalauksin. Elina Vannisen kuvittama tietosivuosisio on nelivärinen ja piirrostyyliltään erittäin realistinen kuten tietosivuston luonteeseen hyvin kuuluu. Lukukirjasta kokonaisuudessaan löytyi yhteensä 424 sukupuolirepresentaatiota. Niistä 51 % kuvasi poikia, miehiä ja miespuolisia eläimiä tai olentoja. Tyttöjen, naisten ja naispuolisten eläinten tai olentojen prosenttiosuus oli totuttuun tapaan miehiä pienempi jäädessään 42 prosenttiin. Sukupuolineutraaleja hahmoja tämä lukukirja sisälsi vain 7 %.

Tammen kultainen lukukirja sisältää nykylasten elämää lähellä olevia koulun, kodin ja vapaa-ajan kuvitusteemoja. Kirjassa käydään läpi median eri puolia chatteineen, tv-maailmoineen ja tekstiviesteineen. Matkustelu, kiusaaminen, pelot ja lasten vilkkaan mielikuvituksen synnyttämät seikkailut tuovat kirjaan monipuolisen ja aikaansa hyvin kuvaavan sisällön. Rönsyilevä kehyskertomus seuraa toisluokkalaisten Ellan ja Sallan välistä kirjeenvaihtoa. Kirjassa esitellään vuorotellen sekä Ellan koululuokan vauhdikkaita käänteitä että Sallin perhe- ja kouluelämää. Laaja henkilöhahmojen kirjo tarjoaa monenlaisia sukupuolirooleja tytöille ja pojille. Sukupuolitietoisuus on selkeästi kasvanut aiempien vuosikymmenten lukukirjoihin verrattuna.

Lukukirjan lukuisat ammattikuvitukset pyrkivät paikoin rikkomaan mielikuvia eri ammattien perinteisistä sukupuolijaoista. Heti aloitusaukeamalla (s. 1 – 2) esitellään naispuolinen rehtori. Myös miesopettaja ja hänen vaimonsa, joka myöhemmin paljastuu itsekin opettajaksi tulevat heti alkuun esitellyiksi. Naisten esittelykuviin oli lisätty ammatin lisäksi määrittelyt heidän äitiydestään tai vaimoudestaan; rehtori ei ole pelkkä rehtori vaan myös Paten äiti, ja naisopettaja kuvaillaan ensisijaisesti (mies)opettajan vaimoksi. Mies sitä vastoin määrittellään pelkän ammattinsa edustajaksi: opettajaksi. Kirjassa annetaan myös toisen miesopettajan malli (s. 32) kun Sallinkin opettaja paljastuu miespuoliseksi. Kaikki edellä kuvatut opettajat ja rehtori esiintyvät monesti kirjan sivuilla. Sivulla 47 rehtorinkanslian seinällä näkyy vanhan jo edesmenneen miespuolisen rehtorin kuva. Ellan luokan opettaja (s. 40 – 41) ja hänen opettajavaimonsa (s. 46) haaveilevat ja lopulta myös kilpailevat (s. 64 – 65 ja 82 – 83) rehtorin paikasta, josta naisrehtori suunnittelee luopuvansa.

Lasten tulevaisuuden toiveammatit paljastuvat sivujen 42 – 43 kuvissa, joissa Hanna kuvataan poliisina, Tuukka professorina, Tiina opettajana, Samppa palomiehenä ja Ella sairaanhoitajana. Hannan poliisihaave voidaan nähdä sukupuoliperinteitä rikkovana kuvana muiden ammattihaaveiden edustaessa perinteisempiä ja sukupuolille tyypillisempiä ammatti-toiveita. Lukukirjassa esiintyvät loput ammatit esitellään seuraavaksi. Sallin ukki Uolevi esiintyy kuvassa merimiehenä (s. 60) tai ainakin kovasti merimieheksi haluavana. Sivulla 85 esitellään miesparturi, sivulla 105 sirkustyöläismies ja – nainen, koulun naiskeittäjä

esiintyy kirjassa ensimmäisen kerran sivulla 133 ja koulun miespuolinen talonmies sivulla 171. Lisäksi Sallin ystävän Topin huoneen seinällä olevassa julisteessa (s. 142) kuvataan miespuolinen jalkapalloilija. Lisälukemiston puolella mies kuvataan kuninkaaksi (s. 226) ja nainen noidaksi (s. 231). Kirjan lopussa (s. 236 – 248) on Elina Vannisen kuvittama tietosivusto, jossa esiintyy yhteensä kahdeksan ihmishahmoa – kaikki miehiä. Tietosivustoon sisältyy kolme ammattikuvausta: rumpali (s. 240), rikšankuljettaja (s. 244) ja vartija (s. 244).

Lukukirjan kuvituksessa miehiä on kahteen otteeseen kuvattu leipomispuuhiin; miesopettaja tarjoilee leipomiaan höyryäviä korvapuusteja sivun 27 kuvassa ja sivulla 126 isoisa Uolevi syö leipomaansa pullaa essuun pukeutuneena. Naisia puolestaan ei kuvata keittiössä tai leipomispuuhissa kertaakaan *Tammen kultaisessa lukukirjassa*. Aukeamalta 92 – 93 löytyy kuvitus, jossa nainen ja kodinhoito yhdistyvät. Kuvassa opettajan vaimo toimittaa opettajamiehelle tiskivuoro-, lastenhoito-, roskienvienti- ja pyykinpesulistat, joihin opettajamiehelle on merkitty paljon vuoroja. Myös sivulla 127 päästään kurkistamaan opettajapariskunnan perhe-elämään, kun opettajan vaimo kuvataan vauva sylissä ja tuttipullo kädessään, opettajamiehen haukotellessa pyjamassaan kuvan taka-alalla. Sivulla 18 kuvataan tilanne, jossa Sallin isä on ostanut uuden, hienon kahvinkeitin mutta hän ei saa sitä toimimaan, sillä kieltäytyy lukemasta käyttöohjetta. Salli tulee apuun ja saa kuin saakin koneen toimimaan käyttöohjeet luettuaan. Lapset ja varsinaiset kodinhoidolliset tehtävät yhdistyvät kirjan kuvituksessa vain kerran Paten tiskatessa astioita (s. 68). Kirjan kuvitus pyrkii selkeästi uudistamaan luutuneita ja iänikuisilta tuntuvia sukupuolijakoja kodinhoitoperinteissä. Ainoa perinteistä jakoa edustava kuva on opettajan vaimon esittäminen vauvan hoitajaksi opettajamiehen haukotellessa takana.

Tammen kultainen lukukirja sisältää aikuisten naisten ja miesten välisiä kiintymyksenosoituksia enemmän kuin yksikään toinen aineistomme lukukirjoista. Sallin mummon ja hänen kumppaninsa Uolevin väliset hellät tunteet tulevat esille monin paikoin (s 8). Sivulla 102 opettajapariskunta kuvataan pussaamassa toisiaan yhteisen lumiukon rakennusprojektin lomassa. Seinillä roikkuvia kehystettyjä hääkuvia löytyy sivuilta 77, 110 ja 126. Sivulla 121 mummo ja Uolevi esittelevät häämatkakuviaan Sallille ja Topille onnellisesti toisiaan

halaten. Edellä kuvatun kaltaisella kuvituksella vahvistetaan heteronormatiivista käsitystä parisuhteista ja yhteiskunnassamme hyväksytyistä ihmissuhdemalleista.

Lukukirja on nimensä mukaisesti täynnä viittauksia lukemiseen ja kirjoihin. Erotuksena muihin aineistomme lukukirjoihin *Tammen kultainen lukukirja* esittää lukivaikeuksista kärsivän Anna-tytön (s. 16). Lukemisvaikeudet on aikaisemmin yhdistetty vain poikiin mutta nyt myös tytöille tarjotaan samaistumismalli lukuongelmiin. Lukemista kuvataan lukuisia kertoja ja se yhdistetään yksin miessukupuoleen kaksi kertaa sivuilla 32 ja 41 ja yksin naissukupuoleen kolme kertaa sivuilla 16 ja 118 ja 195. Tytöt ja pojat kuvataan lukemassa yhdessä (s. 50, 62, 110 ja 142) yhteensä neljä kertaa. Tasa-arvoista harrastusten kuvaamista noudatetaan myös muissa kuin lukemiseen liittyvissä puuhissa. Sekä Topi (s. 81) että Salli (s. 125) esitetään hiihtämässä. Miesopettaja kuvataan tanssimassa flamenco (s. 30) ja Sallin isä piirtää (s. 22). Tanssimista ja piirtämistä pidetään ehkä vielä nykyisinkin enemmän tyttöjen harrastuksena, joten jälleen *Tammen kultainen lukukirja* osoittaa sukupuolirajojen rikkomiskykyään.

Leikkikuvaukset loistavat poissaolollaan mutta lasten huoneita ja leluja kuvataan yksityiskohtaisesti. Sallin keltaisilla ja punertavilla sävyillä sisustettu huone sisältää seuraavia leluja ja tarvikkeita: nallekarhu, pehmoleijona, pehmojänis, leikkitipu, pallo, kirja sekä piirtämis- ja maalaustarvikkeet. Huoneen seinillä on kehystetyt kuvat kukasta, Sallin koirasta ja klovnista sekä piirroskuva Sallista koiransa kanssa (s. 38 – 39). Myöhemmin Sallin huoneeseen kuvataan vielä nukkekoti, korulipas ja nukke (s. 118 – 119). Sallin joululahjatoiveiksi esitetään väriliidut, huopakynät, nallekarhu, kaulakoru, kynsilakka, Peppi-kirja, kännykkä, pehmopupu ja nukken astiasto. Topin huoneessa on vihreä sängynpeitto ja sininen matto – ollaan siis värien puolesta perinteisessä pojan huoneessa. Seinälle on kiinnitetty juliste miesjalkapalloilijasta pallonsa kanssa. Sängyn vieressä on hylly täynnä kirjoja ja yksi pokaali. Hyllyn päällä istuu pehmokoiria (s. 142). Tyttöjen leikkikalujen kirja on kasvanut huomattavasti sitten 1960-luvun nukkeleikkien. Vain yksi nukke pitää yllä tätä tyttöjen perinteikästä leikkikaluhistoriaa. Pojille ei kuvattu leikkivälineeksi yhtäkään menopeliä eikä palloja ollut suoraan yhdistetty vain miessukupuoleen. *Tammen kultaisen lukukirjan* kuvittaja Lindman pitäytyy linjassaan karsia turhat sukupuoliin liittyvät uskomukset pois kuvituksestaan pitämällä huolen pienistäkin yksityiskohdista.

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Suureen tammeen on kuvattu istumaan kirjassa esiintyvät oppilaat Ella, Hanna, Tiina, Pate, Pukari, Tuukka ja Samppa. Puun alla seisoo sinistä kirjaa heiluttava vihreään paitaan pu-keutunut miesopettaja. Tyttöillä on kaikilla noin korvaan asti ulottuvat hiukset, joita ei ole kiinnitetty millään. Pojista kahdella on lyhyt piikkitukka, ja toisilla kahdella noin korviin asti ulottuvat hiukset. Miesopettajallekin on kuvattu lyhyet hiukset. Tyttöjen ja poikien kasvot, hiukset ja vaatetus on kuvattu hyvin samannäköiseksi keskenään, eikä oppilaiden sukupuolta välttämättä erottaisi mitenkään ennen sisältöön tutustumista. Tyttöjen vaatteiden värityksessä on käytetty punaista, vaaleanpunaista, eri sinisen sävyjä ja oranssia. Poikien vaatteet ovat väreiltään ruskeita, harmaita, sinisiä, valkoisia, oransseja ja sinapinkeltaisia. Kaikilla oppilailla on päällään housut ja paita ja yhdellä pojalla on käsissään nyrkkeilyhanskat. Vaatteiden värien jakautuminen noudattaa perinteisiä sukupuolitettuja värikäytäntöjä mutta osaltaan kuvassa näitä käytäntöjä myös rikotaan. Kuvan punatukkaisella ja pisamaposkisella Hanna-tytöllä on esimerkiksi yllään siniset housut ja sininen paita.

Kansikuvan puussa istuvat lapset on kuvattu erilaisiin puuihin, joita tarkastelemme seuraavaksi. Tuukka tutkii suurennuslasilla paperilappuja Pukarin seurattessa Tuukan puuhia nyrkkeilyhanskat käsissään. Samppa istuu alemmalla oksalla pelokkaan näköisenä puusta kiinni pitäen ja pojista neljäs, eli Pate, syö suklaapatukkaa. Ella istuu Hannan kanssa ylimmällä oksalla pitäen kädessään paperilappua. Hanna katselee kiinnostuneen näköisenä Ellan lappusta. Puusta tiukasti kiinni pitävän Sampan vieressä istuu Tiina, joka vilkuttaa alapuolelleen seisovalle opettajalle. Silmälasipäinen miesopettaja heiluttaa ylös nostetussa kädessään sinistä kirjaa. Kansikuvan tammipuusta löytyy lisäksi kaksi kirjassa seikkailevaa syllepsiä: yläoksalla oppilaiden toimia seuraava ruskea hiiri ja alaoksalla sinistä kirjaa lukeva silmälasipäinen pöllö. Kaikki kannen hahmot hymyilevät lukuun ottamatta säikähtäneen näköistä Samppaa. Kuva on sommiteltu siten, että eläinsyllepsit ja kolme poikaa on sijoitettu kuvan vasemmalla puolella; oikealla puolella istuvat tytöt, yksi pojista ja maassa seisova miesopettaja.

Tuttuun lukukirjojen tapaan kannen kuvituksesta löytyy kirjoja, joita tässä tapauksessa esiintyy kaksi kappaletta. Toinen toistuva elementti kansikuvissa on tyttöjen ja poikien kuvaaminen, tässä kuvassa lapsia on tutkimistamme lukukirjoista runsaiten, yhteensä seitsemän henkilöä. Kolmessa kansikuvassa mukana on miespuolinen opettaja tai opettajaan verrattavassa asemassa esiintyvä mieshenkilö, tässä kuvassa mukana on miesopettaja. Eläinhahmoja kuvataan *Me luemme jo*-lukukirjaa lukuun ottamatta jokaisessa aineistomme kansikuvassa, niin myös *Tammen kultaisessa lukukirjassa*, jossa esiintyvät hiiri ja pöllö.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Tammen kultainen lukukirja esittää kirjan lapsipäähenkilöt, kolme tyttöä ja neljä poikaa, omatoimisina, kekseliäinä ja toimeliaina. Kirjan sisältöä merkityksellisesti edustava kuva löytyy sivulta 44. Kuvassa meren rannalla seisoo kolme tyttöä ja kolme poikaa, jotka vilkuttavat suruissaan kaveriporukkinsa seitsemännelle jäsenelle, Pate-pojalle, joka oletettavasti muuttaa Espanjaan. Kuvaan on myös piirretty mukaan kirjassa seikkaileva pieni ruskea hiiri, joka seisoo äärimmäisenä vasemmalla kyyneleet silmissään tassullaan Patelle vilkuttaen. Kuvittaja Lindmanin tapa kuvata lapsia *Tammen kultaisessa lukukirjassa* on sukupuolineutraali. Pelkkää kuvaa katsomalla lukija ei välttämättä kykene tekemään eroa kuvan lasten sukupuolten välille. Kirjan alusta asti kehyskertomuksen mukana kulkeneet lapset ovat tulleet lukijalle tutuksi, jolloin tyttöjen ja poikien toisistaan erottaminen onnistuu. Kuvitustyö antaa kuitenkin ymmärtää, ettei sukupuolten ulkonäöllisellä erottelulla ole merkitystä.

Kuvan vasemmalle puolelle on piirretty siilitukkainen poika, jolla on nyrkkeilyhanskat käsissään ja vaatteinaan valko-siniraidallinen paita ja siniset housut. Pojan ilme on murheellinen hänen vilkuttaessaan pois purjehtivalla kaverilleen. Siilitukkaisen pojan, Pukarin, vieressä on toinen poika, joka itkee valtoimenaan pitäen samalla kädessään kylttiä, jossa sanotaan: ”Hyvää matkaa Pate!”. Tämän piikkitukkaisen pojan, Sampan, vaatteiksi on kuvattu oliivinvihreä hupullinen takki ja vaaleat housut. Poikien viereen on kuvattu istumaan pisamaposkinen Hanna-tyttö, joka vilkuttaa Patelle. Hannan ylle on kuvattu oranssi paita ja siniset housut sekä samanlaiset tennarit kuin kaikille muillekin kuvan lapsille. Hannan hiukset ulottuvat noin korvan korkeudelle samoin kuin kahden hänen takanaan seisovan

tytön hiukset. Kuvan taka-alalla seisoo kaksi itkevää, ystävälleen Patelle vilkuttavaa tyttöä. Toisesta työstä, Ellasta, näkyy vain pää ja poskelle vierähtänyt kyynel sekä hiukan valkopunaraidalliseen paitaan verhottua ylävartaloa. Ellan vieressä seisova tyttö, Tiina, on kuvattu kelta-oranssiin pilkulliseen paitaan ja oransseihin housuihin sonnustautuneena. Vuolaat kyyneleet valuvat Tiinan poskia pitkin ja vilkuttavassa kädessään hän pitelee nenäliinaansa. Kuvan oikeassa reunassa kiveyksen reunalla istuu silmälasipäinen poika nimeltä Tuukka. Pojan hiukset on kuvattu yhtä pitkiksi kuin tyttöjen mutta Tuukan kuontalo on sekaisempi. Patelle vilkuttavan Tuukan kasvoilla on murheellinen ilme. Pojan päälle on kuvattu valkoinen paita, musta liivi ja siniruudulliset housut.

Kuvan lapset on kuvattu melko perinteisiin väreihin pukeutuneina: pojilla sinistä ja vihertävää, tyttöillä punertavaa. Kuviollisia vaatteita alkaa kuitenkin jo löytyä pojiltakin kuten Pukarin raitapaita ja Tuukan ruutuhousut osoittavat. Poikien vaateus on ollut yksivärisempää kuin tyttöillä, joilla vaatteiden kuosit ja värit ovat olleet monipuolisempia aina 1960-lukujen lukukirjoista lähtien. Kuvan tytöt ja pojat ovat kaikki pukeutuneet housuihin ja samanlaisiin jalkineisiin. Myös tyttöjen ja poikien hiustyylit on kuvattu huomattavan samanlaisiksi. Pojat on sijoitettu kuvan etualalle ja vasempaan reunaan siten, että katse kiinnittyy heihin ensimmäisenä. Tyttökolmikko on kuvan oikeassa reunassa ryhmittäytyneenä siten, että he eivät näy kuvassa kokonaan, sillä etualalla istuva Hanna peittää toiset tytöt taaksensa osittain. Tyttöryhmän vieressä istuu Tuukka-poika, joka näkyy kuvassa kokonaan. Poikien ja tyttöjen sommittelu kuvaan edellä mainitulla tavalla saattaa korostaa sitä, että edustavammille paikoille vilkuttamaan kuvatut pojat ovat Patelle läheisempiä ja tärkeämpiä kuin ryhmäksi sulautunut tyttöjoukko.

Surevien poikien kuvaaminen erillään muista ja toisaalta ryhmään niputettu surevien tyttöjen joukko saattaa myös kuvastaa yhteiskunnassamme valloillaan olevia käsityksiä eri sukupuolten suremistavoista. Pojat eivät itke helposti ja käsittelevät surunsa yksin, kun tytöt puolestaan itkevät helpommin ja käsittelevät surujaan muiden kanssa. Kuvan kolmesta pojasta yhdellä ja kolmesta työstä kahdella on kyyneleet silmissään. Itkevä poika Samppa kuvataan kirjassa muita herkemmäksi pojaksi. Kansikuvassa Samppa istui alimmalla oksalla näyttäen pelokkaalta. Kuvitus pyrkii vahvistamaan lukijoille herkän pojan samaistumismallia, jonka Samppa tarjoaa. Hanna puolestaan on kuvan ainoa ei-itkevä tyttö. Hänen

ylleen kuvatut vaatteet ovat usein väreiltään ”poikamaisia” ja kuvitus vahvistaa hänen poikatyttömäistä olemustaan monin tavoin; hän esimerkiksi haluaa olla isona poliisi. Tyttöille on siis tarjolla oma perinteitä rikkova tytön samaistumismalli, jota Hanna edustaa.

8.3.3.2 Kirjakuja 2, lukukirja (2009)

Aineistomme uusimman *Kirjakuja 2, lukukirjan* kuvitus on runsasta ja käytetyt värit ovat *Tammen kultaista lukukirjaa* kirkassävysisempiä ja rohkeampia. Rikkaat yksityiskohdat ja erikoisuutena oikean valokuvan ja piirroskuvan yhdistäminen luovat kirjaan täysin omanlaisensa visuaalisen ilmeen. Ihmisiä, joita kirjan hahmot enimmäkseen ovat, kuvataan kullukkaaseen ja naivistiseen tyyliin. Samoin kuin toisessa 2000-luvun lukukirjassa myös *Kirjakuja 2, lukukirjassa* seikkaillaan muualla kuin luonnossa ja satumaailmassa. Tapah- tumapaikkoina ovat henkilöhahmojen kodit, kotikaupunki ja teatteritalo. Täysin omaa tarinaansa kertovat kirjat syllepsit Bella-koira ja Tahvo-kissa, jotka seikkailevat omissa teatterintekopuuhissaan lukuisten pikkueläinten ja olioiden seurattessa heitä. Sarjakuvamaisella ääriviivoin vahvistetulla piirrostyylillä kuvitettu *Kirjakuja 2, Lukukirja* omaa aineistomme laajimman sukupuolirepresentaatiokuvamäärän. Sukupuolittuneita kuvaesityksiä löytyi kirjasta yhteensä 676 kappaletta. Kaikkien tutkimiemme kirjojen tapaan myös tämän lukukirjan sukupuolienemmistö on miehinen: poikia, miehiä ja miespuolisia eläimiä tai olentoja löytyi yhteensä 43 %. Tyttöjä, naisia ja naispuolisia eläimiä tai olentoja löytyi 37 %. Sukupuoleltaan neutraalien hahmojen osuus koko aineistosta oli 20 %.

Eri sukupuolten yhdessä esittäminen ja tasa-vertainen esiintuominen kirjan kuvituksessa on yleisesti käytössä. *Kirjakuja 2, lukukirjan* kehyskertomuksessa Liisa ja Matti viettävät kesälomaansa kotikaupungissaan kunnostaen kaupungin vanhaa teatteritaloa yhdessä ystäviensä Deborahin, Pasin ja Pekan kanssa. Kunnostamiseen osallistuvat aktiivisesti myös näyttelijätär Unelma ja poliisi Mutanen. Tyttöjen ja poikien yhteisiä teatterin kunnostuspuuhia kuvataan monin paikoin (muun muassa s. 18, 35 ja 103). Teatterin remontoimiseksi järjestetään talkoot, joihin osallistuu tasavertaisesti sekä miehiä että naisia (s. 69 ja 155 – 156). Kehyskertomuksen ulkopuolisissa kuvituksissakin tyttöjä ja poikia kuvataan yhteisis- sä puuhissa kuten puumajaa rakentamassa (s. 171). Kyseisessä tarinassa tyttö myös pelas- taa puuhun jumiin jääneen pojan. *Kirjakuja 2, lukukirjassa* on kaikkien muidenkin lukukir-

jojen tapaan kuvattu enemmän mies- kuin naissukupuolta mutta kyseisen kirjan naiskuvitusten osuus on kaikkein lähimpänä mieskuvausten määrää – naissukupuolen esiintyvyys jää miehistä vain kuusi prosenttia.

Miesten harrastuksina kirjassa kuvataan muun muassa jalkapallon pelaaminen (s. 56), kanteleen korjaaminen (s. 136), kalastaminen (s. 147) ja marjojen poimiminen (s. 170). Naisia kuvataan lukemassa (s. 10), pyöräilemässä (s. 68), potkukelkkajumppaamassa (s. 90) ja lenkkeilemässä (s. 162). Naisten harrastukset ovat urheilupainotteisempia ja aktiivisempia kuin vanhemmissa aineistomme lukukirjoissa. Miehet ja marjojen poiminta on tässä kirjassa yhdistetty ensi kertaa koko lukukirja-aineistossamme. Lapset on kuvattu kirjastoon lainaamaan kirjoja reput selässä, Pasilla ja Pekalla repuista sojottavat jääkiekkomailat (s. 134 – 135). Liisan kiinnostus tekniikkaan ja erilaisiin vempelisiin näkyy kuvituksessa sivulla 104 kun öljytahrainen Liisa kuvataan keksimänsä maalaus koneen kimpussa ja tekstisisälöstä käy ilmi, että hänellä on oma versta autotallassa. Sivulla 151 Liisa kuvataan valotekniikan parissa ja tekstissä hän ilmaisee halukkuutensa huolehtia teatteriesityksen valaistuksesta ja esiripusta. Tekniikasta innostunut Liisa kuvaa hyvin *Kirjakuja 2, lukukirjan* sukupuolisensitiivistä sisältöä ja tarjoaa samalla tytöille erilaisen samaistumismallin.

Erittäin runsaasti kuvitettu *Kirjakuja 2, lukukirja* sisältää enemmän ammattikuvauksia kuin yksikään toinen lukukirjoistamme. Sekä naiset että miehet esitetään aktiivisina työssäkävijöinä, ja sukupuolia, etenkin naisia, pyritään esittämään myös epätyypillisissä ammateissa. Naisten ammattikuvaukset alkavat heti kirjan alusta kun sivulta seitsemän löytyy bussikuski ja sivulta kahdeksan astronautti. Naisammattilaiset esiintyvät lisäksi seuraavissa toimituksissa: helikopterinkuljettaja, näyttelijätär (ensimmäinen lukuisista esiintymisistä kirjassa s. 18), mansikkatilallinen, ballerina, kukkakauppias ja näytelmän ohjaaja (s. 13, 20, 21, 31, 69 ja 187). Miesten ammattikuvaukset sisältävät seuraavat maininnat: rakennustyöläiset, astronautti, poliisi (ensimmäinen lukuisista esiintymisistä kirjassa s. 15), lvi-asentaja, astrologi, etsivä, nuohooja, palomies, toimittaja, kirjastonhoitaja, matkaopas, metsuri, potkukelkkatehtaan johtaja, talonmies, avaruustutkija, puutarhuri, meteorologi ja hiihtäjä (s. 7, 9, 21, 31 – 33, 35, 69, 79, 90 – 91, 114, 123 ja 137).

Naisammattilaisista kirjassa esiintyi yhteensä kahdeksan kuvitusta ja miesten ammattimainintoja oli yhteensä 18 kappaletta. Yhtään kotiäitiä tai -isää ei lukukirjan kuvissa esiintynyt. Naissukupuolelle epätyypillisinä ammatteina voidaan pitää bussikuskia, astronauttia, helikopterinkuljettajaa, mansikkatilallista ja näytelmän ohjaajaa, joten vain kolme ammattikuvausta (näyttelijätär, ballerina ja kukkakauppias) kahdeksasta edustaa perinteisiä naiselle sallittuja ammatteja. Kirjassa kuvatuista miesten ammanteista monia pidetään miessukupuolelle perinteisesti paremmin soveltuvina. Palomiestoiminta, nuohous ja metsätyöt ovat vielä nyky maailmassakin hyvin miesvaltaisia aloja. Kirjastonhoitajan ja matkaoppaan ammateissa miessukupuoli ei ole yleensä enemmistönä, joten näiden kahden ammattikuvuksen voidaan nähdä rikkovan sukupuoliesitysten normeja.

Sukupuolten ulkoinen toisistaan erottaminen ei ole kuvituksen perusteella aina helppoa. Viidesosa kaikista kuvatuista hahmoista olikin sukupuoleltaan neutraaleja. Eläinten ja satuhahmojen naissukupuolen kuvaamisessa ovat käytössä tutut keinot: pitkät ripset, korut, käsilaukut ja vaaleanpunainen tai punertava väritys vaatteissa tai ruseteissa. Ihmisnaisilla on pääsääntöisesti pitkät tai kiinni solmitut hiukset kun taas miesten hiusten pituus on säilynyt lyhyenä vuosikymmenestä ja lukukirjasta toiseen. Eri sukupuolten välisessä vaateuksessa ei ole havaittavissa eroja, sekä naiset että miehet pukeutuvat pääsääntöisesti housuihin ja paitaan. Naisten vaatteiden väritys ja kuviointi on edelleenkin vaihtelevampaa ja rikkaampaa kuin miesten. Mekot ja hameet naisten vaatetuksena liitetään tässäkin lukukirjassa lähes kokonaan juhliin (s. 174 – 175) tai prinsessasatuihin (muun muassa s. 122).

Kansikuvan tarkempaa analyysia

Kanteen on kuvattu poika ja tyttö, sekä lemmikkieläimet koira ja kissa. Poika, jonka tekstisisältö paljastaa Matiksi, on lyhythiuksinen poika ja tyttö, tekstin mukaan nimeltään Liisa, pitkähiuksinen tyttö. Koiran naissukupuoli ilmenee pitkistä silmäripsistä ja vaaleanpunakehyksisistä silmälaseista, joita eläin pitää kasvoillaan. Tahvo-kissalla on yllään punainen supersankarin viitta, mutta sukupuoli ei ole pääteltävissä kuvasta. Matti työntää lastenvaunuja, jotka ovat täynnä tavaraa. Yllään hänellä on vihreä lippalakki, sininen paita, ruskeat housut ja siniset lenkkitosut. Liisa kävelee Matin perässä kantaen sylissään tava-

raa. Hänellä on yllään keltainen ja pinkki paita, siniset housut ja pinkit kengät. Taustalle on kuvattu sininen puusta rakennettu talo ja talon ympärillä olevaa puutarha- ja pihanäkymää.

Matti on kuvattu työntämään punaisia lastenvaunuja, jotka on lastattu täyteen näytelmävaatteita. Vaunuista pilkottavat ruskeat kengät, oranssi sulkakoristeinen hattu, keltainen takki ja jotain sinistä. Liisa kantaa käsissään mustaa merirosvohattua, sauvaa ja sinistä vaatekasaa. Sukupuolten tasa-arvoiseen kuvaamiseen pyrkivä *Kirjakuja 2, lukukirja* on kansikuvassaan rikkonut perinteitä kuvaamalla pojan lastenvaunujen kanssa ja tytön merirosvohattu kädessään. Koiran sukupuolta on päädytty korostamaan pitkien silmäripsien ja pinkkien silmälasien avulla ja näin on saatu tuotua esille naissukupuoli verrattuna Tahvo-kissaan. Kannessa esiintyvät siis sekä ihmis- että eläinhahmoiset tyttö ja poika.

Lukukirjan sisältöä merkityksellisesti edustavan kuvan analyysia

Aineistomme sukupuolitedostavin ja tasa-arvoisin lukukirja *Kirjakuja 2* sisältää paljon perinteisiä roolimalleja rikkovia kuvaesityksiä. Sisältöä edustaa hyvin sivun 84 kuva, jossa kirjan kehyskertomuksen lapsipäähenkilöt ovat etsineet itselleen näytelmävarastosta sopivat varusteet ja pukeneet ne ylleen. Varusteiden valinnassa lapset noudattavat osittain perinteisiä sukupuolirooleja; Matti on pukeutunut kuninkaan viittaan ja kruunuun, Deporah puolestaan on valinnut yllensä prinsessamekon, kaulanauhan ja kruunun. Kirjan tyttöpäähenkilö Liisa on kuitenkin valinnut itselleen ritarin kypärän ja miekan. Lohikäärmeasuinen Pekka kuvataan taistelemassa Liisa-ritarin kanssa ja kuvan vasemmassa laidassa istuu hovinarrin pukua päälleen vetävä Pasi.

Aiemmassa tekstisisällössä on käynyt ilmi, että juuri tyttöritarin kanssa kuvassa taistelemaan päätyneet Pekka, on vastustanut Liisan suunnitelmia pukeutua ritariksi. Lukukirjoissa sukupuoliroolien rikkominen tarkoittaa monesti sitä, että tyttö esitetään tekemään jotain poikamaista. Tässäkin tapauksessa Liisa rikkoo tyttöyden normeja haluamalla toiminnallisen, väkivaltaisena pidetyn ja yleisesti poikiin liitetyn ritariroolin esitettäväkseen. Erilais-ten poikien ollessa kyseessä ainoastaan toisessa 2000-luvun kirjassa *Tammen kultaisessa lukukirjassa*, annettiin malli ”tyttömäisestä” pojasta kun Samppa kuvattiin monin paikoin

pelokkaaksi, itkeväiseksi ja herkäksi – kaikki piirteitä, jotka yhdistetään enemmän tyttöihin kuin poikiin. Herkkää Samppaa lukuun ottamatta aineistosta ei löydy muita erilaisten poikien samaistumismalleja.

8.4 Yhteenveto tutkimuksen tuloksista

8.4.1 Lukukirjojen tekstisisällön sukupuolirepresentaatiot

Kuusikymmentäluvun lukukirjoissa ammatit (luokka 1) jakautuvat niin, että miehillä on enemmän ruumiillisia töitä ja naisilla taas kevyempiä kotitöitä. Kodin ulkopuolella työskentelevä nainen tuo näihin lukukirjoihin ainoan poikkeukset edellä mainittuun jakoon. Lasten unelma-ammattit ovat perinteisesti sukupuolen mukaan jakautuneita ja kirjat ylläpitävät perinteisiä ”naisten ja miesten töitä”. Kahdeksankymmentäluvun kirjoista löytyy yksi poikkeus perinteisiin ammattimalleihin. Naisen halutessa ns. miesten töihin, nosturinkuljettajaksi, ottavat tarinan muut henkilöt asiakseen mainita siitä hänelle. Perhe ja ulkopuoliset ovat sitä mieltä, ettei nainen sovi kyseiseen ammattiin. *Aapiskukon* (1987) tarinoiden ammateissa ei löydy mainintoja naisista. Vuoden 1989 lukukirja pyrkii rikkomaan kaavoja ja tarjoaa laajemman kuvan naisen ammatillisuudesta, esittelemällä naisen nosturinkuljettajana ja oman kirjakaupan omistajana. Kaksituhattaluvun alkupuolella ilmestynyt lukukirja (2003) puhuu tasapuolisesti molemmista sukupuolista ammattien yhteydessä. Ammatit jaetaan edelleen osittain sukupuolen perusteella, mutta kirja esittelee myös naisrehtorin. Kun kirjan lapset luettelevat tulevaisuuden haave ammatteja, ainoastaan yksi kirjan hahmoista rikkoo ideaaleja, koska haaveilee poliisintyöstä. Uusimmassa lukukirjassa (*Kirjakuja 2*, 2009) ammatteja jaetaan tasaisesti sukupuoleen katsomatta, mutta eri ammateissa toimivia miehiä esitellään huomattavasti naisia enemmän.

Kuusikymmentäluvulla leikit (luokka 2) painottuvat erillisiin tyttöjen ja poikien leikkeihin ja sukupuolet representoituvat perinteisten sukupuoli-ideaalien mukaisesti. Kahdeksankymmentäluvun lukukirjoissa leikkejä esiintyy vähän. Tapauksia oli ainoastaan kaksi ja leikeissä tyttöjen toiminta nähdään poikia rajoittuneempana ja selkeästi erilaisena. Kaksi-

tuhattaluvun lukukirjojen leikeissä tytöt ja pojat leikkivät tasavertaisesti rinnatusten samoissa leikeissä.

Aineistomme vanhimmat lukukirjat jakavat harrastukset (luokka 3) sukupuolittuneesti. Naisten osuus on erittäin vähäinen miehiin verrattuna, ja tämä kertoo paljon naisen yhteiskunnallisesta asemasta. Naisen rooli oli hoitaa kotia ja huolehtia perheestä, harrastuksille ei jäänyt aikaa. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin lukukirjojen harrastussuuntautuneisuus on muuttunut. Sukupuolia ei eroteta yhtä selkeästi toisistaan kuin 60-luvulla, mutta niissä on edelleen havaittavissa sukupuolen mukaan jakautunutta toimintaa. Verrattuna edellisiin vuosikymmeniin, myöskään tämän vuosikymmenen alun lukukirja (*Kultainen lukukirja*, 2003) ei tuo suurta poikkeusta mukanaan harrastuksiin. Sukupuolirepresentaatioissa pidetään osittain kiinni hyvin perinteisistä malleista ja osittain sukupuolia kuvataan vieraamassa ympäristössä ja toiminnassa. Aineistomme uusin lukukirja on poikkeavin sukupuolten ja harrastusten suhteen. Lukukirja pyrkii paikoittain murtamaan vanhoillisia sukupuolirooleja vahvasti ja järjestelmällisesti. Naiset ja miehet kulkevat rinnakkain harrastustoiminnassa, ja sukupuolten tasa-arvoista esittämistä pidetään yllä.

Kotityöt (luokka 4) jakautuvat 1960- sekä 1980-luvun lukukirjoissa naisten ja miesten töihin. Miehet mainitaan hyvin harvoin tarinoissa kotitöiden kohdalla ja naiset taas lähes joka kerta. Kahdeksankymmentäluvun kirjoissa mukaan on saatu muutama poikkeus, mutta näissäkin esimerkeissä mies on pakotetussa tilanteessa, esimerkiksi yksinhuoltajana. Kaksituhattaluvun lukukirjoissa miestenrooli kotitöissä on kasvanut merkittävästi. *Kirjakuja 2* antaa esimerkkejä naisista ja miehistä, jotka eivät sovi täydellisesti sukupuolensa ideaaliin, ja näin kirja pyrkii horjuttamaan vanhoillisia ajatusmalleja sukupuolirooleista.

Vanhimmat lukukirjat (1969 ja 1987) tuovat esiin sukupuolien erot koulutoiminnassa (luokka 5). Pojat kuvataan vilkkaina, tyttöjä koulussa huonommin menestyvinä, ja tytöt taas kiltteinä ja ahkerina. Vasta vuoden 2003 kirja tuo selkeän muutoksen edeltäjiinsä verrattuna. Kyseinen kirja kuvaa naisen ja miehen tasa-vertaisina sukupuolina ja koululaisina. Sekä tyttöjen että poikien kouluvaikeuksia kuvataan, eikä toista kuvata toista heikommaksi missään kouluaineessa.

Muu toiminta-luokka (luokka 6) sisältää paljon erilaista toimintaa ja käyttäytymistä, joka on kuusikymmentäluvulla sidottu pitkälti sukupuoleen ja perinteisiin sukupuolirooleihin. Naiset kuvataan varovaisina, ohjeistavina ja järkevänä sukupuolena, mutta myös tarvittaessa tiukkoina yksilöinä. Naisten ensisijainen huomio on kirjoissa kiinnittynyt kotiin ja perheeseen. Miehet ovat tarkkoja oman sukupuoli-identiteetin rajoissa pysymisestä. Kuten muissakin luokissa kaksituhattaluku tuo mukanaan vasta tasa-arvoista sukupuolten käsitteilyä. Nämä lukukirjat pitävät sisällään ideaaleihin sidottuja rooleja, mutta pyrkivät myös sekoittamaan ominaisuuksia keskenään. Koska sukupuolisuuden rajoja selkeästi pyritään hämärtämään, tämä osaltaan korostaa tarinoissa esiintyviä stereotyyppisiä ominaisuuksia.

Jokaisen vuosikymmenen lukukirjassa poikien luonnetta (luokka 7) kuvataan huomattavasti tyttöjä useammin. Tytöt kuvataan neutraaleina tai positiivisia adjektiiveja käyttäen, kun taas poikiin liitetään enemmän negatiivisia ilmaisuja. Kahdeksankymmentäluvulla sukupuoliin liitetään tasavertaisesti hyviä ja huonoja luonneominaisuuksia verrattuna vanhempiin lukukirjoihin. Kaksituhattaluvun lukukirjat esittävät eri sukupuolia edustavat tasa-arvoisina käyttämällä samoja adjektiiveja niin tytöistä kuin pojistakin. *Kultainen lukukirja* pyrkii esittämään sukupuolet samankaltaisina, ja *Kirjakuja 2*:ssa oli vähiten kaikista lukukirjoista sukupuolittunutta luonnekuvausta, jolla kirjoittajat ovat kenties halunneet poistaa tyttöihin ja poikiin kohdistuvaa vertailua.

Vuosien 1962 ja 1969 lukukirjoissa henkilöiden ulkonäköä (luokka 8) ei kuvailla monellaakaan sanalla. Kahdeksankymmentäluvulla kuvailu esitetään muutamalla adjektiivillä, joista naisiin kohdistuneet kuvailut olivat miehiä imartelevampia. 2000-luku ei tee tähän poikkeusta. Lukukirjojen miespuolisten henkilöiden ulkonäön kuvailu on selkeästi negatiivisävyteisempää kuin naisiin kohdistunut kuvailu.

8.4.2 Lukukirjojen kuvitussisällön sukupuolirepresentaatiot

Tutkimme kuuden lukukirjamme kuvituksen sukupuolittunein silmin etsien kirjoista erilaisia sukupuolirepresentaatioita. Kirjojen sisältämän kuvituksen määrä vaihteli paljon kirjasta ja vuosikymmenestä toiseen. Kaikkien lukukirjojen yhteenlaskettu kuvarepresentaatioiden lukumäärä on 2475 kappaletta. Poikien, miesten ja miespuolisten eläinten tai hahmojen prosentuaalinen osuus koko aineistosta on 52 %. Tyttöjä, naisia ja naispuolisia eläimiä tai hahmoja on lukukirjoissa 36 %. Sukupuolineutraaleja tai epäselviä tapauksia koko aineistosta löytyy 12 %. Miespuolisten sukupuolirepresentaatioiden osuus oli jokaisessa lukukirjassamme enemmistönä naispuolisten representaatioiden jäädessä vähemmistöön. Sukupuolineutraaleja kuvaesityksiä oli jokaisessa aineistomme lukukirjassa, lukuun ottamatta vanhinta *Me luemme jo*-kirjaa, jossa kuvitus oli selkeästi tulkittavissa tyttö/poikajaottuneeksi.

Miesten yliedustus ja stereotyyppinen maailmankuva heijastuu etenkin 1960-luvun lukukirjojen kuvituksessa. Miehet ja naiset esiintyvät stereotyyppisissä rooleissa, ja naiset vain harvoissa ammateissa. Vanhimmissa lukukirjoissa kuvitus esittää sievästi pukeutuneet tytöt leikkimässä koti- ja nukkeleikkejä ja tyttöjen rooliksi jää usein seurata syrjästä poikien mielenkiintoista toimintaa ja seikkailuja. Naisia ja tyttöjä myös kuvataan kotiympäristössä useammin kuin miehiä ja poikia. Vielä 1980-luvulla sukupuolet representoivat pitkälti 1960-luvun tapaan mutta poikkeuksiakin alkaa jo esiintyä. Tyttöjen ja poikien yhteistoiminta ja sukupuolen mukaan eriytymättömät leikit näkyvät 1980-luvun lukukirjakuvituksessa. Sukupuolten ulkonäön ja vaatetuksen samankaltaistuminen on näkyvissä erityisesti vuoden 1987 lukukirjassa, jonka kontrasti 1960-luvun mekko- ja rusettivaltaiseen kuvitukseen on vahva.

Kuvituksen sukupuolirepresentaatiot ovat 2000-luvun lukukirjoissa aiempien vuosikymmenten kirjoihin verrattuna monipuolisempia ja sukupuolten välistä tasa-arvoa edistävempiä. Kuvituksessa esitetään tasa-arvoisia ja positiivisia samaistumiskohteita sekä tytöille että pojille. Nämä kuvat tarjoavat uudenlaisia mahdollisuuksia ymmärtää naisena ja mie-

henä olemista. Esimerkiksi 2003 ilmestyneessä lukukirjassa esiintyvää herkkää poikaa ei kuvata ”mamanpojaksi”, johon muut suhtautuisivat vähätellen, vaan poika hyväksytään sellaisena kuin hän on. Samanlainen luonteva suhtautuminen ja hyväksyntä kohtaa myös tekniikasta kiinnostunutta ja kekseliästä tyttöä vuoden 2009 lukukirjassa. Miehiä kuvataan vielä 2000-luvullakin naisia useammin eri ammatteihin. Johtavassa asemassa olevat, korkeasti koulutetut ja teknisissä ammateissa toimivat henkilöt eivät enää kuitenkaan ole pelkästään miehiä vaan yhä useammin myös naisedustusta löytyy kyseisistä ammattiluokista kuten naisrehtorit (2003), -astronautit ja helikopterinkuljettajat (2009) osoittavat. On päästy eteenpäin 1980-luvun lukukirjojen tilanteesta, jossa naisille epätyypillisiä ammatteja kuten nosturinkuljettajajuutta, kuvattiin vain yhden tai kahden esimerkin verran koko kirjassa.

Lukukirjojen kansikuvat sisältävät kuvaelementtejä, joita on löydettävissä jokaiselta vuosikymmeneltä. Kansikuvissa toistuvat seuraavat asiat: 1) Tyttöjen ja poikien kuvaaminen, 2) sukupuoli- ja eläinhahmojen esiintyminen ja 3) lukeminen ja lukemiseen liittyvä esineistö. Tyttöjä ja poikia esiintyy jokaisessa aineistomme lukukirjassa lukuun ottamatta 1989 ilmestynyttä *Hyvä Suomi 2, lukukirjaa*, jossa kanteen on kuvattu vain miespuolinen Aapeli-haltija ja orava, jonka sukupuolta ei kuvasta voi päätellä. Kahdessa tapauksessa (1987 ja 2009) kanteen on kuvattu kaksi lasta, tyttö ja poika. Näiden kahden lapsen lisäksi kyseisissä kuvissa esiintyy myös satu- ja eläinhahmoja. Vuonna 1987 ilmestyneessä *Aapiskukon lukukirja 2*:ssa kanteen on kuvattu neljä eläinhahmoa, joista kaksi esittää selkeästi miessukupuolta, toisten eläinten jäädessä sukupuolettomiksi. *Kirjakuja 2, lukukirjassa* tytön ja pojan lisäksi kannessa esiintyy koira-tyttö ja kissapoika. Muissa lukukirjoissa (1962, 1969 ja 2003) kansikuvissa esiintyvien tyttöjen ja poikien lukumäärä vaihtelee kolmesta kahdeksaan. Neljässä kansikuvassa (1969, 1987, 1989 ja 2003) mukana on opettajaan rinnastettavissa oleva miessukupuolinen ihminen, eläin tai satuolento. Kirjat ja lukeminen yhdistetään tyttöihin ainoastaan vuoden 1962 lukukirjassa, jossa esitetään myös poikalukija. Muissa kirjoissa kirjat ja lukeminen on liitetty poikiin ja miehiin (1969, 1989 ja 2003). Yhteensä kansikuvissa esiintyy naissukupuolta edustavia hahmoja yhdentoista kuvan verran (39 %) kun miessukupuolta edustavia hahmoja esiintyy viidessätoista kuvassa (51 %). Sukupuolineutraaleja hahmoja esiintyy kolmen kuvan verran (10 %). Kansikuvissa esiintyvien sukupuolten esiintymislukemat noudattavat hyvin pitkälle kuvitus- ja tekstisisällön sukupuolijakaumaa.

Tyttöjen näyttää olevan sallitumpaa käyttäytyä tyttöyden sukupuolinormeja rikkoen, eli poikamaisesti. Stereotyyppisen ajattelutavan mukaisesti tyttömäisesti käyttäytyviä poikia esiintyy kirjoissa äni harvoin. Tytöille tarjotaan esimerkiksi Peppi-tarinoiden antama erilaisen tytön samaistumismalli aineistomme jokaisessa lukukirjassa lukuun ottamatta *Me luumme jo*-lukukirjaa ja *Hyvä Suomi 2, lukukirjaa*. Ainoa erilainen, eli tässä tapauksessa herkän pojan malli esiintyy vuoden 2003 lukukirjassa. Vuonna 2003 ilmestyneen *Tammen kultaisen lukukirjan* kuva opettajan vaimosta tuomassa miehelleen kodinhoito- ja muita listoja nostaa esille miesten ja naisten välisen työnjaon aiheuttamia mahdollisia ongelmia. On mahdollista, että edellä mainitun kaltainen kuvitus aikaansaa keskustelua itsestänselvyyksinä pidetyistä asioista. Stereotyyppioita ylläpitävät ja niitä rikkovat kuvitukset ovat parhaimmillaan erinomainen väline opetuskeskusteluun, jos tavoitteena on nostaa sukupuoli-roolit ja tasa-arvokysymykset keskustelun ja tarkastelun kohteeksi.

9 POHDINTA

9.1 Tutkimuksen päätulosten tarkastelua

Grounded Theory-tutkimuksen tarkoituksena on luoda teoria, joka mahdollisimman hyvin selittäisi ilmiötä. Kahden tutkijan voimin olemme kulkeneet läpi raskaan ja vaivalloisen GT-taipaleen tavoitteenamme saavuttaa mahdollisimman monipuolisesti sukupuolten representoitumista lukukirjoissa kuvaava teoria. Aloitimme teorian luonnin käymällä aineistomme läpi hyödyntäen Grounded Theoryn avointa koodausta (open coding). Avoimen koodauksen avulla aineistosta nousi esiin erilaisia luokkia, joiden määrä täsmentyi tutkimusprosessin aikana kahdeksaan. Sukupuolten representaatiota kuvattiin lukukirjoissa siis ammatin, leikin, harrastusten, kotitöiden, koulutoiminnan, muun toiminnan, luonnekuvausten ja ulkonäön keinoin. Näiden kahdeksan peruskategorian pohjalta muodostimme neljä yläkategoriaa: 1) Toiminta, 2) Henkiset ominaisuudet, 3) Fyysiset ominaisuudet ja 4) Kuvitus. Ydinkategoriaksi muodostui sukupuolten representaatio, joka siis pitää sisällään aineistosta esiin nousseet edellä luetellut perus- ja yläkategoriat. Ydinkategoriaa käsiteltiin tutkimuksessamme kahdesta eri näkökulmasta: stereotyyppisten sukupuoliominaisuuksien ja toisaalta sukupuolineutraaliuden kannalta.

Tutkimuksemme nostaa esiin sukupuoliroolien ja stereotyyppien vahvan esiintymisen lukukirjoissa, niin kuvituksessa kuin teksteissäkin. Ilmiö on vähentynyt selkeästi viidennäkymmenen vuoden aikana, ja 2000-luvulla ilmestyneet lukukirjat ovat sisällöltään jo huomattavasti sukupuolitiedostavampia kuin 1960-luvun kirjat. Oppikirjat tarjoavat useita sukupuolistereotyyppisiä samaistumismalleja tytöille ja pojille. Perinteisistä käsityksistä poikkeavia sukupuolirepresentaatioita aineistossa oli niukasti mutta niiden määrä kasvoi kun analysoitavana oli uudempi lukukirja. Lukukirjat tuovat esiin vahvan ideaalikuvausten tyttöistä ja pojista. Tarinoiden ja kuvien takana vaikuttavat piilosanomien viestivät molemmille sukupuolille ominaisia ja suotavia käyttäytymismalleja. Opettajien käyttäessä näitä opetusmateriaaleja, he tiedostamattaan jakavat kirjan antamia malleja lapsille, elleivät he nosta sukupuolistereotyyppisiä tietoisesti esiin. Saamamme tutkimustulokset 1960- ja 1980-

luvun lukukirjoista tukevat siis aiemmin saatuja tuloksia siitä, että sukupuoli-erityyppiset stereotyypit ovat edelleen voimassa. Tutkimuksemme antaa viitteitä 2000-luvun lukukirjoissa tapahtuneista muutoksista verrattuna aiempien vuosikymmenten oppimateriaaleihin. Aineistona käyttämiämme uusimpia lukukirjoja ei ole aikaisemmin tutkittu sukupuolten representaation näkökulmasta, joten saamamme uusi tutkimustieto vahvistaa muutokset sukupuolten esittämistapojen tasa-arvoistumisesta.

Lapset omaksuvat tietoa ympäröivästä maailmasta monien eri lähteiden kautta. Koulussa kirjat ovat vielä nykyaikanakin säilyttäneet vahvan asemansa ja alaluokilla aapinen ja äidinkielen lukukirjat tavoittavat jokaisen koululaisen. Aapiset ja lukukirjat ovat täynnä kertomuksia lasten elämästä. Kirjat sisältävät omanlaisensa arvomaailman, joka osaltaan vaikuttaa lasten käsityksiin esittelemistään asioista. Kirjojen olisi syytä tarjota monenlaisia sukupuoliroolimalleja eikä kangistua stereotyyppioihin. Olisi tärkeää, että samaistumisenkohteiksi löytyisi erilaisia malleja, jollaisia uusimmat tutkimuksemme lukukirjat jo alkoivat sisältää yhä enenevässä määrin. Oppikirjoissa esitetyt erilaiset mallit ja roolit voitaisiin kouluissa hyödyntää sukupuolta käsittelevissä oppimiskeskusteluissa.

9.2 Tutkimustulosten luotettavuuden arviointia

Saatujen tulosten luotettavuutta arvioitaessa perusolettamuksena on, että luotettavuutta on jo pohdittu jokaisessa valmiita tutkimustuloksia edeltävässä tutkimusprosessin vaiheessa (Eskola & Suoranta 2000, 210). Yksittäistä tutkimusta arvioidaan, koska tutkimustoiminnassa pyritään välttämään virheitä (Tuomi 2007, 149). Tutkimuksen luotettavuudella tarkoitetaan epäolennaisten ja satunnaisten tekijöiden poistamista tutkimuksesta. Laadullisessa tutkimuksessa arvioidaan koko ajan itse tutkimusta, jolloin satunnaisuudet ja epäolennainen tieto karsiutuu omalla ajallaan pois tutkimusaineistosta. (Varto 1992, 103 – 104.) Mäkelän (1992, 47 – 48) mukaan kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa kiinnitetään huomiota aineiston merkittävyyteen ja yhteiskunnalliseen tai kulttuuriseen paikkaan, tarpeeksi riittävään ja kattavaan aineistoon sekä analyysin arvioitavuuteen ja toistettavuuteen. Kiviniemen (2007, 81 – 83) mukaan myös mahdollisimman avoin ja kattava tutkimusprosessin kuvaus parantaa tutkimuksen luotettavuutta. Aiheen tarkka rajaa-

minen ja valittujen tutkimusrajojen sisällä pysyminen vaikuttavat omalta osaltaan tutkimuksen luotettavuuteen. Tuomi ja Sarajärvi (2002, 94) näkevät aiheen rajaamisen teoreettisen ajattelun sisäisten virhelähteiden hallintana. Tavoitteena on, ettei tutkija eksy tutkimuksessaan harhapoluille.

Luotettavuuden jatkuva arviointi virheiden tunnistamisineen ja niiden välttelyineen oli tutkimuksessamme kahden tutkijan käsissä. Mahdollisuus käydä dialogia tutkijakumppanin kanssa sai aikaan hyviä luotettavuuteen liittyviä pohdintoja. Huomioimalla kummankin osapuolen näkemykset epäolennaisuuksista ja toisaalta olennaisista seikoista, uskomme edesauttaneemme tutkimuksemme luotettavuutta. Avoimella tutkimusprosessin kuvauksella ja tutkimuksessamme runsaina esiintyvillä aineistositaateilla ja liitteistä löytyvillä kuva-analyysien esimerkkikuvilla olemme pyrkineet lisäämään tutkimuksemme luotettavuutta. Tarkasti rajatut tutkimuskysymykset ja lukuisat kysymysten uudelleenmuotoilut ovat auttaneet omalta osaltaan tutkijoiden aiheessa pysymistä. Mielenkiinto omaa tutkimusaihetta kohtaan tuotti välillä ongelmia kun rajatun aiheen sisällä pysyminen ei tahtonut onnistua – näkökulma oli vaarassa rönsyillä ja laajentua varsinaisen aiheen ulkopuolelle.

Laadullinen tutkimus on Guban ja Lincolnin (2005, 205 – 209) mukaan validia, eli pätevää, mikäli saadut tulokset voisivat luotettavuudeltaan muodostaa perustan sosiaalipoliittisille tai lainsäädännöllisille päätöksille. Tutkijan on tulkittava aineistoa realistisesti niin, ettei ylitulkitse tai väärennä aineiston ilmaisuja. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa ei voida osoittaa sen luotettavuutta uusimalla sitä kokonaan, kuten kvantitatiivisissa tutkimuksissa olisi mahdollista, mutta erinäisiä vaiheita voidaan tarkastaa uusimalla niitä. (Syrjälä, Ahonen, Syrjäläinen & Saari 1994, 129 – 130.) Validiteetilla ilmaistaan kuinka hyvin analyysissä käsitellyt mittarit ilmaisevat sitä, mitä niiden on tarkoitus ilmaista. Validiteetti jaetaan kahteen osaan, sisäiseen ja ulkoiseen. Jos eri teoreettisten ja käsitteellisten määritteiden suhde toisiinsa on looginen, tutkimuksessa on sisäistä validiteettia. Se voidaan helposti tarkastaa päättelyn avulla ja sisäinen validiteetti kuvastaa tutkijan tieteellistä otetta ja hänen tieteenalan hallintaa. Ulkoinen validiteetti on hypoteesien todentamista, eli se ilmaisee teoreettisten, johtopäätösten ja empiirisen aineiston välisen suhteen. (Grönfors 1982, 173–174.)

Kyseisen tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa on huomioitava aloittelevien tutkijoiden tutkimusosaamisen kapeus ja haastavan tutkimusotteen ylläpito alusta loppuun asti. Paradigman ja tutkimustoimien johdonmukainen ylläpito ei ole ollut tutkimuksessamme itsensänselvyys, ja olemme joutuneet näkemään huomattavasti vaivaa huolehtiessamme, että kriittinen teoria ja Grounded Theory toteutuisivat mahdollisimman asianmukaisesti. Itsearvioinnit tutkijoiden subjektiivisuudesta ja feministishenkisten omien mielipiteiden huomioonottaminen tutkimusta tehdessä olivat tutkimuksessamme osa luotettavuuden arvioimista.

Triangulaation avulla on Ritchien (2003, 43 – 44) mukaan mahdollista parantaa tutkimuksen luotettavuutta. Menetelmän avulla voidaan myös varmentaa tutkimustuloksia ja täydentää kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Triangulaatiolla tarkoitetaan erilaisten metodien, tutkijoiden, teorioiden ja tiedonlähteiden yhdistämistä tutkimukseen. Triangulaatiosta voidaan erottaa neljä päätyyppiä: 1) tutkimusaineistoon liittyvä triangulaatio, 2) tutkijaan liittyvä triangulaatio, 3) teoriaan liittyvä triangulaatio sekä 4) metodinen triangulaatio. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 144–145.) Triangulaatiota suositetaan validiteettikriteerinä laadullisen tutkimuksen opaskirjoissa. Erilaiset tutkimustulokset voivat olla yhtä aikaa voimassa, vaikka ne olisivatkin keskenään ristiriidassa. Tämä tilanne johtuu erilaisista metodeista joita tutkija on tutkimuksessa käyttänyt, sekä heidän erilaisista suuntautuneisuuksistaan. Triangulaatiota voidaan ajatella tutkimussuunnitelmana, joka pystyy vastaamaan edellä mainittuun ongelmaan. Se auttaa tutkijaa ylittämään henkilökohtaiset ennakkoluulonsa, koska triangulaatiossa hän ei voi sitoutua vain yhteen näkökulmaan. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 143–144.)

Tutkimuksessamme hyödynsimme tutkijatriangulaatiota siten, että kumpikin tutkijoista tutustui tutkimusaineistoon ensin itsenäisesti tavoitteenaan löytää tutkittavan aiheen kanalta merkitykselliset seikat. Tutkimusaineistoon, eli kuuteen lukukirjaan, tutustuminen tarkoitti huolellista perehtymistä tekstisisällön lisäksi myös kuvitukseen. Itsenäisen perehtymisen ja henkilökohtaisten merkintöjen tekemisen jälkeen yhdistimme saamamme tiedot ja näkökulmat. Yhdistäessä tietojamme katsoimme olivatko saadut tulokset yhteneväisiä ja millaisia eroavaisuuksia tutkijoiden välisissä merkinnöistä löytyi. Yksilöllisen perehtymi-

sen kautta yhteiseen edenneen tutkijatriangulaation tarkoituksena oli saavuttaa mahdollisimman laaja-alainen ja kattava näkökulma tutkimusaineistoon, ja sen seurauksena yhä parantaa tutkimuksen luotettavuutta.

Saturaatiolla, eli kylläntymisellä tai aineiston analyysin kattavuudella, tarkoitetaan tilannetta, jolloin aineisto alkaa toistaa itseään, eikä se tuota enää uutta informaatiota tutkimusongelman kannalta. Saturaatio auttaa tutkijaa huomaamaan milloin tutkimusaineiston tulkinta saa päätepisteensä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 89.). Aineistomme, eli kuusi lukukirjaa, oli verrattain pieni, jolloin lisäkirjojen tuonti tutkimukseen olisi saattanut laajentaa tutkimustuloksia, tai toisaalta toistaa jo saatuja tuloksia. Tutkimamme aineisto ei kuitenkaan enää tuottanut uusia piirteitä tutkimukselle, joten Mäkelän (1992, 52) mukaan analyysi oli tällöin ollut kattavaa.

9.3 Jatkotutkimusehdotukset

Tutkimuksemme aineisto (kuusi lukukirjaa) on ollut suhteellisen suppea, joten laajempaa aineistoa käyttämällä tutkimustulosten luotettavuus ja yleistettävyyys saattaisivat edelleen parantua. Olemme tutkimuksessamme pyrkineet luomaan mahdollisimman kokonaisvaltaisen kuvan eri vuosikymmenten lukukirjojen sisältämistä sukupuolten representaatioista. Olisi mielenkiintoista laajentaa vuosikymmenten kirjoja ottamalla tutkimukseen mukaan esimerkiksi 1950-, 1970- ja 1990-lukujen kirjoja.

Tutkimuksemme antaa kuvan siitä miten ja millaisissa eri rooleissa sukupuolet representoivat lukukirjoissa. Olisi mielenkiintoista tutkia lapsilähtöisesti sitä, kuinka oppilaat kokevat kirjojen hahmot. Samaistuvatko oppilaat kirjoissa seikkaileviin hahmoihin? Kiinnostävätkö oppilaat hahmojen sukupuoliin huomiota, ja millaisia merkityksiä he kirjan teksteistä ja kuvista lukevat? Tiedostavatko oppilaat kirjoissa esitettyihin sukupuolimalleihin kytkeytyjä roolituksia, arvotuksia ja mahdollisia stereotyyppioita?

LÄHTEET

- Aapola, S. 1999. Ikä, koulu ja sukupuoli: Peruskoulun kulttuuriset ikäjärjestykset. Teoksessa Tolonen, T. (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Tammer-Paino Oy, 231–246.
- Alasuutari, P. 1994. *Laadullinen tutkimus*. 2., uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, P. 1996. *Tutkimisen taito ja tiedon hankinta*. Taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet. Helsinki: Akatiimi Oy.
- Broady, D. 1986. *Piilo-opetussuunnitelma*. Mihin koulussa opitaan. Jyväskylä: Gummerus.
- Brusila, R. 2003. Monenlaisia kuvia. Kuvallisen esittämisen kategorioista. Teoksessa Yli-martimo, S. & Brusila, R. (toim.) *Kuvittaan. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia*. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 9 – 18.
- Butler, J. 2006. *Hankala sukupuoli*. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Charpentier, S. 2001. *Sukupuoliusko*. Saarijärvi: Gummerus.
- De Beauvoir, S. 1980. *Toinen sukupuoli*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- De Lauretis, T. 2004. *Itsepäinen vietti*, Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. 2005. Part II: Paradigms and Perspectives in Contention. Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 183 – 190.
- Drudy, S., Martin, M., Woods, M. & O’Flynn, J. 2005. *Men and the classroom*. Gender imbalances in teaching. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 2000. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 4. painos. Jyväskylä: Vastapaino.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 4. painos. Jyväskylä: Vastapaino.

- Eteläpelto, A. 2007. Työidentiteetti ja subjektiivisuus rakenteiden ja toimijuuden ristiaallokossa. (Toim.) Eteläpelto, A., Collin, K. & Saarinen, J. Työ, identiteetti ja oppiminen. Helsinki: WSOY. 90–142.
- Fiske, J. 1994. Merkkien kieli. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Glaser, B. & Strauss, A. 1967. The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New York: Aldine.
- Gordon, T. & Lahelma, E. 1992. Tyttöjen toiseus opetuksessa ja koulutuksessa. Teoksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.) Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura, 13. Tietolipas 124, 318.
- Gordon, T. 2002. Kansallisuuden sukupuolittuneet tilat. Teoksessa T. Gordon, K. Komulainen, K. Lempiäinen (toim.) Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino, 37 – 53.
- Grönfors, M. 1982. Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. Juva: WSOY.
- Grünthal, S. 2002. Aapiskukko runoilee. Näkökulmia aapisten lyriikkaan. Teoksessa I. Herlin, J. Kalliokoski, L. Kotilainen & T. Onikki-Rantajääskö (toim.) Äidinkielen merkitykset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 312.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. 1994. Competing Paradigms in Qualitative Research. Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (toim.) Handbook of Qualitative Research. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 105–117.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. 2005. Paradigmatic Controversies, Contradictions and emerging Confluences. Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (toim.) The Sage Handbook of Qualitative Research. 3. painos. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 191–215.
- Hakala, J. T. 2007. Menetelmällisiä koetuksia. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Juva: WSOY, 12–24.
- Hannus, M. 1996. Oppikirjan kuvitus – koriste vai ymmärtämisen apu. Teoksessa Soikkonen, T & Vares, V. (toim.) Kuva ja historia. Turku: Painotalo Gillot Oy, 251 – 259.
- Hatva, A. 1987. Kuva – hyvä renki, huono isäntä. Porvoo: Oy Urex.

- Heidegger, M. 1988. Being and Time. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2000. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Honkonen, R. & Karila, K. 1995. Grounded theory ja analyyttinen induktio opiskelijatutkimuksessa. Teoksessa Nieminen, J. (toim.) Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimuksen lähtökohdista. Tampere: Tampereen yliopisto. Jäljennepalvelu, 135 – 166.
- Hopearuoho-Saajala, K. & Kiiskinen, S. 1998. Tyttöjen ja poikien ystävyysuhteet sosiaalisen sukupuolen rakentajina. (Toim.) Keskinen, S & Lehtonen, K. Tytöt ja pojat – Samanlaisia ja erilaisia. Turku: Painosalama Oy.
- Huovinen, A. 2003. Yksi kuva, tuhat sanaa? Satukuvan merkitys lapselle. Teoksessa Ylimartimo, S. & Brusila, R. (toim.) Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 19 – 29.
- Härkönen, U. 1996. Naiskasvattajien käsityksiä tyttöjen ja poikien työn tekemisestä sekä äitien ja isien työkasvatuksesta. Joensuu: Joensuun yliopiston painatuskeskus.
- International Visual Literacy Association (IVLA):
<http://www.ivla.org/org_what_vis_lit.htm#definition> (Luettu 11.5.10)
- Irigaray, L. 1996. Sukupuolieron etiikka. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- James, A. 2007. Teaching the Male Brain. How Boys Think, Feel, and Learn in School. Thousand Oaks, California: Sage Publication
- Joensuu, M. 2003. Kuninkaallista Karmaa. Maija Karman prinsessakuvitukset. Teoksessa Ylimartimo, S. & Brusila, R. (toim.) Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 137 – 149.
- Jokinen, E. 1991. Sukupuolitettu nuoruus. Teoksessa T. Hoikkala (toim.) Törmäävät tulkinat. Helsinki: Gaudeamus, 162.
- Järvinen, P. & Järvinen, A. 2004. Tutkimustyön metodeista. Tampere: Opinpaja Oy.
- Kincheloe, J. & McLaren, P. 2005. Rethinking Critical Theory and Qualitative Research. Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (toim.) The Sage Handbook of

- Qualitative Research. 3. painos. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 303-342.
- Kiviniemi, K. 2007. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. 2. korjattu painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 70–85.
- Komulainen, K. 2002. Kansallisuus, kansalaisuus ja sukupuoli. Teoksessa Komulainen, K. (toim.) Sukupuolitetut rajat. Gendered Borders and Boundaries. Joensuu: Joensuun yliopistopaino, 7 – 14.
- Koski, L. 1999. Hyvä tyttö ja hyvä poika. Ihanteelliset yksilöt aapisten moraalisisissa kertomuksissa. Teoksessa Tolonen, T. (toim.) Suomalainen koulu ja kulttuuri. Tampere: Tammer-Paino Oy, 21 – 4.
- Koski, L. 2001. Hyvän lapsen ja kasvattamisen ideaalit. Tutkimus aapisten ja lukukirjojen moraalisen kosmologian muutoksista itsenäisyyden aikana. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura 5.
- Lahelma, E. 1992. Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmassa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lahelma, E. & Gordon T. 1997. Rajankäyntiä – Sukupuoli opetussuunnitelmassa ja koulun käytännöissä. Teoksessa Arnesen, A-L. (toim.) Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä. Helsinki: Yliopistopaino. 91 – 106.
- Lahelma, E. 2009. Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tallinna: Tallinna Raamatutrükikoda, 136 – 156.
- Lapintie, J. 1975. Kuvaoppi ja kuva-analyysi peruskoulun kuvaamataidon opetuksessa. Joensuu: Opetusministeriö. Korkeakoulu- ja tiedeosasto, Opettajankoulutustoimisto.
- Lewis, J. 2003. Design Issues. Teoksessa J. Ritchie & J. Lewis (toim.) Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers. London: Sage Publications, 47–76.
- Liljeström, M. 1996. Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa A. Koivunen & M. Liljeström (toim.) Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

- Lähteenmaa, J. & Näre, S. 1992. Tyttö tutkimuksen palmikkoja punomassa. Teoksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.) Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura, 13.
- Löfström, J. 2007. Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa. Teoksessa Niemi, H. & Sarras, R. (toim.) Eri laisuuden valot ja varjot. Eettinen kasvatus koulussa. Keuruu: Otava, 87 – 98.
- Martikainen, M. & Haverinen, L. 2004. Grounded theory -menetelmä kasvatustieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa Kansanen, P. & Uusikylä (toim.) Opetuksen tutkimuksen monet menetelmät. Juva: WS Bookwell Oy, 133–157.
- Metso, T. 1992. Yhdessä vai erikseen? Teoksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.) Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura, 13. Tietolipas 124, 277 - 278.
- Metsämuuronen, J. 2000. Laadullisen tutkimuksen perusteet. Metodologia- sarja 4. Viro: Jaabes OÜ, Võru.
- Metsämuuronen, J. 2003. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus.
- Miettinen, A. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E 32 /2008. Kotityöt, sukupuoli ja tasa-arvo. Palkattoman työn jakamiseen liittyvät käytännöt ja asenteet Suomessa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. 1994. Qualitative Data Analysis. 2. pianos Thousand Oak, California: Sage Publications.
- Mäkelä, K. 1992. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 42–61.
- Nenola, A. 1986. Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Sisälähetysseuran kirjapaino. Pieksämäki: Raamattutalo.
- Niemelä, J. 2003. Informatiivinen kuva ja kuvallinen informaatio. Teoksessa Ylimartimo, S. & Brusila, R. (toim.) Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 54 – 70.

- Niemi, H. 2007. Monien identiteettien maailmassa. Teoksessa Niemi, H. & Sarras, R. (toim.) *Erilaisuuden valot ja varjot*. Keuruu: Otava, 9 – 20.
- Nikolajeva, M. 2000. *Bilderbokens pusselbitar*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordström, G. 1984. *Bildspråk och bildanalys*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoliin. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tallinna: Tallinna Raamatutrükikoda, 13 – 38.
- Palmu, T. 1992. Nimetön Hiiri ja Simo Siili. Aapisten sukupuoli-ideologia. Teoksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.) *Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa*. Tietoliipas 124. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura, 301.
- Palmu, T. 2003. Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. *Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189. <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/kas/kasva/vk/palmu/sukupuol.pdf>> (Luettu 14.9.08.)
- Pesonen, H. 2001. Sukupuolitettu maailmankuva. Teoksessa H. Helve (toim.) *Arvot, maailmankuva, sukupuoli*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pihlaja, P. & Viitala, R. 2004. *Erityiskasvatus varhaislapsuudessa*. Juva: WS Bookwell Oy.
- Pitkänen-Koli, T. 1987. Sukupuolten tasa-arvo ja kielten oppikirjat. Teoksessa Hirvonen, P. (toim.) *Language and learning materials*. 91 – 100.
- POPS 2004. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallitus. <<http://www.oph.fi/SubPage.asp?path=1,17627,1558>>. (Luettu 1.10.2008.)
- Pyöriä, E. 1995. Kvalitatiivisen tutkimuksen metodologiaa. Teoksessa J. Leskinen (toim.) *Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla*. Helsinki: Ykköspaino Oy, 11–25.
- Reisby, K. 1997. Sukupuoliherkkä pedagogiikka. Teoksessa Arnesen, A-L. (toim.) *Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*. Helsinki: yliopistopaino. 15 – 34.

- Ritchie, J. 2003. The Applications of Qualitative Methods to Social Research. Teoksessa J. Ritchie & J. Lewis (toim.) *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage Publications, 24–46.
- Rolin, K. 2002. Sukupuoli sosiaalisena käytäntönä. Teoksessa Pihlström, S., Rolin, K. & Ruokonen, F. (toim.) *Käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino, 84 – 91.
- Rättyä, K. 2001. Kirjan kansikuva peritekstinä. Teoksessa Rättyä, K. & Raussi, R. (toim.) *Tutkiva katse kuvakirjaan. Critical perspectives on picture books*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 177 – 194.
- Seppänen, J. 2005. Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeita mediakuvantulkitsijalle. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Siivonen, K-M. 1998. Sosiaalinen sukupuoli nuoruuden kynnyksellä. Teoksessa Keskinen, S. & Lehtonen, K. (toim.) *Tytöt ja pojat – Samanlaisia ja erilaisia*. Turku: Painosalama Oy.
- Sipilä, P. 1998. Sukupuolitettu ihminen – Kokonainen etiikka. Tampere: Tammer- Paino Oy.
- Snape, D. & Spencer, L. 2003. The Foundations of Qualitative research. Teoksessa J. Ritchie & J. Lewis (toim.) *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage Publications, 1–23.
- Stockard, J. & Johnson, M.M. 1980. *Sex roles. Sex inequality and sex role development*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Strauss, A. & Corbin, J. 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory procedures and techniques*. Newsbury Park, California: Sage Publications.
- Suonio, K. 1986. Opetusministerin tervehdys. Teoksessa Savolainen, M., Kanerva, T. & Lahelma, E. (toim.) *Kiltit tytöt – Kovat kundit. Raportti tasa-arvotyöryhmän, tasa-arvokokeilutoimikunnan ja kansainvälisen nuorisovuoden 1985 komitean 12.11.1985 järjestämässä seminaarissa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Syrjälä, L., Ahonen S., Syrjäläinen, E. & Saari, S. 1994. *Laadullisen tutkimuksen työtapa*. Rauma: West-Point Oy

- Tainio, L. 2009. Puhuttelu luokkahuoneessa – Tytöt ja pojat huomion kohteena. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tallinna: Tallinna Raamatutrükikoda, 157 – 186.
- Tasa-arvokokeilutoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1988:17. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Tuomi, J. 2007. Tutki ja lue. Jyväskylä: Gummerus.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Gummerus.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2006. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Gummerus.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Varto, J. 1992. Laadullisen tutkimuksen metodologia. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Varto, J. 2003. Kauneuden taito. Tampere: Juvenes Print-Tampereen Yliopistopaino Oy.
- Vehviläinen, R. 1982. Sukupuoliroolit lasten päiväkodeissa. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Virtanen, J. 2002. Kliininen seksologia. Helsinki: Werner Söderström Oy.
- Vuorikoski, M., Törmä, S. & Viskari, S. 2003. Opettajan vaiettu valta. Tampere: Vastapaino.
- Väisänen, J. 2005. Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.
- Weininger, O. 2000. Sukupuoli ja luonne. Periaatteellinen tutkimus. Turku: Karhu-Kopio Oy.

LUKUKIRJAT

- Öljymäki, A. 1962. Kuvittanut Oivo, E. Me luemme jo. Porvoo: WSOY.

Kunnas, K. Kuvittanut Vanninen, E. 1969. Aikamme lukukirja 2. Porvoo: WSOY.

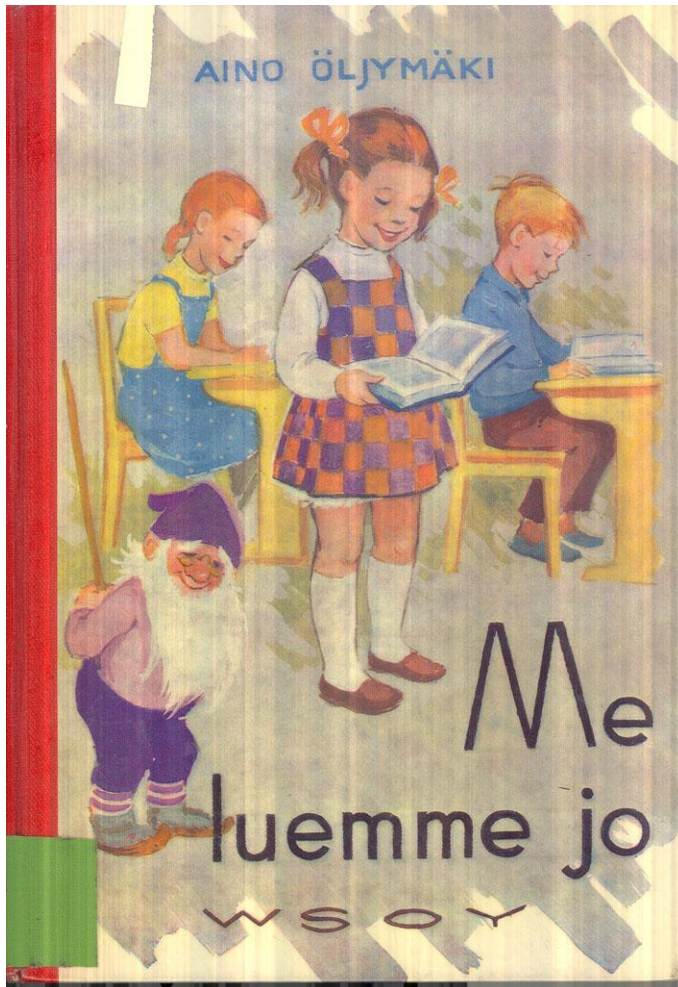
Miettinen, M., Sauvo, T., Karpi, S., Töllinen, M., Mattila, E. & Raatikainen, T. Kuvittanut Sauvo, T. 1987. Aapiskukon lukukirja 2. Espoo: Weilin+Göös.

Linna, H., Mäkipää, P., Olin, A., Vuorensola, L., & Arjatsalo, A. Kuvittanut Ranta, M. 1989. Hyvä Suomi 2 lukukirja. Porvoo: WSOY.

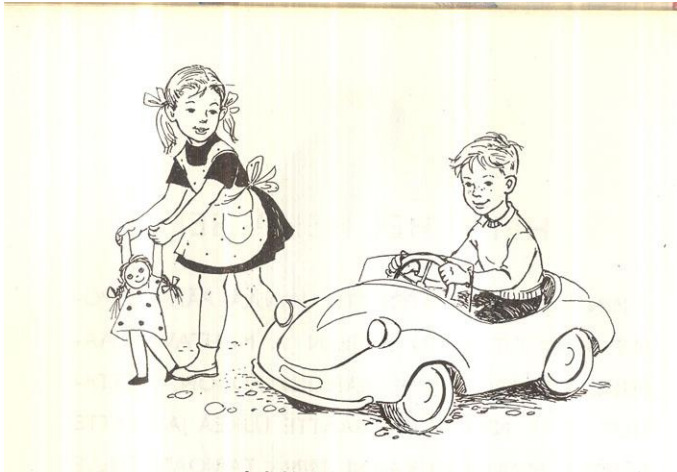
Parvela, T., Krokfors, L. & Lindman, M. Kuvittanut Lindman, M. & Vanninen, E. 2003. Tammen kultainen lukukirja. Hämeenlinna: Tammi.

Komulainen, M., Kilpimaa-Lipasti, N., Okkonen-Sotka, P. & Bagge, T. Kuvittanut Savolainen, S. 2009. Kirjakuja 2 lukukirja. Hämeenlinna: Tammi.

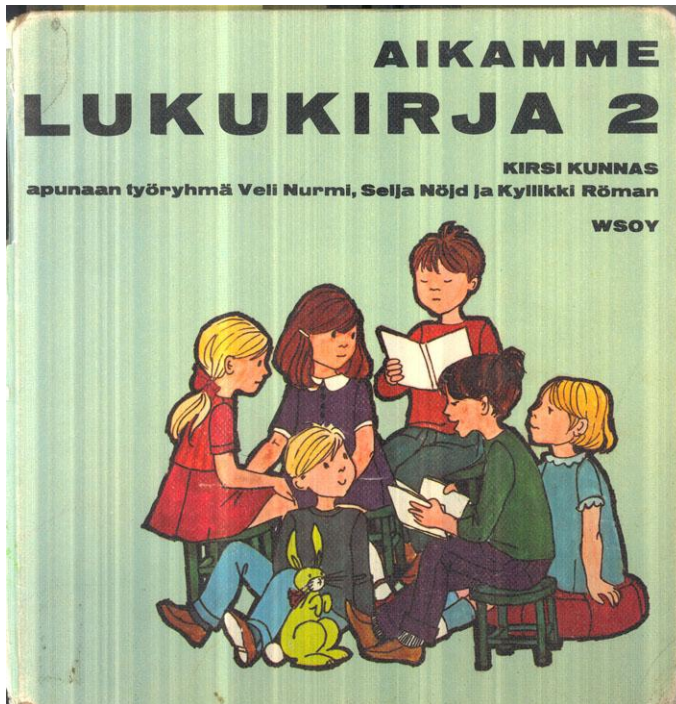
LIITTEET

Me lueimme jo-kirjan (1962) kansikuva

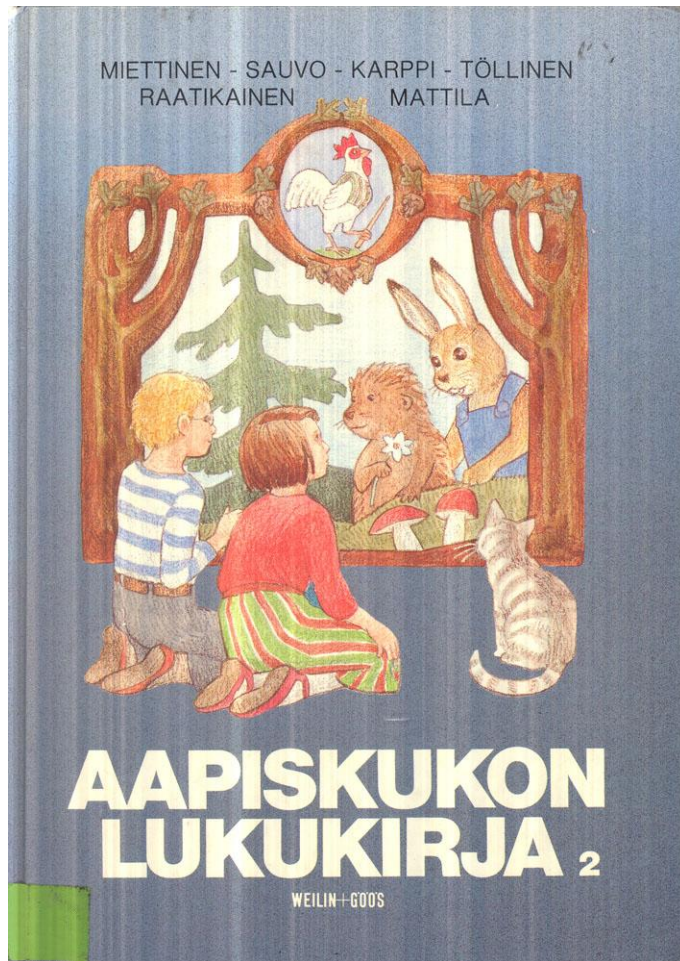
Me lueimme jo, sivu 8.

Aikamme lukukirjan (1969) kansikuva

Aikamme lukukirja 2, sivu 19

Aapiskukon lukukirja 2 (1987)

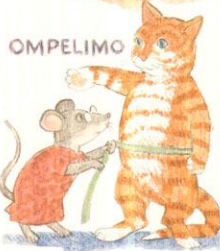
Ketun kauppa

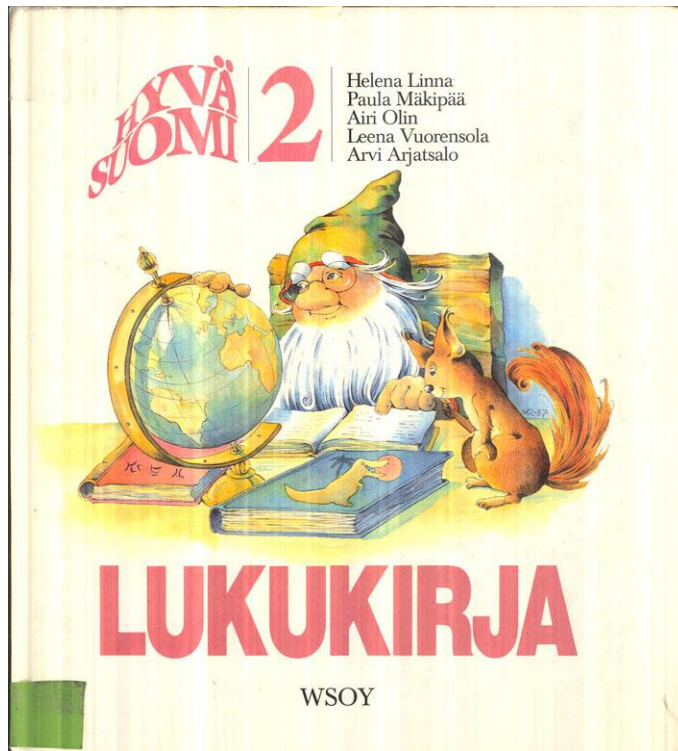
Oh-dak-keen alla
on ketulla kauppa
ja arvaas, mitä se myy.
Hiirille louk-ku-ja,
kaloille kouk-ku-ja,
linnuille häkkejä,
kissoille säkkejä.
Kukaan ei osta.
Missä on syy?

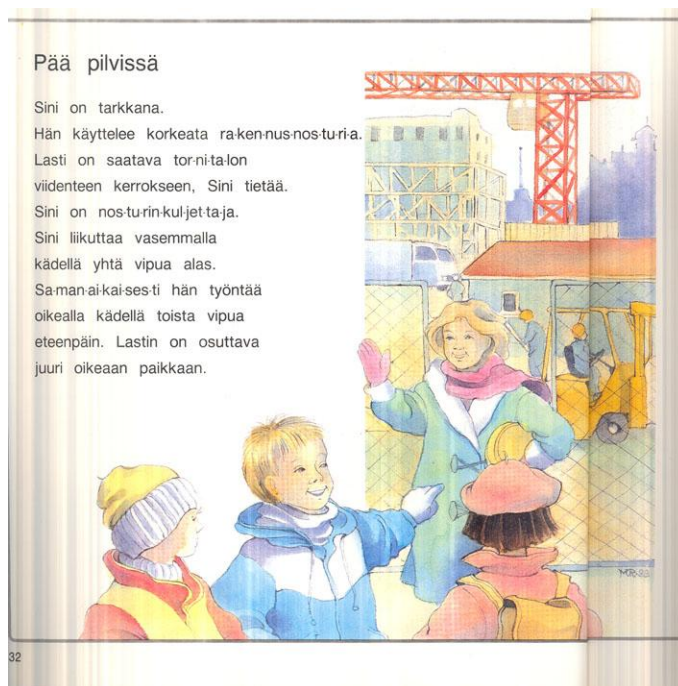
Töitä tar-jol-la

- Muurahainen, muurahainen
tuletko meille töihin?
- Mitä teillä tekemistä?
- Keit-tä-mis-tä, pais-ta-mis-ta,
puuropadan mais-ta-mis-ta.
- Heinäsirkka, heinäsirkka
tuletko meille töihin?
- Mitä teillä tekemistä?
- Soit-ta-mis-ta, laulamista,
koko päivän nauramista.
- Tulemme teille töihin.

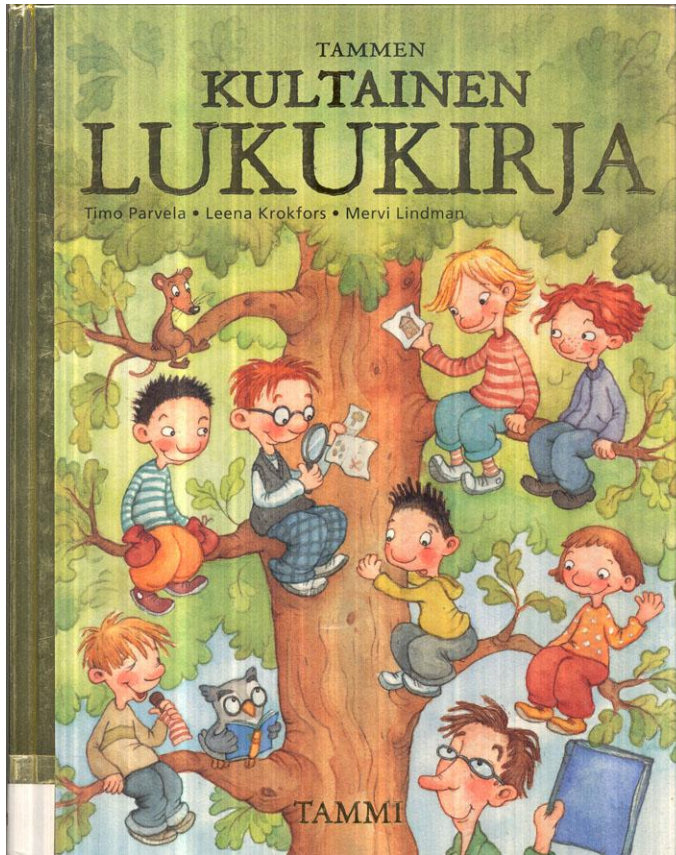

Hyvä Suomi 2 (1989) lukukirja

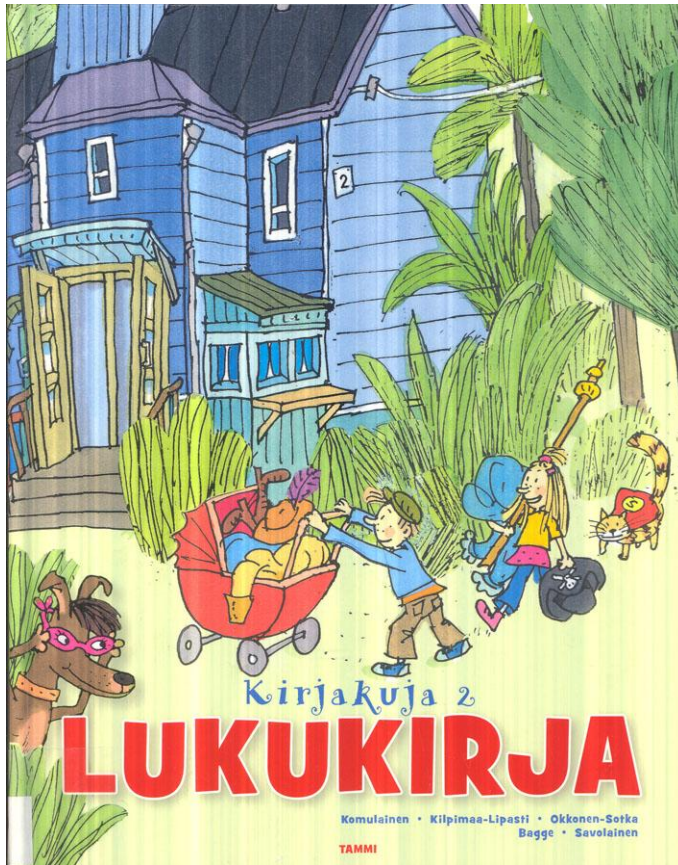
Hyvä Suomi lukukirja, sivu 32

Kultaisen lukukirjan (2003) kansikuva

Kultainen lukukirja, sivu 44

Kirjakuja 2 lukukirjan (2009) kansikuva

Kirjakuja 2 lukukirja, sivu 84